

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАХБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА АУДИТ

йўналиши

**“ҲИСОБ ВА ҲИСОБОТ”
модули бўйича**

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент – 2019

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашининг 2019 йил 18 октябрдаги 5-сонли баённомаси билан маъқулланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчилар: проф. Ш.Эргашева, доц. Ф.Абдувахидов.

Тақризчи: ТДИУ, иқтисод фанлари доктори, профессор, Ибрагимов А.Г.

Ўқув-услубий мажмуа Тошкент давлат иқтисодиёт университети Кенгашининг 201__ йил _____даги ___-сонли қарори билан тасдиққа тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР.....	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	11
III. МАЪРУЗА МАТНЛАРИ	17
IV. АМАЛИЙ МАНБУЛАТ МАТЕРИАЛЛАРИ, ТОПШИРИҚЛАР ВА УЛАРНИ БАЖАРИШ БЎЙИЧА ТАВСИЯЛАР	61
V. БИТИРУВ ИШИ УЧУН МАВЗУЛАР	79
VI. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	80
VII. ГЛОССАРИЙ.....	97
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	100

І. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонлари, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармонлари, шунингдек 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2909-сонли Қарорида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш ҳамда амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни Ўзбекистоннинг миллий тикланишдан миллий юксалиш босқичида олий таълим вазифалари, таълим-тарбия жараёнларини ташкил этишнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимларидан фойдаланиш ва масофавий ўқитишнинг замонавий шаклларини қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Шу боисдан, мазкур ишчи дастур “Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналиши учун хорижий тажрибалар асосида ишлаб чиқилган ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2016 йил 6 апрелдаги 137-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастурга мувофиқ шакллантирилган.

Дастур мазмуни олий таълим муассасалари педагог кадрлари учун профессионал даражага йўналиш бўлиб хизмат қилади.

Шунингдек, ҳисоб тизимини такомиллаштириш борасида Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонунига ўзгартиришлар киритилди.¹

Дастур мазмуни олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари ва қонунчилик нормалари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, технологик тараққиёт ва ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг касбий компетентлиги ва креативлиги, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимлари ва масофадан ўқитиш усулларини ўзлаштириш бўйича билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришни назарда тутди.

Дастур доирасида берилган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйилган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, бу орқали олий таълим муассасалари педагог кадрларининг соҳага оид замонавий таълим ва инновация технологиялари, илғор хорижий тажрибалардан самарали фойдаланиш, ахборот-коммуникация технологияларини ўқув жараёнига кенг татбиқ этиш, чет тилларини интенсив ўзлаштириш даражасини ошириш ҳисобига уларнинг касб маҳоратини, илмий фаолиятини мунтазам юксалтириш, олий таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнларини ташкил этиш ва бошқаришни тизимли таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик вазиятларда оптимал қарорлар қабул қилиш билан боғлиқ компетенцияларга эга бўлишлари таъминланади.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг махсус фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйилган талаблар ўзгартирилиши мумкин.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Ҳисоб ва ҳисобот” модулининг мақсади: педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курс тингловчиларини инновацион таълим технологияларига доир билимларини такомиллаштириш, инновацион технологияларни ўзлаштириш, жорий этиш, таълим амалиётида қўллаш ва яратиш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

“Ҳисоб ва ҳисобот” модулининг вазифалари:

- ҳисоб ва ҳисобот қўлланилиш соҳаларини аниқлаштириш;
- тингловчиларда ҳисоб ва ҳисоботдан самарали фойдаланиш кўникма ва малакаларини ривожлантириш;

¹ “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида. 2016 йил 13 апрель. № ЎРҚ-404.

- тингловчиларда ҳисоб бўйича инновацион таълим технологияларини лойиҳалаш ва режалаштиришга доир проектив, прогностик ва креатив компетентликни ривожлантириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

Тингловчи:

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, таълим соҳасида давлат сиёсати ва бошқа қонунчилик ҳамда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни;
- “Таълим тўғрисида”ги қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва бошқа қонун ҳужжатларининг моҳияти ва замонавий рақобатбардош кадрларни тайёрлашдаги аҳамиятини;
- мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини;
- инновацион таълим технологиялари, педагогик компетентлик ва унга қўйиладиган талабларни;
- таълим жараёнида фойдаланиладиган замонавий ахборот-коммуникация технологияларини;
- Ўзбекистон Республикаси ва ривожланган мамлакатларда ҳисоб фаолиятини тартибга солиш тизими ва уларнинг таркибий тузилишини;
- ҳисоб ва ҳисоботнинг концептуал асослари;
- ҳисоб ва ҳисоботнинг хўжалик юритувчи субъектлар иқтисодиётини ривожлантиришдаги вазифаларини;
- ҳисобни ташкил этишнинг усул, услубиётлари ҳамда ҳуқуқий-меъёрий асосларини;
- хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳисоб сиёсати ва унга таъсир этувчи омилларни;
- ҳисоб ва ҳисоботни ташкил қилишнинг амалдаги муаммолари ҳамда ечимини *билиши керак*.

Тингловчи:

- таълим-тарбия жараёнлари мақсадига эришишда муассасанинг фаолиятини таъминлаш;
- таълим-тарбия жараёнларини ривожлантиришга қаратилган инновацияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш;
- қабул қилинган қарорларнинг натижасини баҳолаш ва прогноз қилиш;
- таълим сифатини назорат қила олиш;
- таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш;
- педагогик фаолиятга инновацияларни тадбиқ этишнинг самарали усулларидан фойдаланиш;
- замонавий педагогик технологияларни таълим жараёнига тадбиқ этиш;

- электрон ўқув материалларини яратиш технологияларини билиши ҳамда улардан таълим жараёнида фойдаланиш;
- хорижий тилдаги манбалардан педагогик фаолиятда фойдалана олиш;
- Ўзбекистон Республикаси ҳисоб тизимларидаги халқаро интеграция ва уни амалиётга тадбиқ қилиш;
- молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим этиш;
- молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини қўллаш;
- бошқарув ҳисобининг хориж тажрибаси ва замонавий тизимларини қўллаш *кўникмаларга эга бўлиши керак.*

Тингловчи:

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, таълим соҳасида давлат сиёсати ва бошқа қонунчилик ҳамда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларидан ўқув жараёнида самарали фойдалана олиш;
- мутахассислик фанларидан инновацион ўқув машғулотларини лойиҳалаш, амалга ошириш, баҳолаш, такомиллаштириш;
- мутахассислик фанларини ўқитишнинг дидактик таъминотини яратиш;
- иқтисодиёт соҳасида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўллаган ҳолда таълим жараёнини лойиҳалаш;
- ҳисобнинг юритилиши ва ҳисоботларни тузишда ахборот технологияларидан фойдалана олиш ҳамда ўқув жараёнига тадбиқ этиш;
- бухгалтерия ҳисобининг миллий ва халқаро тажрибаларини қиёсий таҳлил қила олиш ҳамда таълим жараёнида қўллаш;
- бухгалтерия ҳисобини юритишда махсус компьютер дастурларидан фойдаланишга оид *малакаларига эга бўлиши зарур.*

Тингловчи:

- жаҳондаги ижтимоий-иқтисодий жараёнлари чуқур таҳлил этиш ва олинган хулосаларини кенг жамоатчиликга тушунтириб бера олиш ҳамда иқтисодиёт соҳасида тайёрланаётган мутахассисларни ўқитиш жараёнига назария ва амалиётнинг узвий боғлиқлигини таъминлаш;
- макроиқтисодий кўрсаткичларни тизимли равишда таҳлил қилиш ва уларни кенг жамоатчиликка тушунтира олиши;
- ҳисоб ва ҳисобот маълумотлари асосида хўжалик юритувчи субъектлар истикболини белгиловчи оптимал бошқарув қарорларини қабул қила олиш;
- ҳисоб ва ҳисоботни ташкил қилиш бўйича ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлардаги тартиб ва қоидаларни амалиётга жорий қила олиш;
- бошқарув қарорлари асосида хўжалик юритувчи субъектларнинг активлари ва пасивларидан самарали фойдаланиш механизмларини ишлаб чиқишда фаол қатнашиш *компетенциясига эга бўлиши зарур.*

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Ҳисоб ва ҳисобот” курси маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;

- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Ўқув модул мазмуни ўқув режадаги учинчи ва бешинчи блок ҳамда мутахассислик ўқув модулларининг барча соҳалари билан узвий боғланган ҳолда профессор-ўқитувчиларнинг умумий тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Ҳозирги глобаллашув шароитида бухгалтерия ҳисоби тизими ва ундаги ислохотларнинг устувор йўналишлари тўғрисида назарий ва амалий билимларни мужассамлаштирган бўлиб, унда мамлакатимиз бухгалтерия ҳисоби тизимидаги ислохотларнинг концептуал асослари ёритиб берилган. Замонавий иқтисодчи педагог кадрлар учун ушбу йўналишдаги маълумотларни ўзлаштириш талаб қилинади ва бунда Ўқув модулнинг роли юқоридир.

Модулар бўйича соатлар тақсимоти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат					Мустақил таълим
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси				
			жами	жумладан			
				Назай	Амалий машғулот		
1.	Замонавий бухгалтерия ҳисобининг назарий услубий асослари	8	8	2	4	2	-
2.	Молиявий ҳисоб ва ҳисоботни ташкил этишда халқаро стандартлардан фойдаланиш	8	8	2	4	2	-
	Жами:	16	16	4	8	4	-

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Замонавий бухгалтерия ҳисобининг назарий услубий асослари.

Дунё мамлакатларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг умумий тамойиллари ва ўзига хос хусусиятлари. Ривожланган давлатларда бухгалтерия ҳисобининг ташкилий тамойиллари ва вазифалари, унга таъсир этувчи омиллар. Чет мамлакатларда бухгалтерия ҳисобини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш амалиётидаги хусусиятлар. Бухгалтерия ҳисоби моделлари ва тизимларининг таснифи. Ўзбекистон Республикаси ва ривожланган мамлакатларда ҳисоб тизими, уни таркибий тузилиши ва ҳисоб турлари.

Бошқарув ҳисобини ташкил этишнинг замонавий тизимлари. Бошқарув қарорларини қабул қилиши. Зарарсизлик нуқтасини аниқлаш. Бюджетлаштириш ва харажатларни назорат қилиш.

2-мавзу: Молиявий ҳисоб ва ҳисоботни ташкил этишда халқаро стандарлардан фойдаланиш.

Молиявий ҳисобот халқаро стандартларининг асосий мазмуни ва унинг бухгалтерларни тайёрлаш тизимидаги ўрни. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларининг яратилиш тарихи. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича кўмита(МХХСК)нинг мақсади ва унинг тавсифи. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва фойдаланиш имкониятлари. Молиявий ҳисоботни тайёрлашнинг концептуал асослари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-амалий машғулот:

Замонавий бухгалтерия ҳисобининг назарий услубий асослари.

Дунё мамлакатларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг умумий тамойиллари ва ўзига хос хусусиятлари. Ривожланган давлатларда бухгалтерия ҳисобининг ташкилий тамойиллари ва вазифалари, унга таъсир этувчи омиллар. Чет мамлакатларда бухгалтерия ҳисобини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш амалиётидаги хусусиятлар. Бухгалтерия ҳисоби моделлари ва тизимларининг таснифи. Ўзбекистон Республикаси ва ривожланган мамлакатларда ҳисоб тизими, уни таркибий тузилиши ва ҳисоб турлари.

2- амалий машғулот:

Замонавий бухгалтерия ҳисобининг назарий услубий асослари.

Бошқарув ҳисобини ташкил этишнинг замонавий тизимлари. Бошқарув қарорларини қабул қилиши. Зарарсизлик нуқтасини аниқлаш. Бюджетлаштириш ва харажатларни назорат қилиш.

3- амалий машғулот:

Молиявий ҳисоб ва ҳисоботни ташкил этишда халқаро стандартлардан фойдаланиш.

Молиявий ҳисобот халқаро стандартларининг асосий мазмуни ва унинг бухгалтерларни тайёрлаш тизимидаги ўрни. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларининг яратилиш тарихи.

4-амалий машғулот:

Молиявий ҳисоб ва ҳисоботни ташкил этишда халқаро стандартлардан фойдаланиш.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича кўмита(МҲХСК)нинг мақсади ва унинг тавсифи. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва фойдаланиш имкониятлари. Молиявий ҳисоботни тайёрлашнинг концептуал асослари.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Диалог, полилог, мулоқот ҳамкорлик ва ўзаро ўрганишга асосланган фронтал, коллектив ва гуруҳ шаклларида фойдаланиш. Ўқитишнинг анъанавий шакллари (дарслик, маъруза матни, ўқув-услубий мажмуа) билан бир қаторда - компьютер ва ахборот технологияларидан фойдаланиш.

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

Намуна:

Топширик: Бухгалтерия ҳисоботини шакллантиришни SWOT таҳлилини ушбу жадвалга туширинг.

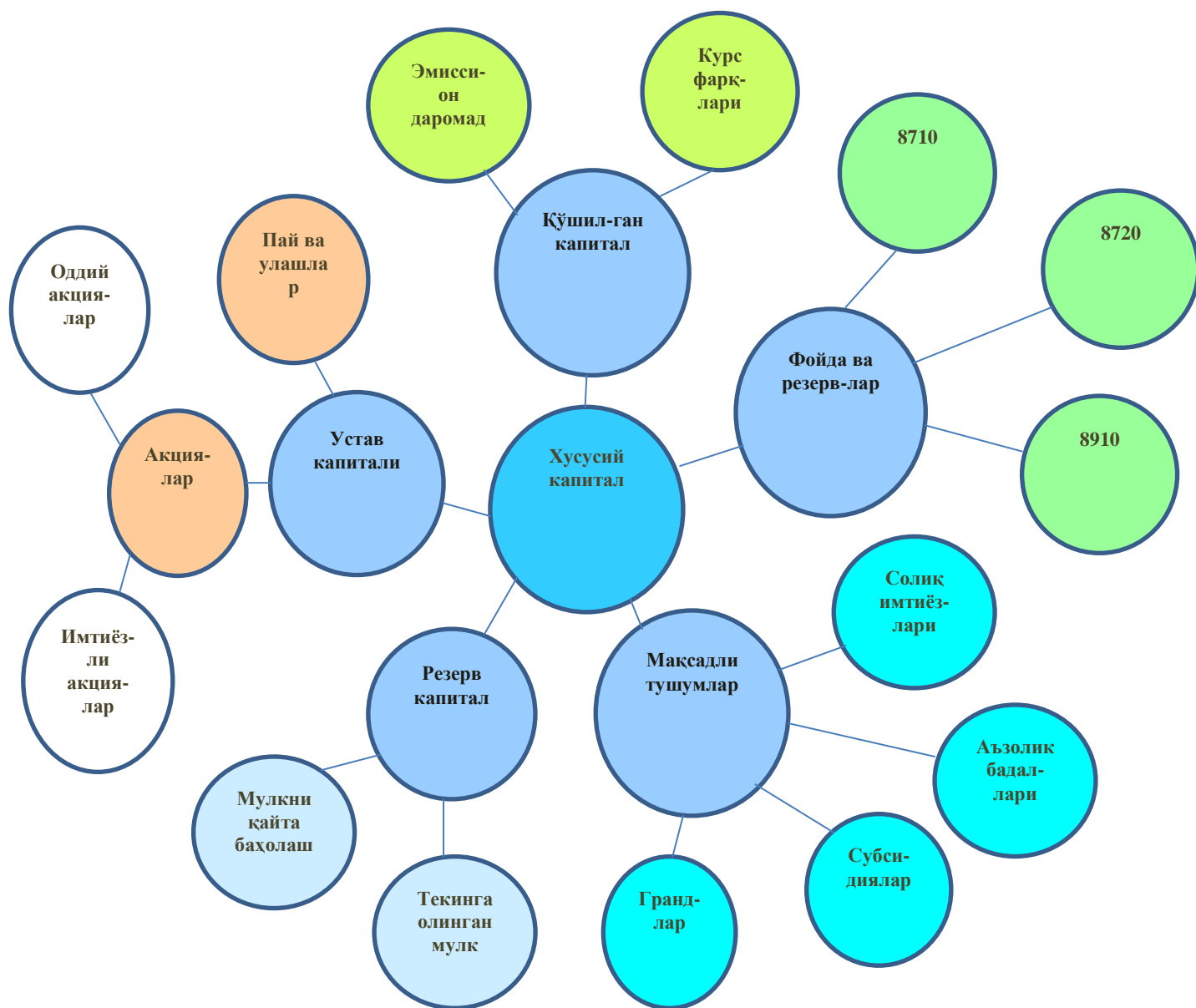
S	кучли томонлари	Молиявий ҳисоботни халқаро тизимида тайёрланиши
W	кучсиз томонлари	Ҳисобот турлари бўйича маълумотларни йиғиш
O	имкониятлари (ички)	Ҳисоб сиёсати асосида ички имкониятлар, яъни чораклик, йиллик ҳисобот маълумотларини шакллантириш
T	Тўсиқлар (ташки)	Назорат нуқтаи назардан хўжалик фаолиятини бошқаришда бошқарув қарорларини амалга ошмаслиги

**Маълумотларни таркиблаштириш ва таркибий бўлиб чиқиш,
ўрганилаётган тушунчалар (воқеа ва ҳодисалар, мавзулар) ўртасидаги
алоқа ва ўзаро боғлиқликни ўрнатиш усул ва воситалари**

ИНСЕРТ ЖАДВАЛИ

V	+	-	?
Акциялар: - оддий; - имтиёзли	Устав капиталани шакллантиришдаг и курс фарқлари	Пай ва қўйилмалар	Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар
Эмиссион даромад	Текинга олинган мулк	Грантлар	Сотиб олинган хусусий акциялар – оддий, имтиёзли
Резерв капитали	Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари	Субсидиялар	
		Мақсадли фойдаланишга йўналтирилган солиқ имтиёзлари	

КЛАСТЕР

ТОИФАЛАШ ЖАДВАЛИ

ХУСУСИЙ КАПИТАЛ			
Устав капиталани	Қўшимча капитал	Фойда ва харажатлар	Мақсадли тушумлар
<ul style="list-style-type: none"> - оддий акциялар; - имтиёзли акциялар - пайлар; - улушлар. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Қўшилган капитал: <ul style="list-style-type: none"> - эмиссион даромад; - устав капиталани шакллантиришдаги курс фарқлари. 2. Резерв капиталани: <ul style="list-style-type: none"> - мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар; - резерв капиталани; - текинга олинган мулк 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фойда: <ul style="list-style-type: none"> - тақсимланмаган фойда; - жамғарилган фойда. 2. Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари 	<ul style="list-style-type: none"> - грантлар; - субсидиялар; - аъзолик бадаллари; - мақсадли; - фойдаланишга йўналтирилган солиқ имтиёзлари; - бошқа мақсадли тушумлар.

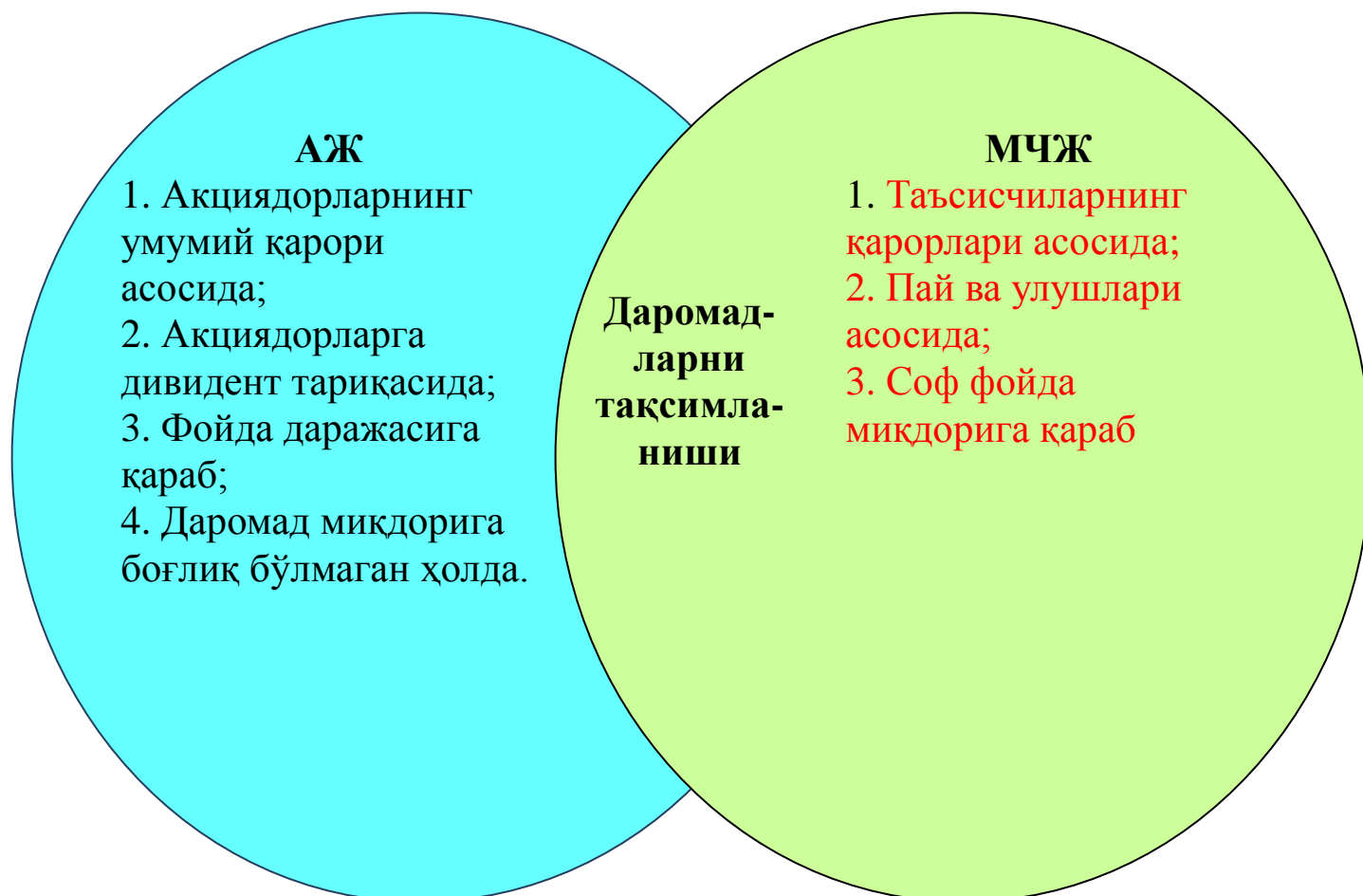
Б/БХ/Б ЖАДВАЛИ

Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим
Акциялар: - оддий; - имтиёзли	Пай ва қўйилмалар	
Эмиссион даромад	Грантлар	
Резерв капиталани	Субсидиялар	
Устав капиталани шакллантиришдаги курс фарқлари	Мақсадли фойдаланишга йўналтирилган солиқ имтиёзлари	
	Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар	
	Сотиб олинган хусусий акциялар – оддий, имтиёзли	

КОНЦЕПТУАЛ ЖАДВАЛ

Хўжалик юритувчи субъектлар шакли	Таърифлар, тоифалар, хусусиятлар ва бошқалар		
	<i>Капиталнинг мулкий шакли</i>	<i>Бошқарув шакли</i>	<i>Ишлаб чиқариш режалари</i>
Акциядорлик жамиятлари	Акциядорлар	Акциядорлар йиғилиши	Акциядорлар томонидан стратегик режа асосида
Масъуляти чекланган жамиятлар	Таъсисчилар	Бошқарув органи	Бозор талабидан келиб чиққан ҳолда

Маълумотларни таҳлил қилиш, солиштириш ва таққослашнинг йўл ва
воситалари
ВЕНН ДИАГРАММАСИ

III. МАЪРУЗА МАТНЛАРИ

1-мавзу: **Замонавий бухгалтерия ҳисобнинг назарий услубий асослари.**

Режа:

1.1. Дунё мамлакатларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг умумий тамойиллари ва ўзига хос хусусиятлари.

1.2. Ривожланган давлатларда бухгалтерия ҳисобининг ташкилий тамойиллари ва вазифалари, унга таъсир этувчи омиллар.

1.3. Чет мамлакатларда бухгалтерия ҳисобини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш амалиётидаги хусусиятлар.

1.4. Бухгалтерия ҳисоби моделлари ва тизимларининг таснифи.

1.5. Ўзбекистон Республикаси ва ривожланган мамлакатларда ҳисоб тизими, уни таркибий тузилиши ва ҳисоб турлари.

Таянч иборалар: *Ҳисоби тизими, тезкор ҳисоб, статистик ҳисоб, бухгалтерия ҳисоби, ўлчов бирликлари, натура ўлчов бирлиги, вақт ўлчов бирлиги, пул ўлчов бирлиги, хўжалик ҳисобига қўйиладиган талаблар, бухгалтерия ҳисоби принциплари, таъминот жараёни, ишлаб чиқариш жараёни, сотиш жараёни, бухгалтерия ҳисоби предмети, хўжалик маблағлари, маблағларнинг ташкил топшиш манбалари, хўжалик жараёнлари, ҳужжатлаштириш, инвентаризация, счётлар тизими, иккиёқлама ёзув, баҳолаш, калькуляция, ҳисобот.*

1.1. Дунё мамлакатларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг умумий тамойиллари ва ўзига хос хусусиятлари.

Жаҳон амалиётида бухгалтерия ҳисобини ҳамкорлик тили, бизнес ва ишбилармонлик калити деб бежиз тан олинмаган. Бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан кўпчилик манфаатдор шахслар бўлиб, ундан, хусусан: инвесторлар ва кредиторлар (ташқи фойдаланувчилар), компания менежерлари (ички фойдаланувчилар), давлат органлари хизматчилари, рақобатчилар ва бошқалар томонидан фойдаланилади.

Бухгалтерия ҳисоби хизматининг натижавий кўрсаткичи молиявий ҳисоботлар бўлиб, унинг асосий мақсади ва вазифалари инвестициялар киритиш ва кредитлар бериш тўғрисида қарорлар қабул қилишда зарур, ҳал қилувчи ва фойдали бўлиши, ундан фойдаланувчиларга пул маблағларининг келгусидаги ҳаракатини баҳолашга ёрдам бериши, мулкӣ, моддий, меҳнат ва молиявий ресурслардаги ўзгаришларни ҳаққоний ва объектив акс эттирилган ахборотни тақдим этишдан иборат.

Хорижий давлатларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш, юритиш ва ҳисоботни тузиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан тамойиллари сезиларли даражада фарқ қилади. Ушбу фарқлар хўжалик фаолиятини ташкил этиш ва мавжуд мулкчилик шакллариинг хилма-хиллиги ҳамда ҳисоб амалиётига ташқи (сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, жуғрофий, технологик ва бошқа) омилларнинг таъсири натижасида юзага келади.

1.2. Ривожланган давлатларда бухгалтерия ҳисобининг ташкилий тамойиллари ва вазифалари, унга таъсир этувчи омиллар

Халқаро амалиётда бухгалтерия ҳисобининг тамойиллари қилиб қуйидагилар ҳисобланади:

1. Амал қилувчи корхона (давомийлик) тамойили
2. Доимийлик(қиёсланувчанлик) тамойили
3. Эҳтиёткорлик(консерватизм) тамойили
4. Мувофиқлик(ҳисоблаш) тамойили

Амал қилувчи корхона (давомийлик) тамойили шунин билдирадигани, бухгалтерия ҳисобини юритиш муддати хўжалик юритувчи субъект фаолият кўрсатган муддатга мос бўлиши лозим, яъни хўжалик юритувчи субъектнинг бухгалтерия ҳисоби субъект тугатилган ёки у банкрот деб эълон қилинган пайтгача юритилиши лозим. Хўжалик юритувчи субъект ўз фаолиятини тўхтатган кундан бошлаб, бухгалтерия ҳисобини юритиш ҳам тўхтатилади.

Молиявий ҳисоботни давомийлик қондаси асосида тайёрлаш хўжалик юритувчи субъект доимий ҳаракат қилишини ва узок муддат давомида ўз фаолиятини давом эттиришини, яъни хўжалик юритувчи субъектнинг ўзини тугатишига ёки ўз фаолияти соҳасини қисқартиришга эҳтиёжи йўқлигини билдиради.

Агар раҳбар хўжалик юритувчи субъектни тугатиш ёки унинг фаолияти кўламлигини қисқартириш зарур деб ҳисобласа ёхуд шундай вазиятга олиб келадиган шароит мавжуд деб ўйласа, молиявий ҳисобга тушунтиришларда бундай фактнинг мазмунини очиқ бериши ва молиявий ҳисоботни тузишга асос бўлган жиҳатларни, давомийлик тамойилидан чекиниш сабабларини кўрсатиши зарур.

Молиявий ҳисоботлар, одатда тадбиркорлик субъекти узлуксиз ишлайди ва фаолиятини кўзланган келажакда давом қилади деган фараз асосида тайёрланади. Шундай экан, тадбиркорлик субъекти ўз фаолиятини тугатиш ёки фаолият кўламини муҳим даражада қисқартириш нияти ҳам, зарурати ҳам йўқ деб тахмин қилинади; агар бундай ният ёки зарурият мавжуд бўлса, молиявий

ҳисоботлар бошқача асосда тайёрланиши лозим бўлиши мумкин ва агар шундай бўлса, ушбу асос очиб берилади.

Доимийлик(қиёсланувчанлик) тамойили. Молиявий ахборот фойдали ва мазмунли бўлиши учун у турли ҳисобот даврларидаги ахборотларга қиёсланадиган бўлиши керак. Ҳисоботдан фойдаланувчилар хўжалик юритувчи субъект молиявий ҳисоботни тайёрлаш чогида фойдаланган ҳисоб сиёсатидан, бу сиёсатдаги барча ўзгаришлардан ва бундай ўзгаришларнинг натижаларидан хабардор бўлиши керак.

Молиявий ҳисоботда ундан олдинги даврга нисбатан бутун қиёсий ахборотни очиб бериш зарур. Олдинги даврдаги молиявий ҳисоботларнинг шарҳлари ва баён қилувчи ахборотлари жорий ҳисобот даври учун ҳам тақдим этилиши ва жорий ҳисобот даври молиявий ҳисоботларини холисона тақдим этиш учун зарур бўлса, янгиланиши керак.

Молиявий ҳисоботнинг кўрсаткичларини тузатиш ёки унинг моддаларини тасниф этиш чогида жорий ҳисобот билан қиёсийликни таъминлаш учун қиёслама миқдорлар қайтадан тасниф этилиши ва айни пайтда бундай таснифнинг характери, миқдори, сабаби очиб берилиши лозим. Бунинг имконияти бўлмаса, хўжалик юритувчи субъект қайта тасниф этиш сабабини ва агар миқдорлар қайтадан тасниф этилган бўлса киритилган ўзгаришларнинг характерини очиб бериши лозим.

Агар ахборот фақат тақдим этиш учун, масалан маълум бир давр бошидаги ва охиридаги номоддий ва моддий активларнинг сальдосини текшириш учун хизмат қилса, бундай ҳолларда қиёсланадиган ахборот талаб қилинмайди.

Шундай вазиятлар ҳам борки, жорий давр билан қиёслаш мақсадида қиёсланадиган ахборотни қайта тасниф этиш мумкин бўлмайди. Масалан, бундан олдинги даврдаги ахборот қайта тасниф этиш мумкин бўлмайдиган тарзда тўпланган бўлиши мумкин, бу эса ахборотни ўзгартиришга амалда имкон бермайди. Бундай вазиятда қиёсланадиган миқдорларга киритилиши мумкин бўлган тузатишларнинг характери очиб берилиши лозим.

Қиёсийлик тамойилига риоя қилиш учун қуйидаги шартларни бажариш керак:

- бутун ахборот миқдорига нисбатан талаблар;
- ҳисобот йилида ҳисоботни тақдим этишга ёндашув ўзгарган тақдирда ундан олдинги давр ахбороти қиёслаш мақсадлари учун қайтадан тасниф этилиши лозим.

Агар амалий мулоҳазалар билан қайта тасниф этиш мумкин бўлмаса, башарти қайта тасниф амалга оширилганда содир бўладиган ўзгаришларнинг сабаблари ва характери очиқ берилиши лозим.

Фойдаланувчиларнинг қарорлари муқобил ёндашувлардан бирини танлашни ўз ичига олади, масалан, инвестицияни сотиш ёки сақлаб туриш, ёхуд бу ёки бошқа ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектига инвестиция қилиш тўғрисидаги қарорлардан бирини танлаш. Шундай қилиб, ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъекти тўғрисидаги ахборотни бошқа тадбиркорлик субъектлари тўғрисидаги ўхшаш ахборот билан ва мазкур тадбиркорлик субъектига тегишли бўлган бошқа давр ёки бошқа санага бўлган ўхшаш ахборот билан таққослаш мумкин бўлсагина у фойдалироқ бўлади.

Қиёсланувчанлик фойдаланувчиларга нарсаларнинг ўхшашликлари ва фарқларини аниқлаш ва тушунишга ёрдам берадиган сифат хусусиятидир. Бошқа сифат хусусиятларидан фарқли улароқ, қиёсланувчанлик бир нарсага (моддага) тегишли бўлмайди. Қиёслаш камида икки нарса (модда) бўлишини талаб этади.

Изчиллик қиёсланувчанлик билан боғлиқ бўлса-да, айнан шу маънони билдирмайди. Изчиллик бир ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъекти доирасида ҳар хил даврлардаги ёки бир давр ичида ҳар хил тадбиркорлик субъектларига тегишли бўлган бир хил моддаларга нисбатан бир хил усуллар қўлланилишини англатади. Қиёсланувчанлик мақсад бўладиган бўлса, изчиллик ушбу мақсадга эришишга ёрдам беради.

Қиёсланувчанлик – бу бир хиллик эмасдир. Ахборот қиёсланувчан бўлиши учун ўхшаш нарсалар ўхшаш кўриниши керак ва бир биридан фарқ қиладиган нарсалар бир биридан фарқ қиладиган кўринишга эга бўлиши керак. Ўхшаш нарсаларни ҳар хил қилиб кўрсатиш орқали молиявий ахборотнинг қиёсланувчанлигини оширишга қараганда бир бирига ўхшамаган нарсаларни ўхшаш қилиб кўрсатиш орқали ушбу қиёсланувчанликни кўпроқ қилиб ошириб бўлмайди.

Қиёсланувчанликнинг маълум даражасига, асосий сифат хусусиятларига риоя қилиш орқали, эҳтимол, эришиш мумкин. Табиий-ки, ўринли иқтисодий ҳодисани ишончли тақдим қилиш бошқа ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг ўринли иқтисодий ҳодисасини ишончли тақдим қилиш билан маълум даражада қиёсланувчан бўлиши керак.

Битта иқтисодий ҳодиса турли усуллар ёрдамида ишончли тақдим этилиши мумкин бўлса-да, айнан битта иқтисодий ҳодисани ҳисобга олиш учун муқобил усулларни руҳсат этиш қиёсланувчанликни пасайтиради.

Эҳтиёткорлик(консерватизм) тамойили. Эҳтиёткорлик тамойили молиявий ҳисоботда активлар ва даромадлар нархининг оширилиб юборилишига ва мажбуриятлар ёки харажатлар баҳоси камайтирилишига йўл қўйилмаслиги лозимлигини билдиради.

Бу тамойилнинг қўлланиши яширин заҳираларни барпо этишга ёки таъминотни ошириб кўрсатишга, активлар ёки фойдани, мажбуриятлар ва харажатларни атайлаб камайтиришга ва ошириб кўрсатишга ҳуқуқ бермайди.

Мувофиқлик (ҳисоблаш) тамойили. Даромадлар ва харажатлар бухгалтерия ҳисобида эътироф этилади ва келган даврда тушиши ёки пайдо бўлишига қараб (пул маблағларини олиш ёки тўлаш асосида эмас) молиявий ҳисоботларда акс эттирилади.²

Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Қонунининг (янги таҳрири) 3-моддасида: “Бухгалтерия ҳисобининг асосий принциплари. Узлуксизлик, ишонччилик, кўрсаткичларнинг қиёсланувчанлиги бухгалтерия ҳисобининг асосий принципларидир” -деб белгиланган.³

Бухгалтерия ҳисобини юритиш амалиётининг мазмунига таъсир этувчи омилларни турли хил мамлакатларнинг тараққиёт даражаси ва минтақавий жойлашувига қараб қуйидагича таснифлаш мумкин:

- бухгалтерия ҳисоби ахборотининг асосий фойдаланувчилари бўлган инвесторлар ва кредиторларнинг тоифаларига кўра;
- инвестиция қилиш жараёнига жалб этилган жисмоний ва юридик шахсларнинг сони қараб;
- инвесторларнинг бизнесни бошқаришдаги иштироки ва ролига кўра;
- молия ва қимматли қоғозлар бозорининг ривожланиш даражаси қараб;
- мамлакатларнинг глобал халқаро иқтисодий жараёнлар ва тадбиркорлик фаолиятида иштирок этиш даражасига кўра ва ҳ.к.

Мазкур омилларнинг бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш ва юритишга таъсирини айрим мамлакатларнинг ривожланиши мисолида таҳлил қиламиз.

АҚШ ва Буюк Британия давлатлари ривожини таҳлилини гувоҳлик беришича, саноат инқилоби асосан ўрта бизнеснинг пайдо бўлиши ҳисобидан бойликнинг кескин ортишига олиб келди. Айнан мазкур жараён молиявий ҳисобнинг ривожланишига катта таъсир кўрсатди, чунки инвесторлар ва кредиторларнинг сони ошди, уларнинг таркиби хилма-хиллашиб борди. Кўплаб компаниялар корпоратив мулк шаклини қабул қилди. Компаниялар эгалари, инвесторлар ўз капиталини тезкор бошқаришни профессионал

² Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш учун концептуал асос. <https://www.mf.uz/uz/component/k2/item/74-mezhdunarodnye-standarty/Myroжаат> килинган сана: 16_12_2017 йил

³ <http://xs.uz/index.php/uzhzhatar/item/7279-bukhgalteriya-hisobi-to'risidagi> qonun-yangi-tahriri

бошқарувчиларга топшириб, ўзини ушбу функциядан халос эта бошлашди. Бундай ҳолатда молиявий ҳисоб юритиш ва унинг ахборотлари компаниянинг молиявий ҳолати ҳақидаги маълумотларнинг энг муҳим манбаига айланди. Бошқарув ходимлари томонидан акциядорларга моддий, меҳнат ва молиявий ресурслардан самарали фойдаланишни назорат қилиш учун молиявий ҳисоботлар тақдим этилиши амалиётининг пайдо бўлганлиги бежиз эмас, чунки айнан ушбу ҳолат молиявий ҳисоботларнинг инвесторлар ва кредиторларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилганлигини белгилаб берди. Молиявий ҳисоб АҚШ ва Буюк Британияда кўплаб йиллар мобайнида ана шундай йўналишга эга бўлганлиги таъсирида мазкур мамлакатларда қимматли қоғозлар бозори ва биржалари ташкил этилди. Натижада бу мамлакатлар компанияларини молиявий ҳисоботлари таҳлил қилишга қулай шаклга келтирилди ва молиявий ҳисобнинг мақсади - хўжалик фаолиятининг рентабеллигини таъминлашдан иборат қилиб белгиланган.

Германия, Швейцария каби мамлакатларда эса молиявий сиёсат бизнес эҳтиёжларининг катта қисмини қаноатлантирувчи банкларнинг сони камлиги билан белгиланади. Бу бир вақтнинг ўзида оддий ва самарали йўл ҳисобланган акциядорлик компанияларининг марказлашувига ҳам олиб келди, чунки бунда компания мулкдорлар ва кредиторларнинг чекланган сонига эга бўлади. Мазкур мамлакатлар ҳукуматлари масалан, америка компанияларига нисбатан компаниялар ҳақидаги айрим ахборотларни чоп этишни талаб қилади, шунинг учун компаниялар ҳам молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва эълон қилишга мажбур эканлиги сабабли, улар ҳисоботни камроқ деталлаштирилган кўринишда тайёрлайди. Бу мамлакатларда молиявий ҳисоботлар авваламбор, кредитор банкларни ҳимоялашга қаратилган бўлиб, бундай консерватизм ҳолати бухгалтерия амалиёти учун хосдир.

Айрим давлатларда ҳукумат миллий ресурсларни бошқаришда ҳал қилувчи ролни ўйнайди. Франция ва Швецияда бухгалтерия ҳисобининг ривожини бир мунча бошқа хусусиятга эга. Корхоналар макроиқтисодий режалаштириш доирасида ҳукуматнинг иқтисодий сиёсатига амал қилиши шарт. Бу давлатларда ҳукумат нафақат бизнеснинг молиявий имкониятларини назорат қилади, балки зарур ҳолларда инвестор ёки кредитор ролида ҳам иштирок этади. Пировардида таъкидлаш лозимки, бухгалтерия ҳисоби, авваламбор, давлат режа органларининг эҳтиёжларига йўналтирилган, фирма ва компаниялар эса ҳисоб ва ҳисоботлар соҳасидаги унификацияланган (ягоналаштирилган) стандартларга амал қилишга мажбур эканлигини эътироф этиш лозим.

1.3. Чет мамлакатларда бухгалтерия ҳисобини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш амалиётидаги хусусиятлар

Ҳозирги пайтда халқаро амалиётда бухгалтерия ҳисобини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг иккита йўналиши шаклланган бўлиб, улар мамлакатда амал қилаётган қонунчилик ва унинг ижтимоий тараққиётни турли қирраларига таъсири жиҳатдан фарқ қилади. Биринчи йўналишга бухгалтерия ҳисобига тааллуқли қонунларнинг сертармоқ кодексига эга бўлган мамлакатлар киради. Иккинчи йўналиш умумий ҳуқуқ йўналишидаги қонунчиликни қўлловчи мамлакатларни қамраб олган.

Биринчи ҳолатда қонунлар мажбурий кўрсатмалар мажмуасини ўзида намоён этган ҳолда қатъий белгиланган хусусиятга эга. Бу ҳолат жисмоний ва юридик шахслар қонуннинг ҳар бир бандига оғишмай амал қилиши лозимлигини англатади. Мазкур ёндашувга амал қилувчи аксарият мамлакатларда ҳисоб юритиш стандартлари давлат қонунлари даражасига иб чиқилган. Бунда ҳисоб юритиш тартиб-таомиллари барча даражаларда қатъий белгиланиб, анча чегаралаб қўйилади. Бундай мамлакатлар жумласига Германия, Франция, Аргентина ва бошқалар киради, уларда бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаси давлат бюджетига тушадиган солиқларини ҳисоблаш ва уларнинг ўз вақтида ҳамда тўлиқ тўланишини назорат қилишдан иборат.

Иккинчи гуруҳ мамлакатлари: Буюк Британия, АҚШ ва бошқаларда чекловларни ўзида намоён этувчи умумий қонунларнинг тўплами жисмоний ва юридик шахслар улар доирасида ҳаракат эркинлигига эга бўладиган чегараларни кўрсатади. Бундай мамлакатларда ҳисоб юритиш стандартлари давлат томонидан тартибга солинмайди, балки турли бухгалтерларнинг касбий ташкилотлари томонидан белгиланади. Бу стандартлар анча мослашувчан бўлиб, улар турли иқтисодий-сиёсий ўзгаришлар таъсирида таҳрир қилиб тузатиб борилади.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Иқтисодий ислохотни амалга оширишнинг асосий нуқталаридан бири бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий негизини яратишдан иборатдир. Аввал бошданок биз ўзимиз учун муҳим сабоқ чиқариб олдик – зарур ҳуқуқий омилни шакллантирмасдан туриб, тегишли қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни қабул қилмасдан туриб, ислохотларни амалга оширишнинг ишончли кафолатини, ислохотларни орқага чекинмаслигининг кафолатини

амалда яратиб бўлмайди”⁴. Ушбу башоратлар ҳозирги кунда ўзининг долзарблигини яққол номоён қилди.

Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича ҳаракатлар стратегиясида “Лизинг ва бошқа молиявий хизматларнинг ҳажмини уларнинг янги турларини жорий қилиш ва сифатини ошириш ҳисобига кенгайтириш” масаласининг қўйилиши⁵, шунингдек, мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаларида “Халқаро стандартлаштириш ташкилотнинг 21 минг стандартдан атиги 13 фоизи мамлакатимизда жорий этилган”лиги⁶ халқаро стандартлар асосида бухгалтерия ҳисоби ва аудитни ташкил этиш ва унинг илмий-назарий ҳамда услубий асосларини ишлаб чиқиш масаласини ўта долзарб эканлигини белгилаб беради.

Мамлакатимизда ҳам кўпчилик ривожланаётган давлатлар қаторида бухгалтерия ҳисобини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш, унинг миллий стандартларини яратиш ва тартибга солиш бўйича қонуний база зарур эди.

Шу зарурият туфайли республикаимизда 1996 йил 30-августда “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди. Ушбу Қонун бухгалтерия ҳисоби ислоҳотининг асосий элементи бўлиб, турли мулк шаклидаги барча корхоналар, муассаса ва ташкилотларда ягона тартибда ҳисоб юритишни тартибга соладиган бўлди, миллий бухгалтерия ҳисоби стандартларига талаблар қўйди ва Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия ҳисоби тизимининг асосий тамойилларини белгилаб берди. Бундан ташқари, у бухгалтерия ҳисоби соҳасида ҳуқуқий асосларни, мақсад ва вазифаларни, мажбурият ва бурчларни, шунингдек молиявий ҳисоботни тузиш ва матбуотда эълон қилишдек бухгалтерия ҳисоби олдига қўйилган талабларни белгилайди. Бухгалтерия ҳисобини давлат томонидан тартибга солиш бозор иқтисодиёти шароитида

⁴ И.А.Каримов. [Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида / И. А. Каримов. – Тошкент : Ўзбекистон, 1995. – 269 б.](#)

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармойиши. (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 7-сон, 88-модда)

2.“Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик — ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. «Халқ сўзи», 2017 йил 16 январь (№ 11 (6705)) сони

халқаро стандартларга ва умумий қабул қилинган талабларга жавоб берадган бухгалтерия ҳисоби тизимини шакллантиришга йўналтирилган.

Бухгалтерия ҳисоби тизимини ривожланишининг навбатдаги босқичи халқаро молиявий ҳисобот стандартларига мос равишда Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларини яратиш бўлди.

Молиявий ҳисобот стандартларига бўлган эҳтиёжни шу нарса тақозо этдики, молиявий ҳисоботни тайёрлашда бухгалтерия маълумотларини нотўғри талқин этиш, бир хил эмаслик ва ноаниқликлар, таваккалчиликларга дуч келди. Олдиндан тузилган стандартлар мажмуаси йўқ бўлганлиги учун, ҳар бир ташкилот ўз стандартларини ишлаб чиқиши керак эди ва молиявий ҳисоботга қизиқувчилар ҳисоботларни ўрганишдан олдин ҳар бир корхонанинг ўзига хос стандартларини ўрганиб чиқишга мажбур бўлар эди. Натижада корхоналар молиявий ҳисоботларни қиёслаш имконияти бўлмас эди. Бундай ҳолатларни минималлаштириш учун бухгалтерия ҳисоби вакиллари умумқабул қилинган ва ҳамма жойда фойдаланиладиган молиявий ҳисобот стандартларини ишлаб чиқишга астойдил ҳаракат қилдилар.

Проф.Сотиволдиев А.С. ва Сотиволдиева Д.А.лар ёзадилар: ”Жаҳонда молиявий ҳисобот стандартларини ишлаб чиқиш билан 1973 йил 29-июнда ташкил топган молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича комитети (МХХСК) шуғулланади. Бу комитет бухгалтерия ҳисоби стандартларини ишлаб чиқувчи жаҳонда ягона ташкилот бўлиб ҳисобланади”.⁷

Ўзбекистон Республикаси 1998 йилдан бошлаб “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги Қонун”га асосан миллий стандартлар қабул қилина бошлади. Ҳозиргача Ўзбекистон Республикасида 25 та бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари қабул қилинди. Бу стандартларнинг барчаси молия вазирлиги томонидан тасдиқланиб, Адлия Вазирлигида ҳуқуқий экспертизадан ва рўйхатдан ўтказилган.

Ҳар бир стандарт қоидаларининг ўзига хос рўйхати бўлиб, хўжалик юритувчи субъектларда бухгалтерия ҳисобини юритиш тартибини белгилайдиган ва Ўзбекистон Республикасига бухгалтерия ҳисобини меъёрий тартибга солувчи тизимнинг элементи ҳисобланади.

Бухгалтерия Ҳисобининг Халқаро Стандартлари бўйича Кенгаш ҳозирги пайтда мазкур концептуал асосга ўзгартириш киритиш жараёнидадир. Концептуал асосни ўзгартириш бўйича лойиҳа босқичма-босқич амалга оширилади.

⁷ Сотиволдиев А.С.,Сотиволдиева Д. Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби тизимининг ривожланиш босқичлари ва истикболлари.-Т.:ТДИУ халқаро конференция материаллари. 2011 й.

Хар битта боб тугалланганидан кейин 1989 йилда чоп этилган Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш бўйича концептуал асоснинг тегишли бандлари алмаштирилади. Концептуал асосни ўзгартириш бўйича лойиҳа ниҳоясига етганидан кейин Кенгаш “Молиявий Ҳисоботнинг Концептуал Асоси” деб номланган тўлиқ, кенг қамровли, ягона ҳужжатга эга бўлади.⁸

Молиявий ҳисоботлар бутун дунёда ташқи фойдаланувчилар учун кўпгина тадбиркорлик субъектлари томонидан тайёрланади ва тақдим қилинади. Бундай молиявий ҳисоботлар турли давлатларда бир-бирига ўхшаш бўлиб туюлса ҳам, улар ўртасида турли ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий шароитлар ҳамда ҳар хил давлатларда миллий талаблар ўрнатилганида молиявий ҳисоботнинг турли фойдаланувчиларининг талаблари ҳисобга олинганлиги сабабли юзага келиши мумкин бўлган фарқлар мавжуддир.

Бундай турли шароитлар молиявий ҳисобот элементларининг турлича таърифлари ишлатилишига олиб келди: масалан активлар, мажбуриятлар, капитал, даромад ва харажатлар. Улар, шунингдек, молиявий ҳисобот моддаларини тан олишда ҳар хил мезонлардан фойдаланиш ҳамда ушбу моддаларни баҳолаш учун ҳар хил асосларни маъқул деб ҳисоблашга сабаб бўлди. Бу эса молиявий ҳисоботни қўллаш доираси ва уларда очиб бериладиган маълумотларга ҳам таъсир кўрсатди.

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари бўйича Кенгаш молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш билан боғлиқ бўлган қоидалар, бухгалтерия ҳисоби стандартлари ва тартибларини уйғунлаштириш орқали ушбу фарқларни камайтиришни ўз зиммасига олди. У шунга аминдирки, иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун фойдали бўлган маълумотни таъминлаб бериш мақсадида тайёрланадиган молиявий ҳисоботларга эътиборни қаратиш орқали, келгусида янада ҳам яхшироқ уйғунлаштиришга эришиш мумкин.

Кенгашнинг фикрича, ушбу мақсадда тайёрланган молиявий ҳисоботлар аксарият фойдаланувчиларнинг умумий талабларига жавоб беради. Чунки деярли барча фойдаланувчилар иқтисодий қарорларни қабул қилади, масалан, қуйидагилар тўғрисидаги қарорларни:

- улушли инвестицияларни қачон сотиб олиш, сақлаб туриш ёки сотиш,
- (раҳбариятнинг масъулияти ёки бошқариш қобилятини баҳолаш,
- адбиркорлик субъекти томонидан ўз ходимларига бошқа имтиёزلарни бериш ва тўлаш қобилятини баҳолаш,
- тадбиркорлик субъектига берилган қарз маблағлари бўйича таъминотни баҳолаш,

⁸ Молиявий ҳисоботнинг концептуал асоси. Концептуал асос Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари бўйича Кенгаш томонидан 2010 йил сентябрда чоп этилган. <https://www.mf.uz/uz/component/k2/item/74-mezhdunarodnye-standarty/Myprojaar> қилинган сана: 16-12-2017 йил

- солиқ сиёсатини аниқлаш,
- фойданинг тақсимланадиган қисмини ва дивидендларни аниқлаш,
- миллий даромад бўйича статистик маълумотларни тайёрлаш ва улардан фойдаланиш,
- тадбиркорлик субъектлари фаолиятини тартибга солиш.

Шунга қарамасдан, ҳукуматлар ўз мақсадлари учун одатда бошқа ёки қўшимча талабларни белгилаши мумкинлигини Кенгаш тан олади. Аммо, бу талаблар бошқа фойдаланувчиларнинг манфаатини кўзлаб чиқариладиган молиявий ҳисоботларга таъсир қилмаслиги керак; бундан ушбу молиявий ҳисоботлар мазкур фойдаланувчиларнинг талабларига жавоб берадиган ҳолатлар истисно.

Р.Абдурахмоновнинг таъкидлашича: “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари билан бир қаторда АҚШнинг миллий стандартлари асосида тузиладиган молиявий ҳисоботлар ҳам амал қилади (US GAAP). Бу стандартлар маълум маънода халқаро стандартлар сифатида қаралиши мумкин. Бироқ, охириги тўрт йиллик кузатувлар АҚШ биржаларида МҲХС бўйича ҳисобот тузувчи компания ва фирмалар сонининг ортганлигини кўрсатмоқда. Бундан авваллари US GAAP бўйича молиявий ҳисобот тайёрлаган МДХ давлатларидаги хўжалик субъектлари ҳам мустасно эмас”.⁹

Молиявий ҳисоботлар, аксарият ҳолларда, тикланадиган бошланғич қиймат ва номинал молиявий капитални сақлаб туриш концепциясига асосланган бухгалтерия ҳисоби моделига мувофиқ тайёрланади. Бошқа моделлар ва концепциялар иқтисодий қарорларни қабул қилиш учун фойдали бўлган ахборотни таъминлаш мақсадига эришиш учун муносиброқ бўлиши мумкин, лекин ҳозирги пайтгача бундай ўзгаришларни киритиш учун консенсусга эришилмаган. Мазкур Концептуал асос шундан ишлаб чиқилганки, у бир қатор бухгалтерия ҳисоби моделлари ҳамда капитал ва капитални сақлаб туриш концепцияларига нисбатан қўлланилиши мумкин.

Иқтисодчи олим Б.Жураевнинг эътирофи қилишича: “Ихтисослаштирилган халқаро ташкилотлар томонидан яратилган молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС)нинг аҳамияти бутун дунёда йил сайин ошиб бормоқда. Лекин бухгалтерия ҳисобини халқаро даражада стандартлаштириш жараёни мураккаб ва бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларининг хилма-хиллиги билан боғлиқ қатор муаммоларни ҳал этишни талаб қилади. Улар ҳисоб объектларини турлича баҳолаш, ҳисобот кўрсаткичларини ҳар хил

⁹ Абдурахманов Р.А.. МСФО – основа реформирования национальных систем бухгалтерского учета и отчетности. Мустақиллик йилларида Ўзбекистон молия-банк тизимининг ривожланиши. Илмий-амалий анжумани мақолалари тўплами. (2016 йил 25 ноябр).-Т.: ТДИУ, 2016. - 684 б.(Б.282)

аниқланишини белгилайди. Ҳаттоки у ёки бу объектни ҳисобга олишга ёндашувдаги битта тафовут мазкур объект билан боғлиқ бўлган, бошқа объектлардаги кўрсаткичларнинг фарқ қилишига олиб келади... МХХС (IAS)нинг – Молиявий ҳисоботни тақдим этиш номли халқаро стандартига мувофиқ ҳисоб сиёсати – корхона томонидан молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим этиш учун қабул қилинган аниқ тамойиллар, усуллар, жараёнлар, қоида ва тартиблар деб белгиланган”.¹⁰

1.4. Бухгалтерия ҳисоби моделлари ва тизимларининг таснифи

Баҳолаш асосларини ва капитални сақлаб туриш концепциясини танлаш молиявий ҳисоботлар тайёрланишида қўлланиладиган бухгалтерия ҳисоби моделини белгилайди. Турли ҳисоб моделлари ўринлилик ва ишончлиликнинг турли даражаларини кўрсатади, ва бошқа соҳалардаги каби, раҳбарият ўринлилик ва ишончлилик ўртасида мувозанатга эришишга ҳаракат қилиши керак. Мазкур Концептуал асос ҳисоб моделларининг бир қаторига нисбатан қўлланилиши мумкин ҳамда танланган модел асосида тузилган молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этиш бўйича кўрсатмалар беради. Ҳозирги вақтда, гиперинфляцион иқтисодиёт валютасида ҳисобот тақдим этадиган тадбиркорлик субъектлари учун каби истисно ҳолатлардан ташқари ҳолларда, Кенгаш муайян ҳисоб моделини тайинлаш нияти йўқдир. Аммо, бу ният жаҳонда содир бўладиган ўзгаришлар сабабли қайта кўриб чиқилади.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, жаҳон мамлакатларида айнан бир хил ҳисоб юритиш тизимларига эга бўлган иккита ҳам мамлакат мавжуд бўлмасда, бироқ, ҳисоб юритиш тизимининг ўхшаш ижтимоий-иқтисодий шароитларига эга бўлган мамлакатлар кўплаб умумий жиҳатларга эга.

Шу муносабат билан бухгалтерия ҳисобининг бир неча моделларини ажратиш мумкин, булар: *британча-америкача, континентал, жанубий америкача, ислом, интернационал*. Қуйида ушбу моделлардан ҳар бирининг асосий белгиларини кўриб чиқамиз.

Британча-америкача моделнинг асосий тамойиллари Буюк Британия, АҚШ ва Голландияда ишлаб чиқилган, шунинг учун уни британча-америкача-голландча модель деб аташади. Бу модель бухгалтерия ҳисобини юритишни қатъий чегараламайди. Унинг асосий мақсади - ҳисоб юритиш амалиётини инвесторлар ва кредиторларнинг ахборотга бўлган талабларини қондиришга йўналтиришдан иборат. Мазкур моделни жорий этган мамлакатларда, одатда,

¹⁰ Б.Жўраев. “Иқтисодиётнинг реал сектори самарадорлигини оширишда бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудитни такомиллаштириш масалалари”. Республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. – Т.: ТДИУ, 2015.

қимматли қоғозлар бозорлари яхши ривожланган бўлиб, аксарият компаниялар уларда молиявий ресурсларнинг қўшимча манбаларига эга бўлади.

Британча-америкача моделга эга мамлакатлар жумласига қуйидагилар киради: Австралия, Багама, Барбадос, Бенин, Бермуда, Ботсвана, Буюк Британия, Венесуэла, Гана, Гонконг, Доминикан Республикаси, Замбия, Зимбабва, Исроил, Ҳиндистон, Индонезия, Ирландия, Кайман ороллари, Канада, Кения, Кипр, Колумбия, Либерия, Малави, Малайзия, Мексика, Нигерия, Нидерландия, Янги Зеландия, Покистон, Панама, Папуа-Янги Гвинея, Пуэрто-Рико, Сингапур, АҚШ, Танзания, Тринидад ва Тобаго, Уганда, Фиджи, Филиппин, Марказий Америка мамлакатлари, ЖАР, Ямайка.

Континентал модель Европа мамлакатларига хос. Бу ерда бизнес асосан компанияларнинг молиявий талабларини қондирувчи банклар, давлат билан узвий боғланган. Ушбу тизимда бухгалтерия ҳисоби қонун ҳужжатлари билан регламентланади ва консервативлиги билан ажралиб туради. Ҳисоб юритиш амалиёти, биринчи навбатда, ҳукуматнинг, айниқса, миллий макроиктисодий режасига мувофиқ солиқ солиш борасидаги талабларини қондиришга йўналтирилган. Бухгалтерия ҳисобини юритишни кредиторларнинг бошқарув соҳасидаги талабларига мослаштириш устувор вазифа ҳисобланмайди.

Таъкидлаш лозимки, француз тилида сўзлашувчи Африка мамлакатларининг аксарият қисми бухгалтерия ҳисобини мазкур тизимига амал қилади. Континентал моделни қўлловчи мамлакатлар қуйидагилар: Австрия, Жазоир, Ангола, Бельгия, Буркина-Фасо, Фил Суяги Қирғоғи, Гвинея, Греция, Дания, Миср, Заир, Испания, Италия, Камерун, Люксембург, Мали, Марокко, Норвегия, Португалия, Сенегал, Сьерра-Леоне, Того, Франция, Германия, Швейцария, Швеция, Япония.

Жанубий Америка моделининг асосий фарқловчи белгиси ҳисоб юритишга доир маълумотларни инфляция суръатларига перманент тўғрилашдан иборат. Умуман олганда ҳисоб юритиш давлат режа органларининг эҳтиёжларига йўналтирилган, ҳисоб юритиш методикалари эса унификация қилинган. Солиқ кўрсатмаларининг бажарилишини назорат қилиш учун зарур бўлган ахборот ҳисоб юритиш ва ҳисоботларда яхши акс эттирилади.

Жанубий Америка моделини қуйидаги мамлакатлар томонидан қўлланилади: Аргентина, Боливия, Бразилия, Гайана, Парагвай, Перу, Уругвай, Чили, Эквадор.

Ислом модели илоҳият ғоялари таъсири остида ривожланиб, бир қатор хусусиятларга эга. Хусусан, дивидендларга эга бўлиш учун молиявий дивидендларни олиш таъқиқланади. Компаниялар активлари ва мажбуриятларини баҳолашда бозор нархлари афзал кўрилади.

Интернационал моделни ривожлантиришнинг зарурати, авваламбор, бухгалтерия ҳисобини халқаро валюта бозорлари чет эллик иштирокчиларининг манфаатлари йўлида халқаро талабларга мувофиқлаштиришга бўлган эҳтиёждан келиб чиқади.

Бухгалтерия ҳисоби миллий тизимининг умумий тушунчаси ҳисоб юритиш тизимининг хусусиятларидан келиб чиқиб, қуйидаги бир қатор мезонлар билан аниқлаштирилади:

- ҳисоб юритиш тизимининг тарихий ўрни;
- ҳисоб юритиш ва ишлаб чиқариш захираларини баҳолаш усуллари (харид қилиш қиймати, сотиш ва ўртача чамаланган қиймат, режадаги таннарх, ЛИФО, ФИФО усуллари ва ҳ.к.);
- амортизацияни ҳисоблаш ва уни ҳисобда акс эттиришнинг қўлланилаётган усуллари;
- ҳисобот шакллари ва кўрсаткичлар, уларни тартибга солиш;
- фирмалар фаолиятини назорат қилишнинг ташқи шакллари.

Таснифлар сони таснифий гуруҳлашга қанақа белги асос қилиб олинганлигига боғлиқ.

Қуйидаги миллий бухгалтерия тизимлари ҳам алоҳида ажратилади:

– Шарқий Европа мамлакатлари – ягона бухгалтерия ҳисоби счётлар режасининг асосан харажатларни камайтиришга, ҳисоб юритиш тизимининг мақсади эса – таннархни пасайтиришга қаратилганлиги билан диққатга сазовордир;

– Европа Ҳамжамияти мамлакатлари – иккита бухгалтерия (умумий ва аналитик), счётлар режасининг тузилиши фойдани аниқлаш ва унинг тақсимотига, ҳисоб юритиш тизимининг мақсади эса – фойдани оширишга йўналтирилган;

– Француз ҳисоб тизимининг хусусияти – икки хил бухгалтерия: счётлар режасининг ишлаб чиқариш ҳисобига ихтисослашгинлиги, бухгалтерия ҳисобининг мақсади эса – даромадни кўпайтиришга мослаштирилганлиги;

Иқтисодий адабиётларнинг таҳлили кейинги пайтда ҳисоб юритишнинг ислом тизимига эътибор қаратилаётганлиги кузатилмоқда, бу Яқин Шарқ мамлакатларида кенг тарқалган. Моделнинг асосий моҳияти диний ғоялар таъсири остида бўлиб, қуйидаги ўзига хос хусусиятларга эга:

- фойда сифатида дивидендлар олиш таъқиқланади;
- компаниянинг активлари ва мажбуриятларини баҳолаш чоғида бозор нархларидан фойдаланилади.

Бундан қарийб ўттиз йиллар аввал мамлакатлар иқтисодий тизимини шакллантиришнинг муҳим омили технологиялар эмас, дунё халқлари

маданиятлари ва дастурланган менталитети ҳисобланади, -дея тан олинди. Голланд олими Грей Хофстеде IBM компаниясининг 40 та мамлакатдаги 117 000 ходимини анкета сўровидан ўтказиб, биринчилардан бўлиб жаҳон мамлакатларини қуйидаги умумий белгилар асосида ўн та маданий минтақага бўлишни таклиф қилди:¹¹

- жамоа фаолиятида яккаҳонлик ёки жамоавийликнинг нисбати,
- ҳокимият билан коллективизм ўртасидаги узвий боғлиқлик (барча ривожланаётган мамлакатларга хос хусусият ҳокимиятнинг кучли таъсири остида шаклланган коллективизмнинг мавжудлиги),
- ноаниқликка муносабат (кучли ва кучсиз),
- аёллар ва эркеклар орасидаги нисбат, мардлик ва назокат.

Шундан келиб чиққан ҳолда қуйидаги минтақалар ажратилган эди:

- юксак ривожланган роман мамлакатлари (Бельгия, Франция, Аргентина, Бразилия, Испания, Италия);
- суст ривожланган роман мамлакатлари (Колумбия, Эквадор, Мексика, Венесуэла, Коста-Рика, Чили, Гватемала, Панама, Перу, Португалия, Сальвадор, Уругвай);
- юксак ривожланган Осиё мамлакатлари (Япония);
- юксак ривожланган Африка мамлакатлари (Шарқий ва Ғарбий Африка);
- суст ривожланган Осиё мамлакатлари (Индонезия, Покистон, Тайвань, Ҳиндистон, Малайзия, Филиппин);
- Яқин Шарқ мамлакатлари (араб мамлакатлари, Греция, Эрон, Туркия, Югославия);
- Осиёнинг мустамлака мамлакатлари (Гонконг, Сингапур);
- немис тилида сўзлашувчи мамлакатлар (Австрия, Германия, Швейцария; ушбу минтақага Исроил ҳам киради);
- инглиз тилида сўзлашувчи мамлакатлар (Австралия, Канада, Ирландия, Янги Зеландия, Буюк Британия, АҚШ, ЖАР);
- скандинавия мамлакатлари (Дания, Финляндия, Норвегия, Швеция; ушбу минтақага Нидерландия ҳам киради).

Г.Хофстед томонидан таклиф этилган жамиятни тавсифловчи маданий қадриятлар кейинги тадқиқотлар учун база бўлиб, 1985 йилда С.Ж.Грэй¹² томонидан бухгалтерия ҳисоби субмаданияти умумий белгиларининг аниқланишига олиб келди. С.Ж.Грэй тадқиқ этилаётган мамлакатларда

¹¹ Анастакисия Городишенина. Классификация культур Г.Хофстеде. https://vk.com/topic-48654001_27632357

¹² Энциклопедия по экономике. <http://economy-ru.info/info/32925/>

бухгалтерия ҳисобининг тўртта ўзига хос хусусиятини тестдан ўтказишни таклиф қилди:

– профессионализм ёки ҳуқуқий тартибга солиш – ўзини ўзи бошқариш ва ҳуқуқий тартибга солишга қарши бўлган касбий жамиятлар фаолиятини афзал кўради;

– тамоийилларнинг узунлиги ёки ўзгарувчанлиги – алоҳида корхоналар атрофидаги муҳит билан боғлиқ ўзгарувчанликка қарши бўлган корхоналар ўртасида бухгалтерия ҳисоби амалиётидаги ўзгарувчанликни сақлаб туришни афзал кўради;

– консерватизм ёки оптимизм – фаолиятдаги эҳтиёткорликка амал қилишни, келгусида фаолиятнинг ишончлилиги, оптимистик ва тўлиқ таваккалчилиги учун ишончсизликни бартараф этишни афзал кўради;

– ҳушмуомалалик ва очиклик – очик ва умумий ҳисоб-китоблар учун молиявий ахборотни расман талаб қилувчи маъмурият ва ҳукуматнинггина фаолиятига тааллуқли ахборотни ошкор қилишни афзал кўради.

Ушбу ўзига хос хусусиятлар тизимли ёндашувдаги бухгалтерия ҳисобини аниқ таърифлаш имконини беради. Алоҳида мамлакатларнинг умумий белгилари субмаданият сифатида бухгалтерия ҳисоби нормаларининг қонун ҳужжатларида белгиланган ёки назарда тутилган белгилари ва шакллари белгилаб беради.

Н.Г.Вотинованинг ёзишича: “Турли давлатларда бухгалтерия ҳисоби тизимларининг турфа эканлиги сабаб, уларга турлича омиллар таъсир қилишидир. Улар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

– етакчи назарий олимлар ва профессионал ташкилотларнинг таъсири;

– ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар (ишлаб чиқаришнинг ривожланиш даражаси, бошқарув, молия тизими, кадрлар тайёрлаш даражаси ва ҳ.к.)

– бухгалтерия ҳисобининг ҳуқуқий тартибга солиниши;

– миллий хусусиятлар;

– молиялаштириш манбалари;

– фойдаланувчилар ва уларнинг ўз олдидарга қўйган мақсадлари;

– инфляция жараёнларнинг таъсири.”¹³

¹³ Вотинова Н.Г. Основные модели бухгалтерского учета в зарубежных странах.-Арх-к: изд-во АГТУ, 2009, с.4

Ҳисоб юретиш амалиётининг барқарорлиги нуқтаи назаридан мамлакатларнинг алоҳида гуруҳлари қуйидагилар билан тавсифланувчи тўртта минтақага бирлаштирилган:

– ҳуқуқий тартибга солиш ва бухгалтерия ҳисоби тамойилларининг узунлиги;

– етарлича ҳуқуқий тартибга солинмаслик ва бухгалтерия ҳисоби тамойилларининг узунлиги;

– етарлича ҳуқуқий тартибга солинмаслик ва хўжалик юритувчи субъектлар томонидан фойдаланиладиган бухгалтерия ҳисоби тамойилларининг мослашувчанлиги;

– ҳуқуқий тартибга солиш ва хўжалик юритувчи субъектлар томонидан қўлланиладиган бухгалтерия ҳисоби тамойилларининг мослашувчанлиги.

1992 йилда бўлиб ўтган Европа Ҳисобчилик Конгрессида Грэй ҳисобчилик тизимини ахборот ҳажми ва уни ошкор қилиш соҳаси асосида таснифлаш усулини тақдим этди. У қўллаган ёндашувларга кўра бухгалтерия ҳисоби миллий тизимини дискрет-консерватив ва оптимистик очик тизимларга бўлиш мумкин.

Польшалик олим Дитер Кортум бухгалтерия ҳисобининг учта катта моделини ажратади: инглиз-саксония, немис ва лотин (1-жадвал).

Иқтисодчи олимлар Мюллер Г., Гернон Х., Миик Г.лар бухгалтерия ҳисоби моделларини тўртта қисмга ажратадилар:

- англо-америка модели;
- ғарбий европа модели;
- жанубий америка модели;
- интернационал модель.¹⁴

Ҳисоб юретишнинг талқини ҳамда ҳисоб юретиш ва ҳисоботлар миллий тизимларининг хилма-хиллигидан келиб чиқиб, ҳисоб юретишни талқин этишнинг мавжуд ҳисоб юретиш ва ҳисоботлар тизимларини изоҳлаши мумкин бўлган тўртта асосий варианти ажратилади: макроиқтисодий, микроиқтисодий, мустақил, бир хил. Мавжуд тизимларнинг ҳеч бири ҳисоб юретишнинг қандайдир бир вариантга мувофиқ ривожланмаслигига қарамай, макроиқтисодий талқин айниқса Швецияда аниқ намоён бўлади; микроиқтисодий талқин Нидерландиянинг бир неча кўп миллатли корпорацияларида ўз аксини топади; америка ва британия модели ҳисоб юретишни талқин этишга нисбатан мустақил ёндашувни акс эттиради; француз

¹⁴ Мюллер Г., Гернон Х., Миик Г. Учет: международная перспектива. М.: Финансы и статистика, 1996.

ва немис ҳисоб юритиш тизимлари ягона ёндашувга мисол бўлиб хизмат қилади.

1-жадвал

Бухгалтерия ҳисоби тизимлари моделларининг таснифи

Ҳисоб юритиш модели	Қисқача таърифи
Инглиз-саксония	<p>Инглиз-саксония модели, биринчи галда, шуниси билан маълумки, у акциядорларнинг талабларини қондиради. Шунинг учун молиявий ҳисоботлар ушбу фойдаланувчилар гуруҳи иқтисодий қарорлар қабул қилишда имкон қадар кўпроқ фойда олиши мумкин бўладиган қилиб тузилган. Бошқа тамойилларга нисбатан юқори тамойил сифатида иштирок этувчи ишончлилиқ тамойили бухгалтерия ҳисобининг ушбу моделида устунлик қилувчи асосий тамойил ҳисобланади, бу бухгалтерия ҳисоби инглиз-саксония тизимини лотин тизимидан тамойилиал жиҳатдан ажратиб туради</p>
Немис	<p>Ҳисоб юритишнинг немис модели шу билан тавсифланадики, у, авваламбор, кредиторнинг манфаатларига ва унинг эътирозларига йўналтирилган. Шунинг учун бундай мамлакатларда эҳтиёткорлик билан баҳолаш тамойили устунлик қилади. Немис моделида ҳисоботлар солиқ тизимига боғлиқ. Бу ерда аниқлик қоидаси бир мунча бошқача амал қилади, бунинг натижасида фойда солиғининг камайишига олиб келувчи кўп сонли турли омиллар пайдо бўлади. Мазкур тизимда дегрессив усул билан амортизация ажратмалари ва режадан ташқари ажратмаларга рухсат этилади. Баҳолашнинг эҳтиёткорлик тамойили асосида ўз заҳиралари яратилади. Немис моделига кирувчи мамлакатнинг заҳираларини баҳолаш учун кўпроқ ЛИФО усули қўлланилади. Ушбу модел мамлакатлари яширинча заҳираларни яратишга ихтисослашган</p>
Лотин	<p>Бухгалтерия ҳисобининг лотин модели Франция, Италия, Испаниянида қўлланилиб, маълумотларни ҳисоботларда акс эттиришда ва бухгалтерия ҳисоби тамойилларидан фойдаланишда марказий йўл билан тафсифланади. Ҳукукий нормалар мутлақ Абсолютное устунликка эга.</p> <p>Солиқнинг таъсири бухгалтерия ҳисобидан чиқариб ташланган. Балансни тузишда ва баҳолашда счётлар ягона миллий тизимидн фойдаланиш катта роль ўйнайди</p>

1. АҚШ, Канада, Нидерландия.
2. Британия Ҳамдўстлиги мамлакатлари, Канададан ташқари.
3. Германия, Япония.

4. Континентал Европа мамлакатлари, Германия, Нидерландия ва Скандинавия мамлакатларидан ташқари.

5. Скандинавия мамлакатлари.

6. Исроил ва Мексика.

7. Жанубий Америка мамлакатлари.

8. Яқин ва Узоқ Шарқнинг ривожланаётган мамлакатлари.

9. Африка мамлакатлари, Жанубий Америка мамлакатларидан ташқари.

10. Собиқ коммунистик тузумдан кейинги блок мамлакатлари.

«Бош мамлакатлар» ҳисоб юритиш тизимига «таъсир этиш соҳаларига» кўра урта соҳа ажратилади:

1. Австралия ва Ҳиндистонда ҳисоб юритишнинг ривожланишига таъсир кўрсатувчи Британия модели.

2. Мексика ва Лотин Америкасининг бир қатор мамлакатларида, шунингдек Исроил ва Японияда кенг тарқалган Америка модели.

3. Жанубий Европада, Ўрта ер денгизи ҳудудларида ва тижорат соҳасидаги қонун ҳужжатлари Наполеон Кодекси намунаси бўйича тузилган Жанубий Америка мамлакатларида мавжуд бўлган француз модели.

Америка бухгалтерлар уюшмаси саккизта таснифий белгини ажратади: сиёсий ва иқтисодий тизимлар, иқтисодий ривожланиш даражаси, **МОЛИЯВИЙ ҳисоботлар** мақсадлари, ҳисоб юритиш стандартлари муалифлиги, касбга тайёрлаш ва сертификатлаш тамойиллари ва касбий тайёргарлик даражаси, касбий ва этик стандартларнинг бажарилишини назорат қилиш тизими, ҳисоб юритишга доир ахборот фойдаланувчилари.

Тадқиқотчиларнинг катта қисми томонидан таъкидланишича, мамлакатларни уларнинг ҳисоб юритиш тизимларига мувофиқ таснифлаш доимий хусусиятга эга эмас, уларнинг таъсир этиш соҳалари эса барқарор ва ўзаро туташган соҳалар сифатида кўриб чиқилиши мумкин.

Америка аудиторлар уюшмасининг Халқаро бухгалтерия стандартлари ва бухгалтерия тузилмаси кўмитаси бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботлар тизимларини мамлакатлаги минтақалар сонига асосланган таснифлашни таклиф қилди. Шунингдек, таъсир этишнинг бешта зонаси асосида таснифлаш субъектив схемаси ҳам таклиф этилди: британия, француз-испан-португал, немис-голланд, америка, коммунистик.

Амалиётда ҳар бир мамлакат бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботлар тизимини яратишда қайсидир маънода қонун ҳужжатларига таянади. Мамлакатлар ўртасида стандартларни белгилашга хусусий сектор вакиллари жалб қилиш борасида катта фарқлар мавжуд. Ҳатто агар Компаниялар бухгалтерия ҳисоботларига тааллуқли кўрсатмаларнинг 4-нашридан кейин бухгалтерия

ҳисоби ва ҳисоботлар тизимларини маълум даражада уйғунлаштиришга эришган Европа ҳамжамияти мамлакатларини таққослайдиган бўлсак ҳам бухгалтерия йўли билан тартибга солишнинг умумий даражаси турлича бўлиши мумкин. Лекин, Буюк Британия, Франция ва Германияда бўлгани каби бухгалтерия ишининг қарама-қарши анъаналарига ҳам мисоллар учраб туради. Масалан:

– инглиз умумий ҳуқуқ тизими ҳамда деталларни ёритишга катта эътибор қаратиладиган континентал юриспруденцияни белгилаб берувчи фуқаролик кодекслари тизими ўртасидаги кескин фарқ;

– унда фаолиятни назорат қилиш банклар, ҳукумат ва оилалар томонидан амалга ошириладиган турли молиявий тизимлар (бу Франция ва Германияда намоён бўлади). Буюк Британиянинг маълумотларни “адолатли” тақдим этишга интилишини шу билан изоҳлаш мумкин;

– Франция ҳамда Германия бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботлари тизимини ишлаб чиқишда биринчи навбатда солиқ қонунларидан келиб чиқади.

ЕИ мамлакатлари бухгалтерия ҳисобидаги катта фарқлардан бири шундан иборатки, унда бухгалтерия ҳисоби тизимининг қонунчилик хусусияти мавжуд ёки мавжуд эмас, бу маълум маънода ушбу тизимнинг консерватизми даражасини белгилаб беради. Биринчи ҳолатда ҳисоб юритиш тартиб-таомиллари етарли даражада деталлаштирилиб, тартибга солинган. Иккинчи ҳолатда эса ҳисоб юритиш иқтисодий сиёсатнинг ўзгариши билан боғлиқ янги тартибларга нисбатан осон мослашади.

Иккинчи туб фарқ – бухгалтерия ҳисобининг жамиятдаги роли. Нидерландия, Буюк Британия ва Ирландияда ҳисоб юритиш инвесторлар ва кредиторларни бошқарув қарорларини қабул қилиш учун зарур бўлган ахборот билан таъминлашга йўналтирилган. Ҳисоб юритишнинг асосий вазифаларидан бири бошқарув ходимлари ишининг самарадорлигини тавсифловчи рентабеллик кўрсаткичларини ҳисоблашдан иборат. Германия, Люксембург ва Бельгияда ҳисоб юритиш биринчи галда банклар манфаатларини ҳимоя қилишга мўлжалланган. Францияда ҳисоб юритишнинг давлат органларини ахборот билан таъминлашга йўналтирилган ягона унификацияланган тизими қўлланилади.

Чет мамлакатларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш масаласини кўриб чиқишда ҳисоб юритишнинг иккита модели устунлик қилади:

– Америка, Англия, Япония, Канада ва Голландиянинг аксарият корхоналари амалиётида қўлланиладиган ва, муболағасиз, жаҳонда устунлик қилувчи инглиз-америка модели;

– Европада кенг тарқалган француз модели (олимлар уни француз-немис модели деб аташади).

Айрим чет эллик экспертлар иккита устунлик қилувчи моделни ўзида бирлаштирган «аралаш» моделни ажратишади.

Бухгалтерия ҳисоби тизимлари таснифининг хилма-хиллиги бугунги кунда долзарб масала ҳисобланган ҳисоб юритишни уйғунлаштириш муаммосини келтириб чиқаради.

Бу, биринчи галда, халқаро хўжалик ва молиявий алоқаларнинг фаол ривожланиши, фаолиятнинг кредитланиши ва унга инвестиция киритилиши билан боғлиқ. Иқтисодиётни, шу жумладан бухгалтерия ҳисобини ислоҳ қилиш йўлида турган Украина, Россия ва Беларусь Республикаси ҳам бундан мустасно эмас. Аввалги ҳисоб юритиш тизими буйруқбозлик иқтисодиёти, ягона фойдаланувчи – давлатнинг талабларига хизмат кўрсатишга мўлжалланган эди. Бугунги кунда вазият тубдан ўзгарди ва биз йигирма йилдан ортиқ вақт давомида мустақил йўлдан бораётганимизга қарамай, бу ҳол анча оғриқли кечмоқда ва у яна бир неча йиллар мобайнида илмий ходимлар ва амалиётчилар муҳокамасининг мавзуси бўлади.

Бироқ ҳисоб юритиш тизимини қайта қуриш йўлида барча муаммоларни ҳал этиш учун бутун ўтмишни рад этиш ва Ғарб мамлакатларида юзага келган ҳисоб юритиш тизимидан нусха кўчириш даркор. Ҳозирги вақтда жаҳоннинг ҳеч бир мамлакати тўлиқ яққалатиб қўйилган ҳолатда ривожлана олмайди.

1.5. Ўзбекистон Республикаси ва ривожланган мамлакатларда ҳисоб тизими, унинг таркибий тузилиши ва ҳисоб турлари.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида давлат дастурига кирган устувор вазифалар ва уларни амалга оширишнинг иқтисодий масалаларни ечишда бухгалтерия ҳисобининг ўрни ва аҳамияти каттадир.

Бухгалтерия ҳисоби барча иқтисодий фанлар учун ҳам манба ҳисобланади. Айниқса, иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида барча маъмурий- бошқарув ходимлари ва ишчи-хизматчилари иқтисодий тушунча ҳамда жараёнлар тўғрисида маълумотга эга бўлиши керак. Бундай иқтисодий тушунча ҳамда жараёнлар мазмуни «Бухгалтерия ҳисоби» фанида кўриб ўтиладиган усул ва тамойиллар орқали ифодаланади.

Бухгалтерия ҳисоби фани аниқ, қизиқарли, тортишувли ва муаммоли фанлардан бири ҳисобланади. Тарихий маълумотларга кўра бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш ва такомиллаштириш борасида тўртта йирик давлат: италян, француз, немис ва англия-америка мактаблари мавжуддир.

Бухгалтерлар ахборот берувчилардир, яъни бухгалтерия - акциядорлар ва бошқарувчилар каби фойдаланувчиларга бизнесни молиявий ҳолатини санъат даражасида етказиб беришдир. Маълумотлар умумий молиявий ҳисоботлар

шаклида бўлиб, бошқарув назоратида иқтисодий ресурсларни рақамларда кўрсатади.¹⁵

Бухгалтерия ҳисобининг ташкилий жиҳатлари борасида бу мактабларнинг қарашлари бир- бирига ўхшамайди. Уларнинг таълимотларига кўра бухгалтерия ҳисоби фанининг асоси ҳам ҳар хил талқин қилинади. Масалан, италян мактаби вакиллари бухгалтерия ҳисоби фанининг асосини альгебра ва ҳуқуқ, француз мактаби вакиллари сиёсий иқтисод, немис мактаби вакиллари математика, англия-америка мактаби вакиллари психология деб қарайдилар. Шу сабабли бухгалтерия ҳисоби фанининг вазифаси, предмети, объекти, усул ва услубиёти, тамойиллари ҳамда таркибий тузилиши борасидаги уларнинг қарашлари турличадир.

Ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўз фаолиятининг фойдалилик даражасини доимо таҳлил қилишга ва амалга оширилаётган жараёнларнинг ҳисобини тўғри ташкил қилишлари зарур. Бу шароитда, бухгалтерия ҳисоби ва таҳлилнинг аҳамияти катта бўлиб, улардан янада унумли фойдаланиш зарурияти ортиб боради. Чунки, айнан шу соҳалар иқтисодиёт субъектларининг айтиб ўтилган талабларнинг бажарилишида муҳим ўринни эгаллайди.

Иқтисодиётимиздаги ҳисоб турлари асосан қуйидаги функцияларни бажаради:

– иқтисодиёт тармоқлари корхона ва ташкилотларда содир бўлаётган хўжалик жараёнларини кузатиб бориш;

– кузатиш орқали олинган маълумотларни миқдорий кўрсатмаларда ифодалаш;

– корхона, ташкилот, муассаса хўжалик фаолиятларини кузатиш натижаларини махсус ҳужжатларда қайд этиш;

– махсус ҳужжатларда акс эттирилган маълумотларни умумлаштириш ва гуруҳлаштириш, хўжалик жараёнлари устидан назорат ўрнатиш ва уларга таъсир этиш.

Юқорида айтилганларга асосланиб, бухгалтерия ҳисобининг вазифаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- асосий фондлар, товар-моддий бойликлар, пул маблағларининг келиб тушиши ва уларнинг ҳаракатини тўла ва ўз вақтида акс эттирилишини таъминлаш;

- махсулот ишлаб чиқариш, уларни сотиш, меҳнат унумдорлиги, фойда, рентабеллик, меҳнат хаки фонди, капитал сарфлар, бюджет ва бошқа ташкилотлар билан ҳисоблашиш ва бошқа курсаткичлар буйича режанинг бажарилишини аниқ акс эттириш, кузатиш ва уларнинг натижаларини топиш;

- субъектнинг ва унинг айрим булимларидаги ишлаб чиқариш, қурилиш-монтаж ва бошқа ишлар билан боғлиқ харажатларни тула акс эттириш, назорат қилиш ҳамда ишлаб чиқарилган махсулот, бажарилган иш ва хизматларнинг иқтисодий жиҳатдан асосланган ҳисобот калькуляциясини тузиш;

¹⁵ Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. (ISBN 978-1-292-08057-4) London, 2015. 17 th Edition. 3 p.

- субъект ва унинг айрим булимларининг рахбарларини молиявий-хўжалик фаолиятининг барча булинмаларига доир тула ва аниқ иктисодий ахборот билан тезликда таъминлаб туриш;

- таъсисчилар, акциядорлар, сармоя эгалари, юкори ташкилот, молия, солик, статистика ва бошка бухгалтерия ҳисоботи маълумотларидан фойдаланувчи ташкилот ва шахсларга уз вақтида топшириш учун аниқ ҳисоботларни яратиш;

- бошқарув қарорларини иктисодий жихатдан асослаб бериш учун умумлаштирилган ахборотнинг тартиблаштирилган оқимини таъминлаш;

- тула хўжалик ҳисобини субъект микёсида ҳамда унинг айрим ишлаб чиқариш булинмалари ва бригадаларида жорий этиш ва мустахкамлаш;

- субъектнинг маблағларидан тула ва унумли фойдаланиш, ундаги мулкларнинг бутлигини таъминлаш, иктисодий тежаш тартибига риоя қилиш, субъект жамоасининг ижтимоий-иктисодий ривожланишини жадаллаштириш устидан назорат юритиш учун тегишли ахборотлар билан таъминлаш.

Мамлакатимизнинг субъектларида бухгалтерия ҳисоби 1996 йил 30 - августда Ўзбекистон Республикасининг Президенти томонидан тасдиқланган "Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига асосланиб ташкил этилади.

Бу Қонунга кўра Республикаимизнинг субъектларида бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини тартибга солиш, бухгалтерия ҳисобининг стандартларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш Республика Молия вазирлиги томонидан амалга оширилади. Бухгалтерия ҳисобини юритиш тартиби эса меъёрий ҳужжатларда келтирилган тегишли қоидаларига асосланади. Шу жумладан кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун бухгалтерия ҳисобини соддалаштириб юритиш стандарти ҳам, бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари билан белгиланади.

Умуман олганда, ривожланган мамлакатларда ҳозирги пайтда бухгалтерия ҳисобининг 20 дан ортиқ тамойиллари мавжуд.

Маълумки, режали-маъмурий иктисодиёт шароитида бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаси юқорида турувчи вазирликлар, идоралар, статистика ва солик органлари каби давлат бошқарув органлари учун ахборотларни йиғиш ва ишлашдан иборат эди. Корхона фаолияти тугрисидаги энг муҳим масалалар, жумладан, режалаштириш, нарх-наволарни белгилаш, мол сотиб олиш ва уларни истеъмолчиларга етказиб бериш, корхона ходимларининг белгилаш ва бошка шу каби масалалар юқорида турувчи давлат органлари томонидан ҳал қилинар эди. Корхоналар давлат мулкчилигини бошқаришнинг алоҳида бир босқичи сифатида қаралар, бухгалтерия ҳисоби эса мулкнинг бут сакланиши тугрисидаги ахборот билан таъминлар эди.

Давлат ягона мулк эгаси ва корхонанинг инвестори булиб ҳисобланар эди. Бундай шароитда корхонанинг ҳисоботи давлат топширикларини бажариш, давлат бюджетига қилинадиган ажратмаларнинг тугрилигини текшириш ва статистика ахборотларни йиғиш воситаси булиб хизмат қилар эди. Шунинг

учун бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи олдига куйиладиган асосий вазифалар куйидагилардан иборат эди:

-катъий бирхиллик (унификацияланганлик);

-ишлаб чиқариш топширикларининг бажарилишини акс эттирадиган курсаткичларга мулжал килиш;

- солиқ солиш базасини ва бюджетга бошка ажратмаларни ҳисоблаш ;

Субъектларнинг фаолияти бозор иктисодиётида олдингига караганда анча фарқ килади. Бу фарқлар куйидагилар билан боғлиқ:

1) Бозор иктисодиёти шароитида мулкчиликнинг таркиби узгариб, давлат мулкчилиги жамиятдаги мулкчиликнинг факат бир турига айланади, субъект фаолиятидан манфаатдор булган куплаб янги мулкчилик юзага келади, чунки улар бу субъектга уз маблагларини куядилар.

2) Субъектлар ракобатчиликда энгиб чиқиш ва самарали молиявий натижалар берадиган қарорларни қабул килишга ҳаракат киладилар ва шу мақсадда бозор конъюктурасини урганадилар, уз фаолиятини мустақил режалаштирадилар, мол етказиб берувчи ва харидорларни топадилар, нарх-наволарни мустақил белгилайдилар ва хоказо.

3) Бюджетдан молиялаш ва давлат кредитларини олишдан ташқари эндиликда субъектлар факат харидорлар ва товарларни сотиш бозорлари учун ракобатчилик курашида катнашибгина қолмай, ундан ташқари, тижорат банкларининг кредит ресурслари ҳамда потенциал инвесторларнинг шундай маблаглари учун ракобатчилик курашини олиб борадилар.

Шундай қилиб, бухгалтерия ҳисоби бозор иктисодиётига утиш муносабати билан ҳисобчилик ва статистика функцияларини бажарувчи воситасидан субъектларнинг фаолияти тугрисидаги ахборотни йиғиш, ишлаш ва топшириш куралига айланади. Бу ахборотдан манфаатдор томонлар уз ихтиёридаги вақтинча ортикча маблагларни самаралироқ инвестиция килиш тугрисидаги асосланган қарорлар қабул килиш учун фойдаланадилар.

Бозор иктисодиёти ривожланган мамлакатларда бухгалтерия ҳисобини бизнес тили деб аташади. Уни урганиш ҳар қандай тилни урганишга жуда ухшаб кетади ва бухгалтерия ҳисобида ишлатиладиган купчилик сузлар ҳаётда кулланиладиган худди шундай сузларга караганда бошқача маънога эга булганлиги сабабли уни урганиш бироз қийинроқ туюлади.

Ҳар қандай тил ҳам бухгалтерия ҳисобидек, жамиятнинг узгариб бораётган эҳтиёжига жавобан ривожланиб ва узгариб боради. Бухгалтерия ҳисобида кулланиб келинаётган қоидалар ҳам ёки уларнинг бир қисми жамиятнинг ўзгариб бораётган эҳтиёжларга қараб ўзгартирилиши мумкин.

Бундай ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатларнинг яратилиши ҳамда ишлаб чиқилиши республикамизда ҳисоб сиёсатини олиб бориш учун асос бўлади. Республикамизда ҳисоб сиёсатини олиб боришдан асосий мақсад жаҳон амалиёти ва бозор муносабатлари талабларига мос келувчи ҳамда халқаро стандартлар асосида бухгалтерия ҳисоби тизимининг ривожлантириш концепциясини яратишдир.

Ҳисобнинг пайдо бўлиши бевосита кишилик жамиятининг вужудга келиши билан боғлиқ. Тарихий маълумотларга кўра, ибтидоий жамоа тузуми даврида ҳисобдан фойдаланишган. қабила бошлиғи ўз қабиласини сақлаб қолиш учун қайси фасл қачон келади, қабиласида қанча одам бор, улар учун қанча озиқ-овқат тўплаш керак каби ҳисоб-китобларни амалга оширган. Дастлаб ҳисоб қуроллари сифатида қўл бармоқларидан фойдаланилган (баъзи ҳолларда бу одатдан ҳозир ҳам фойдаланамиз). Ҳозирда ҳам жамиятнинг бир бўлаги ҳисобланган ҳар бир оиланинг ўз ҳисоб-китоби бор. Қайси оилада ҳисоб-китоб яхши йўлга қўйилган бўлса, ўша оиланинг турмуш шароити яхши. Бундан кўриниб турибдики, ҳисоб инсонларнинг ҳаётий борлиғи ва ҳамкоридир.

Хўжалик ҳисоби уч турининг ўзаро боғлиқлиги ягона дастлабки ҳужжатлаштиришдан фойдаланиш билан таъминланади. Ягона дастлабки ҳужжатлаштириш деганда ҳисобнинг барча турларидаги операцияларни акс эттириш учун бир турдаги маълумотлардан ва бир турдаги ҳужжатлардан фойдаланиш тушунилади. Бундай амал ҳисоб кўрсаткичларидаги қарама-қаршилиқларни бар-тараф қилади ва ҳисобдаги параллеллик билан ишлашни юзага келтиради.

Менежерлар назоратидаги ресурс маблағлар ҳисоби ҳақидаги маълумотни даврий тарзда беришларини талаб қилади. Бухгалтерия томонидан ҳисоблаб чиқарилган натижалар бизнеснинг иқтисодий ресурсини ҳисобот давомида юқорига кўтарилган ёки тугаганини кўрсатади.¹⁶

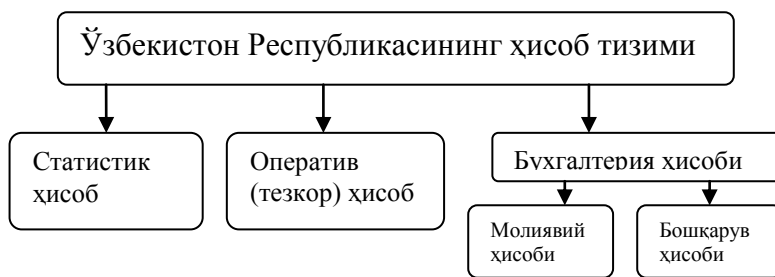
Хўжалик ҳисобининг ҳар хил турлари ва унинг бутун тизими узлуксиз ривожланиб боради. Дастлабки маълумотларни йиғиш, техникаси, ишлаш услублари яхшиланиб бормоқда.

Шуни таъкидлаш лозимки, халқаро стандартларига жавоб берадиган ва бозор иқтисодиёти хусусиятларига мос келадиган ҳисобнинг янги тизимини ишлаб чиқишда, олимлар ва амалиётчилар ривожланган бозор иқтисодиётидаги мамлакатларда бу соҳада яратилган нарсаларга кўр-кўрона ёндошаётганлари йўқ. Лекин хориж мамлакатларининг амалиётини ўрганиш, уларни чуқур ва ҳар томонлама таҳлил қилиш Ўзбекистон Республикасида хўжалик ҳисобини такомиллаштириш имкониятини беради.

Жамиятнинг ривожланиб бориши билан ҳисоб тизими ҳам такомиллашиб, фан сифатида юзага кела бошлаган. Ҳозирги кунга келиб, ҳисобнинг уч туридан жойдаланилади:

1. Оператив (Тезкор) ҳисоб.
2. Статистик ҳисоб.
3. Бухгалтерия ҳисоби.

¹⁶ Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. (ISBN 978-1-292-08057-4) London, 2015. 17 th Edition. 3 p.

1-чизма. Ўзбекистон Республикасининг ҳисоб тизими.

Юқорида кетирилган чизмадан кўришиб турибдики, санаб ўтилган ҳисоб турларининг бирлиги Ўзбекистон Республикасининг ҳисоб тизимини ташкил қилади. Лекин улар вазибалари, ташкил қилишнинг усул-услугиёти каби белгилари билан бир-биридан фарқ ҳам қилади.

Бухгалтерия ҳисоби — ички бошқариш ва ташқи истеъмолчиларнинг мақсадлари учун жорий ва якуний ахборотни олиш билан корхоналар, ташкилотлар ҳамда муассасаларнинг хўжалик фаолияти устидан узлуксиз ва ўзаро боғлиқ бўлган кузатиш ва назорат қилиш тизимидан иборат.

Бошқарувчилар ички фойдаланувчиларга киради. Улар ҳозирги натижаларни молиявий ҳисоботини тўлалигича билишларига имконияти бор.

Ички фойдаланувчиларга мисол сифатида компанияда директорлар ва менежерлар киради. Қонунан ички фойдаланувчига маълумот олиш хажми чегаралмаган.¹⁷

1.6. Бошқарув ҳисобини ташкил этишнинг замонавий тизимлари

Бугунги кунда рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида ўзгарувчан рақобатбардош муҳитга тез мослашадиган бошқарув тизимларини жорий этишни талаб этмоқда. Чунки, бошқарувнинг янги тизимларидан фойдаланиш иқтисодий барқарор ўсишнинг асосий омили ҳисобланади.

Маълумки, амалиётда бошқарув фаолиятининг самарадорлиги кўп жиҳатдан бошқарув ҳисобининг тўғри ташкил этилишига боғлиқдир. Чунки, бошқарув ҳисоби бошқарув фаолиятини асосий ва муҳим маълумотлар билан таъминловчи тизим ҳисобланади.

Бошқарув ҳисоби ижтимоий-иқтисодий ҳодиса сифатида доимий равишда ривожланиб, унинг функциялари кенгаяди ва у ҳал этадиган вазибалар сони ошади ҳамда қўлланиладиган усуллар турли хил кўринишга эга бўлади. XX асрда халқаро амалиётда бошқарув ҳисоби турли босқичларда ривожланди. Жумладан, бошқарув ҳисобининг стратегик, тактик ва оператив бошқарув ҳисоби йўналишлари янада такомиллашди.

Бугунги кунда қуйидагилар жаҳоннинг барча мамлакатларида бошқарув

¹⁷ Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. London, 2015. 17 th Edition. 4-5 p.

ҳисобининг энг кенг тарқалган тизимлари ҳисобланади:¹⁸

- «стандарт-костинг» тизими;
- «директ-костинг» тизими;
- «ЛТ» тизими («just-in-time»);
- «ABC» тизими «Activity Based Costing»;
- функционал-қиймат таҳлили.

Хўжалик юритишнинг ҳозирги шароитида тактик ва стратегик хусусиятга эга бўлган бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёни корхона фаолиятининг молиявий натижалари ва харажатлари ҳақидаги ахборотга асосланади. Белгиланган нормалар ва нормативлар доирасидаги ва улардан ташқари харажатларни ҳисобга олиш ва назорат қилишга асосланган стандарт-кост ҳисоби тизими корхона харажатларини бошқаришдаги самарали воситалардан бири ҳисобланади. Харажатларни норматив бўйича аниқлаш усули XX аср бошида АҚШда пайдо бўлди.

Стандарт-кост тизими тадбиркорнинг талабларини қондиради ва ишлаб чиқариш харажатларини назорат қилиш учун кучли туртки бўлиб хизмат қилади. Белгиланган меъёрлар асосида маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларини олдиндан аниқлаш, нархларни белгилаш учун маҳсулот бирлиги таннархини ҳисоблаб чиқиш ҳамда келгуси йилнинг кутилаётган даромадлари ҳақидаги ҳисоботни тузиш мумкин. Ушбу тизимни қўллашда нормадан четга чиқишлар мавжудлиги ҳақидаги маълумотлар раҳбарият томонидан тезкор бошқарув қарорларини қабул қилиш учун фойдаланилади.

Харажатларни норматив бўйича ҳисобга олиш усули ва стандарт-кост тизими айнан бир хил тушунча эмас. Бироқ, иккала тизимнинг ҳам ғояси битта – нормативларни (стандартларни) белгилаш, маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотишдаги муаммоларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш мақсадида нормадан четга чиқишларни аниқлаш ва ҳисобга олиш.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини самарали бошқариш уни ахборот билан таъминлаш даражасига кўпроқ боғлиқ бўлиб бормоқда.

Бутун жаҳон тажрибаси бухгалтерия ҳисобининг маржинал усули – маҳсулотнинг қисқартирилган таннархини ҳисоблаш ва маржинал даромадни аниқлашга асосланган «Директ-костинг» ҳисоби тизимидан фойдаланишнинг самарадорли эканлигидан далолат бериб турибди.¹⁹

Тарихан маржинал ёндашув Ғарб мамлакатларида ишлаб чиқаришни экстенсив ривожлантириш модели ўз ўрнини янги модель интенсив ривожлантириш моделига бўшатиб берган вақтдан эътиборан фойдаланила бошлади. Ушбу моделдан фойдаланиш бошқарувнинг стратегик вазифаларини харажатларни тўғридан-тўғри (бевосита) ва билвосита, асосий ва қўшимча,

¹⁸ Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. (ISBN 978-1-292-08057-4) London, 2015. 17 th Edition. 504-505 p.

¹⁹ Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. USA, 2014. 25th Edition.

доимий ва ўзгарувчан, ишлаб чиқариш ва даврий каби турларга аниқ бўлиш асосида ҳал этишни талаб қилди. Ҳозирги вақтда директ-костинг тизими барча иқтисодий ривожланган мамлакатларда кенг қўланилади. Германия ва Австрияда мазкур тизим «қисман харажатларни ҳисобга олиш» ёки «қоплаш суммаларини ҳисобга олиш» деб, Буюк Британияда «маржинал харажатларни ҳисобга олиш» деб, Францияда - «маржинал бухгалтерия» ёки «маржинал ҳисобга олиш» деб номланади.

Замонавий директ-костинг иккита кўринишга эга:

- фақат ўзгарувчан (тезкор) харажатлар ҳақидаги маълумотларни ҳисобга олишда фойдаланишга асосланган оддий директ-костинг;

- ривожланган директ-костинг (вербил-костинг), бунда таннархга ўзгарувчан харажатлар билан бир қаторда маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотишнинг тўғридан-тўғри доимий харажатлари киритилади.

1.7. Бошқарув қарорларини қабул қилиши.

Корхоналар иқтисодий фаолиятида бошқарув қарорлари қабул қилиш жараёни алоҳида ўрин тутаяди, у юқори малака ва амалий тажрибага эга бўлишни талаб қилади.

Бошқарув қарорлари қабул қилиш корхона олдига қўйилган мақсад ва вазифаларни аниқлашдан бошланади.

Бошқарув қарорлари амал қилиш даврига кўра стратегик (узоқ муддатли) ва қисқа муддатли қарорларга бўлинади.

Стратегик бошқарув қарорлари корхонанинг олдига қўйган мақсадига эришишида муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Мазкур қарорлар корхона раҳбарияти томонидан истиқболли ривожлантириш дастурларини амалга ошириш мақсадида қабул қилинади.

Қисқа муддатли қарорлар қўйилган мақсадга эришишда қабул қилинадиган тезкор қарорлардир. Улар корхонанинг жорий режаларини тузиш, кадрлар масаласини ҳал қилишнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналарда қабул қилинадиган бошқарув қарорларига бир қанча талаблар қўйилади. Бу талаблар бошқарув қарорларининг ишончилигини таъминлаш ва иқтисодий самарадорлигини ошириш зарурати билан изоҳланади.

Бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнига қуйидаги талаблар қўйилади:

- *аниқ йўналишга эга бўлиши ва корхона манфаатларини тўлиқ ифода этиши.* Бунда бошқарув қарорларининг корхона олдига турган мақсад ва вазифаларни амалга оширишга ҳамда унинг фойдасини оширишга йўналтирилиши назарда тутилади;

- *илмий-амалий жиҳатдан асосланиши.* Бошқарув қарорларини қабул қилишда корхонанинг молиявий-хўжалик фаолияти таҳлили натижалари, унинг иқтисодий имкониятлари ҳамда замонавий фан-техника ютуқларини тўлиқ ҳисобга олиш зарур;

– *аниқ муддатларда қабул қилиниши ва амалга оширилиши.* Бошқарув қарорларини амалга ошириш даври белгилаб олинishi лозим. Бу ҳолат уни ўз вақтида ва оқилона бажарилишини назорат қилишга кўмаклашади;

– *тезкор бўлиши.* Бошқарув қарорлари бозор талаблари ва корхона молиявий хўжалик фаолиятидаги ўзгаришлардан келиб чиқиб зарур ҳолларда тезкор қабул қилиниши зарур.

– *юқори иқтисодий самарадорликка эга бўлиши.* Бошқарув қарорларини қабул қилишда унумсиз ва ортиқча харажатларни режалаштирилишига йўл қўймаслик лозим.

Бошқарув қарорлари қабул қилишнинг дастлабки босқичида корхона бўлинмалари амалиётидаги муаммоларни аниқлашга эътибор қаратилади. Бу босқичда корхона бухгалтери томонидан мавжуд муаммони ҳал этиш йўналишлари ишлаб чиқилади.

Муаммолар ечимларининг муқобил вариантлари аниқлангандан кейин бухгалтер ҳар бир муҳокама қилинаётган вариантларни харажатларни ҳисоблаш, моддий, молиявий ва меҳнат ресурсларини тежаш имконияти ҳамда хўжалик муомалаларининг молиявий натижаларини аниқлашга таъсирини таҳлил қилади. Бошқарув қарорлари қабул қилишнинг ҳар бир босқичида турли хил ҳисоб ахборотларидан фойдаланилади.

Бошқарув ҳисобида оқилона бошқарув қарорлари қабул қилишда мавжуд муаммолар ечимига кўп вариантлик тамойили асосида ёндашиш талаб қилинади. Бунда муҳокама қилинаётган масаланинг икки ёки ундан ортиқ вариантдаги ечими мавжуд бўлса, улар орасида энг мақбулини танлаб олиш бошқарув ҳисобидаги муҳим вазифаларда ҳисобланади.

Агар мавжуд муаммоларнинг ечимларини топиш борасида бошқа чоралар кўриш зарурати бўлмаса, бошқарув қарорлари қабул қилиш жараёни тугалланган ҳисобланади, акс ҳолда барча босқичлар қайтадан амалга оширилади.

1.8. Зарарсизлик нуқтасини аниқлаш.

Бозор муносабатлари шароитида ҳар қандай ишлаб чиқариш корхонаси раҳбари турли хил оқилона бошқарув қарорлари қабул қилишга мажбур бўлади.

“Харажатлар - ишлаб чиқариш ҳажми - фойда” (Cost-Volume-Profit) ўзаро алоқадорлик таҳлили зарарсизлик нуўтасини аниқлашда менежерлар учун муҳим восита ҳисобланади.

Зарарсизлик нуқтаси корхона даромадлари унинг харажатларини тўлиқ қоплаш нуқтаси бўлиб, молиявий натижаларни аниқлашнинг оддий ва аниқ усули ҳисобланади.

Баҳолар, корхона харажатлари, маҳсулотни сотиш ҳажми ва таркибига оид ҳар бир қабул қилинган қарор пировард-натижа корхона молиявий натижасида намоён бўлади.

“Харажатлар - ишлаб чиқариш ҳажми - фойда” қуйидаги имкониятларни беради:

- ишлаб чиқариш фаолиятини режалаштириш ва назорат қилиш;
- харажатлар, ишлаб чиқариш ҳажми ва фойданинг ўзаро боғлиқлиги таъсири натижасида ўзгаришларни аниқлаш;
- корхона раҳбарларининг қисқа муддатли бошқарув қарорлари қабул қилишларига кўмаклашиш;
- корхонани истиқболли ривожлантириш имконини берадиган вариантлар орасидан энг мақбулини танлаш ва ҳ.к.

“Харажатлар - ишлаб чиқариш ҳажми - фойда” таҳлили тизими нафақат кичик тадбиркорлик субъектлари, балки йирик корхоналар раҳбарлари учун ҳам ишончли бошқарув қарорлари қабул қилишда муҳим аҳамиятга эга. Бу тизимида харажатлар, ишлаб чиқариш жараёнлари ва молиявий натижалар боғлиқлигига таъсир этувчи омиллар ўрганилади.

Маржинал даромад корхоналарда маҳсулот (иш ва хизмат)ларни сотишдан олинadиган тушум ва уларни ишлаб чиқариш таннархи суммаси ўртасидаги тафовутни ифодалайди.

Доимий ва ўзгарувчан харажатларни ўопловчи тушум ҳажмини ҳисоблаш учун корхоналарда маржинал даромад ҳажми ва коэффициенти кўрсаткичларидан фойдаланилади.

Зарарсизлик нуўтаси (рентабеллик остонаси)ни ҳисоблаш графиги ва тенгламалар ёрдамида амалга оширилади.

График усулда зарарсизлик нуўтаси (рентабеллик остонаси)ни топиш “Харажатлар - маҳсулот ҳажми - фойда” яхлит графигини тузиш имконини беради. Зарарсизлик нуқтасига мос келувчи тушум **остонавий тушум** деб аталади. Зарарсизлик нуўтасидаги ишлаб чиқариш (сотиш) ҳажми ишлаб чиқариш (сотишлар)нинг остонавий ҳажми деб аталади. Агар корхона сотишларнинг остонавий ҳажмидан кам маҳсулот сотса, у зарар кўради, кўп сотса фойда олади.²⁰

Шуни таъкидлаш зарурки, ишлаб чиқаришнинг зарарсизлик нуқтаси ва ялпи фойда чизмасини тасвирлашда турли даражадаги ишлаб чиқаришлар ўртасидаги боғлиқликни аниқлаш муаммоси пайдо бўлади. Зарарсизлик нуқтаси чизмаси бўйича фойда ва зарарлар ўртасидаги оқилона нисбатни аниқлаш учун жами харажатлар ва даромадлар чизиқлари орасидаги масофа аниқланади.

Маржинал даромад усули тенгламалар усулининг турларидан бири ҳисобланади.

1.9. Бюджетлаштириш ва харажатларни назорат қилиш.

«Бюджет» атамаси кенг маънода, давлат миқёсида иқтисодий сиёсатни ишлаб чиқиш, ялпи ички маҳсулотнинг қийматини тақсимлаш ва қайта тақсимлаш натижасида ҳукумат ихтиёрида марказлашган пул фондларининг, корхоналар ихтиёрида эса марказлашмаган пул фондларининг шаклланиши

²⁰ Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. USA, 2014. 25th Edition.

ва улардан оқилона фойдаланишни англатади.

Тор маънода эса, «бюджетлаштириш» атамаси ҳали бизнинг иқтисодий адабиётларда атрофлича ёритилмаган, чунки корхонанинг доимий асосга қўйилган комплекс режалаштириш, назорат ва хўжалик фаолияти таҳлили тизими шу пайтгача фақатгина бизнес-режалаштириш билан чекланган эди.

Тараққий этган мамлакатлар бошқарув ҳисобида режалаштириш жараёнини таърифлаш учун «бюджетлаштириш» атамасидан кенг фойдаланилади.

Бюджетлаштириш корхонанинг маълум даврга мўлжалланган молиявий-хўжалик фаолиятини режалаштириш ҳисобланади.

Бюджетлаштиришнинг афзаллиги корхона моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларини узоқ, қисқа ва ўрта муддатли режалаштириш, рақобатчиларнинг хатти-ҳаракати, ишлаб чиқарилган маҳсулотларга бўлган бозор талабларини ўрганишда ўз ифодасини топади. Бюджетлаштиришда асосий эътибор маҳсулот, иш ва хизматларни сотишдан олинadиган даромад (фойда) ҳажмини тахминлашга қаратилади.

Бюджетлаштиришнинг қуйидаги ижобий жиҳатлари мавжуд:

- корхонанинг асосий мақсадини таъминлашда хизмат қиладиган жараёнларни режалаштиради;
- алоҳида бўлинмалар фаолиятини мувофиқлаштиради;
- корхона бўлинмалари раҳбарларини ўз вазифаларини самарали амалга оширишларига кўмаклашади;
- корхона ходимларини ички тартиб-қоидаларга риоя қилишларини таъминлашга хизмат қилади;
- корхона алоҳида бўлинмалари раҳбарларини белгиланган режаларнинг бажарилиш даражасини баҳолашларида асос бўлади.

Бюджетлаштириш жараёнида қуйидаги вазифаларни амалга ошириш назарда тутилади:

- корхонанинг мақсадларига эришишини таъминловчи хўжалик муомалаларини режалаштириш;
- барча даражадаги раҳбарларни ўзлари жавобгар марказлар мақсадига эришишларида рағбатлантириш;
- турли хил бўлинмалар фаолиятини мувофиқлаштириш. Бунда бўлинмалар ходимларининг манфаатлари эътиборга олинади;
- корхона жорий фаолиятини назорат қилиш, белгиланган тартиб-қоидаларга амал қилинишини таъминлаш;
- жавобгарлик марказлари ва улар менежерлари олдига қўйилган режаларнинг бажарилишини баҳолашда асос вазифасини ўташ;
- менежерлар малакасини оширишда кўмаклашиш.

Қуйида ушбу вазифаларга батафсилроқ тўхталамиз.

Режалаштириш. Кўпчилик ҳолларда, бошқарув қарорлари бўйича режалар ишлаб чиқариш дастурини тайёрлаш жараёнида шакллантирилади ва бюджетларни тузишда мазмунан аниқлаштирилади.

Мувофиқлаштириш. Корхонанинг ҳар бир жавобгарлик маркази бошқа жавобгарлик марказлари иш жараёнига таъсир этади ва уларнинг фаолиятига боғлиқ бўлади.

Бюджетларни тайёрлашда алоҳида фаолият турлари ўзаро мувофиқлаштирилади, бунда барча бўлинмалар келишув асосида, корхона умумий мақсадидан келиб чиқиб фаолият кўрсатади. Бу ҳолатда ишлаб чиқариш режасини маркетинг бўлими режаси билан мувофиқлаштириш, жумладан, ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар миқдорини режалаштирилган сотиш ҳажми ва тайёр маҳсулотлар қолдиғи билан таққослаш асосий талаблардан ҳисобланади

Ишлаб чиқилган режалар барча қатнашчилар уларнинг шартлари билан тўлиқ танишиб олмагунча амалга оширилмаслиги лозим.

Режалар қуйидаги бўлимлардан иборат бўлади:

- қанча маҳсулот (товар, иш ва хизматлар) ишлаб чиқарилади;
- ишлаб чиқаришда қатнашадиган ходимлар, фойдаланиладиган усуллар ва асбоб-ускуналар тўғрисида маълумотлар;
- қанча хомашё ва материаллар сотиб олинади;
- сотиш баҳоси қандай белгиланади, келгусида қандай чекловларга риоя қилинади ва ҳ.к.

Ушбу маълумотлар реклама, техник хизмат кўрсатиш, маъмурий ва меҳнатга ҳақ тўлаш харажатларини режалаштириш ҳамда маҳсулот сифатини самарали бошқаришга имкон беради.

Рағбатлантириш. Бюджетларни тузиш жараёни жавобгарлик марказлари раҳбарлари мақсадини амалга оширишда муҳим рағбатлантириш воситаси бўлиши мумкин.

Назорат. Пухта тайёрланган бюджетлар ҳақиқий эришилган кўрсаткичларни таҳлил қилишда муҳим манба ҳисобланади, шунингдек, улар бюджетларни тузиш жараёнида кутилган барча ўзгаришлар натижаларини баҳолашни ўз ичига олади.

Баҳолаш. Ҳар ойда бюджетлардаги четланишларни аниқлаш бутун ҳисобот даври учун назорат мақсадларига хизмат қилади. Ҳисобот даври ҳақиқий натижалари билан бюджет маълумотларини таққослаш йил охирида жавобгарлик марказлари ва улар раҳбарлари фаолиятига таъсир этувчи асосий омилларни баҳолаш имконини беради.

Бош бюджет корхонанинг раҳбарлари учун муҳим бўлиб, режалаштирилган ҳисобот даврида улар олдида турган мақсад ва вазифаларни аниқ белгилаш ҳамда ишлаб чиқариш дастурининг бажарилиши, даромадлар ва харажатларнинг шаклланиш жараёни, ҳисоб-китоб ва тўловлар ҳолатини доимий равишда кузатиб боришга имкон беради.

Бош бюджетни тузиш инвестиция қилинган маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини таъминлашда корхона мулкдорлари учун ҳам зарур ҳисобланади.

Бюджетларни тайёрлашда қуйидаги сметалар тузилади:

- а) моддий харажатлар сметаси;

б) асосий ишлаб чиқаришда банд бўлган ходимларга меҳнат ҳақи харажатлари сметаси;

в) ишлаб чиқариш хусусиятига эга устама харажатлар сметаси;

г) маъмурий-бошқарув харажатлари сметаси.

Бош бюджетни тузишнинг якуний босқичи кутилаётган фойда ёки зарар тўғрисидаги умумлаштирилган сметани тузиб чиқиш ҳисобланади. Мазкур смета қуйидаги кўрсаткичларни ўзида акс эттиради:

а) маҳсулотлар сотиш, ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан олинган даромадлар;

б) ишлаб чиқаришга сарфланадиган хомашё ва материаллар харажатлари;

в) асосий ишлаб чиқаришда банд бўлган ходимларнинг меҳнат ҳақи харажатлари;

г) ишлаб чиқариш хусусиятидаги устама харажатлар;

д) сотилган маҳсулотлар таннари;

е) сотиш ва маъмурий-бошқарув харажатлари;

з) ишлаб чиқаришдан кутилаётган фойда ёки зарар.

Корхонанинг бош бюджети операцион, инвестиция ва молиявий бюджетлардан ташкил топади.

Операцион бюджетнинг асосий мақсади молиявий маблағларнинг тахминий манбалари ва улардан фойдаланиш йўналишларини белгилаб беришдир. Уни ишлаб чиқиш сотишлар режасини тузишдан бошланади.

Шунингдек, корхона молиявий-хўжалик фаолиятининг алоҳида тамойиллари ва босўичларини тавсифловчи махсус техник-иқтисодий кўрсаткичлар (ТИК) ҳам операцион бюджет орқали акс эттирилади. Бунда маркетинг бўлимининг маълумотлари асосий ахборот манбаи ҳисобланади.

Сотиш харажатлари бюджети стратегик режалаштириш асосида харидорлар имконияти ва маҳсулотлар ҳажмини эътиборга олиб вертикал ҳамда горизонтал тартибда тузилади. Кўпгина ҳолларда сотишлар ҳажми мавжуд ишлаб чиқариш ўуввати билан белгиланади.

Инвестиция бюджети корхонанинг бюджет давридаги капитал харажатлари ва узоқ муддатли молиявий қўйилмалари режаси ҳисобланади. Ушбу бюджет тури жорий даврдаги ишлаб чиқариш эҳтиёжлари (асбоб-ускуналар сотиб олиш ва ҳ.к.) ҳамда бюджет давридан четга чиқувчи узоқ муддатли харажатлар (капитал қурилиш, корхонани модернизация қилиш ва шу каби)ни ўз ичига олади. Инвестиция бюджетида корхонанинг бюджетлаштириш давридаги капитал қўйилмалари ва узоқ муддатли молиявий қўйилмалари режалаштирилади.

Шунингдек, бюджетларни тузиш уларни тайёрлашда қатнашувчи барча бўлинмалар келишуви асосида амалга оширилиши, кейин эса тасдиқлаш учун корхона раҳбариятига тақдим этилиши лозим. Корхона раҳбарияти маъмуллагач бюджет ҳақиқий ҳисобланади. Тасдиқлаган бюджетга асосланиб харажат ва даромадларнинг ойлик режалари тузилади.

Халқаро амалиётда маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланадиган

харажатларни режалаштиришда норматив усулдан кенг фойдаланилади.

Жами харажатлар доимий ва ўзгарувчан харажатлар суммасига тенг, бир бирлик маҳсулотнинг таннарни ўзгарувчан ва доимий харажатларга алоҳида ҳисоб-китоб қилинган. Ўзгарувчан харажатлар бевосита моддий ва меҳнат харажатлари суммасига тенг. Доимий харажатлар маъмурий-бошқариш ва маҳсулотни сотиш, шунингдек, бинолар ижараси, умумкорхона аҳамиятидаги биноларнинг эскириши, ходимларнинг меҳнат ҳақини ўз ичига олади. Бир бирлик маҳсулотга тўғри келадиган чегаравий харажатларни ҳисоблаш учун жорий даврдаги жами харажатлар суммасини базис даврдаги жами харажатлар суммасига бўлиб, уни шу даврдаги маҳсулот ҳажмига кўпайтирилади.

Назорат саволлари

1. Бошқарув ҳисоби, турлари ва унинг ташкил этилиши?
2. Бошқарув ҳисобининг замонавий тизимлари?
2. Бошқарув қарорларини қабул қилиши?
3. Зарарсизлик нуқтасини аниқлаш тартиби?
4. Бюджетлаштириш ва харажатларни назорат қилиш тартиби?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. London, 2015. 17 th Edition.
2. Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. USA, 2014. 25th Edition.
3. Thomas P. Edmonds, Frances M. McNair, Philip R. Olds, Edward E. Milam. Fundamental Financial Accounting Concepts. New York. 2013.
4. Howes, Environmental Cost Accounting: An introduction and practical guide, London: CIMA, 2012.

2-мавзу: Молиявий ҳисоб ва ҳисоботни ташкил этишда халқаро стандартлардан фойдаланиш.

Режа:

- 2.1. Молиявий ҳисобот халқаро стандартларининг асосий мазмуни ва унинг бухгалтерларни тайёрлаш тизимидаги ўрни.
- 2.2. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларининг яратилиш тарихи.
- 2.3. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича қўмита(МҲХСК)нинг мақсади ва унинг тавсифи.
- 2.4. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва фойдаланиш имкониятлари.
- 2.5. Молиявий ҳисоботни тайёрлашнинг концептуал асослари.

Таянч иборалар. *Пул муомалалари сиёсати, пул маблағлари, ҳисобнинг вазифалари, касса муомалалари ҳисоби, ҳисоб-китоб ва валюта счёти, аккредитив, махсус счёт, ФИФО, ЛИФО, АВЕКО, иш ҳақи шакллари, инвестиция, дебитор, кредитор, калькуляция, капитал, фойда, зарар, мажбуриятлар.*

2.1. Молиявий ҳисобот халқаро стандартларининг асосий мазмуни ва унинг бухгалтерларни тайёрлаш тизимидаги ўрни.

Мамлакатимизнинг ривожлантириш, янгилаш ва модернизация қилиш бўйича танлаган стратегия ва Инқирозга қарши қабул қилган дастурни амалга ошириш натижасида юртимиз дунёдаги санокли давлатлар қаторида иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг барқарор суръатларини таъминлаш, аҳолимизнинг моддий фаровонлигини юксалтиришга эришгани барчамизга катта мамнуният ва ифтихор бағишлайди, албатта.

Нима учун бизга молиявий ҳисобот стандартлари керак? Стандартлар кераклигининг сабаби, бухгалтерия ҳисоботларини бир хил тизимда шакллантиришдир.²¹

Республикамизда иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш ҳамда бозор муносабатларининг ривожланишида малакали бухгалтер, аудитор мутахассисларини тайёрлашга зарурат катта.

“Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари”га ўтиш эса бугунги кунда республикамизда бухгалтерия ҳисоби тизимини халқаро стандартлар асосида ташкил этиш заруратини тақозо этади.

“Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари”нинг мақсади ва вазифаси халқаро ҳисоб тизимида мустакил ишлашга тайёрлашдан иборат.

“Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари”– молиявий ҳисоботни тақдим этиш, заҳиралар, суғурта шартномалари, пул маблағларини силжиши, ҳисоб сиёсати, ҳисоб баҳоларини ўзгартириш ва хатолар, мувозанат

²¹ Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. London, 2015. 17 th Edition. 101 p.

тузилгандан кейинги ходисалар, қурилиш шартномалари, фойда солиғи, сегмент ҳисобот, асосий воситалар, ижара, ишчиларга ҳақлар, давлат субсидияларининг ҳисоби ва давлат ёрдами ҳақида маълумот, валюта курси ўзгаришининг таъсири, бизнесни бирлаштириш, қарзлар бўйича харажатлар, нафақа таъминоти дастурлари бўйича ҳисоб ва ҳисобот, боғлиқ томонлар ҳақида маълумотларни ёритиш, жамлама ва алоҳида молиявий ҳисоботни тузиш, ассоциацияланган корхоналарга инвестициялар, қўшма фаолиятда иштирок этиш, молиявий инструментлар, бир акцияга тўғри келувчи фойда, оралик молиявий ҳисобот, сотишга мўлжалланган узоқ муддатли активлар, активларни кадрсизланиши, баҳоланган мажбуриятлар, шартли мажбурият ва активлар, номоддий активлар, инвестициявий кўчмас мулк кабиларни ўз ичига олади ҳамда шу асосида молиявий ҳисоботларни тайёрлаш зарурат айланмоқда.

2.2. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларининг яратилиш тарихи.

Бухгалтерия ҳисоби предметининг асосий мазмуни корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларнинг хўжалик фаолиятини амалга оширишда фойдаланадиган ресурсларни самарали бошқариш учун зарур бўлган ахборотни шакллантиришдан иборат. Шу маблағларнинг сарфланиши, ишлаб чиқариш ҳажми ва фаолият натижаларини рационал ҳамда тўғри бошқариш ҳозирги вақтда муҳим аҳамият касб этади.

Бухгалтерия ҳисобининг предмети - ишлаб чиқариш жараёнидаги корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларнинг самарали бошқарилишида маблағлар ҳолати ҳамда улардан унумли фойдаланиш ҳақидаги ахборотларни шакллантириш ҳисобланади.

Бухгалтерия ҳисобининг предметини ўрганишда, унинг тарихий характерини ҳисобга олиш керак. Чунки бухгалтерия ҳисоби предметнинг мазмуни ҳар хил иқтисодий тузумларда бир хил бўлмаган. Уларнинг ўзгариши бир тузумдан бошқасига ўтиш пайтида, мулкчилик шакллариининг ривожланиши билан белгиланиб борилган.

Бошланғич жамоа тузумида ҳисобнинг предмети сифатида умумий мулкчилик ташкил қилган маблағлар ва шу маблағлардан фойдаланишга доир операциялар қаралган. Ушбу мулкчилик жамиятида феодалларнинг ишлаб чиқариш воситаларига ва қулларга бўлган эгаллиги ҳисобнинг предмети бўлган.²²

Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонуннинг учинчи моддасига биноан, бухгалтерия ҳисобининг субъектлари бўлиб, Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, Ўзбекистон Республикасида рўйхатга олинган юридик шахслар, уларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳамда ундан ташқарисида жойлашган шўъба корхоналари, филиаллари, ваколатхоналари ва бошқа таркибий бўлинмалари ҳисобланади.

Юридик шахс ташкил этмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда

²² Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. USA, 2014. 25th Edition.

бухгалтерия ҳисобини юритади ва бухгалтерия (молия) ҳисоботини тақдим этади. Кичик корхоналар бухгалтерия ҳисобини содалаштирилган тартибда юритадилар (бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти №20 «Кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан содалаштирилган бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботни тузиш тартиби тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 23 ноябр 1999 йил 87-рақам билан рўйхатга олинган) ва содалаштирилган солиққа тортиш тизимига ўтишлари мумкин

Асосий ва жорий активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, захиралар, даромадлар ва харажатлар, фойда, зарарлар ҳамда уларнинг ҳаракати билан боғлиқ хўжалик операциялари бухгалтерия ҳисобининг объектларидир. Бухгалтерия ҳисобининг объектлари жамлама счетларда акс эттирилади. Аналитик ҳисобни юритиш тартиби бухгалтерия ҳисоби субъекти томонидан мустақил равишда белгиланади.

Бухгалтерия ҳисобига қўйилган талаблар қуйидагилардан иборат:

1. Ҳисобнинг содда ва тушунарли бўлиши. Содда ва ҳамма учун тушунарли ҳисобни ташкил этишдан асосий мақсад, уни мураккаблашувига йўл қўймаслик ҳамда ҳисоб маълумотларидан кенг халқ оммаси фойдалана олишини таъминлашдан иборат.

2. Ҳисобнинг режаллиги. Бу талаб юқорида айтиб ўтилган содаллик талаби билан чамбарчас боғлиқдир. Ҳисобда албатта зарурий маълумот ва кўрсаткичларга эга бўлган ҳолда, ҳисоб юритиш харажатларини иложи борича камайтириб бориш лозим.

3. Ҳисобнинг аниқ ва тўғрилиги. Бу талаб негизида хўжалик фаолиятларида кузатиш натижасида олинган маълумотларни ҳужжатларда аниқ ва тўғри қайд этиш ётади. Ҳар хил мақсадларда ёки эътиборсизлик қилиб хўжалик ҳисобини ноаниқ ҳамда нотўғри акс эттириш қонун бузарлик ҳисобланади.

4. Ҳисоб ишларини ўз вақтида амалга ошириш, яъни ҳисоб ишларига тааллуқли қандай ҳодиса содир бўлган бўлса, албатта ўз вақтида акс эттирмоқ, ҳужжатларда қайд қилмоқ зарур бўлади. Бу талаб тўлиқ бажарилганда хўжалик фаолияти устидан бошқарув олиб бориш яхши йўлга қўйилади, рўй берган ёки рўй бериши мумкин бўлган камчиликлар ўз вақтида йўқотилади.

5. Ҳисоб кўрсаткичлари билан режа кўрсаткичлари-нинг бирлиги. Корхона, муассаса, ташкилотлар қайси мулкчилик шакли асосида фаолият олиб боришидан қатъий назар ўз олдига жорий ва келгуси режа кўрсаткичларини тузиб олади. Бутун хўжалик ва уларнинг тармоқлари бўйича ҳамда мамлакат миқёсида режа кўрсаткичлари белгилаб олинади. Худди шу кўрсаткичлар билан ҳисоб кўрсаткичлари бирлиги (шу билан бирга ижобий фарқлар) катта аҳамият касб этади. Ҳисоб ишлаб чиқаришнинг бориши, савдо, таъминот, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, маиший хизмат, транспорт ва ҳоказолар фаолияти қай даражадалиги ҳақида маълумот беради, режа бажарилиши устидан назорат ўрнатиб, таҳлил қилиш имконини яратади. Иқтисодий ривожлантириш ички ва ташқи омилларини топиш имкониятини яратади.

Бухгалтер бухгалтерия ҳисобини юритишда махфийликка риоя қилинади. Бухгалтерия ҳисоби регистрларининг мазмуни билан танишишга маъмурият рухсати билан ёки қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда йўл қўйилади.²³

Бухгалтерия ҳисоби регистрлари билан танишишга рухсат этилган шахслар уларнинг махфийлигини сақлашлари шарт. Махфий

Хўжалик маблағлари ва унинг ташкил топиш манбалари, уларнинг туркумланиши.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг маълум бир даврга молиявий ҳолати қай даражада эканлигини, улар маблағларининг жойлашиши, ишлатилиши қандай олиб борилаётганлигини ва умуман корхона хўжалик фаолиятига баҳо бериш, назорат этиш, текшириб бориш зарур.

Корхона активлари (бошқача қилиб айтганда мулки) турли хўжалик маблағларидан ташкил топган бўлиб, шулар асосида корхона ўз молия-хўжалик фаолиятини олиб боради ва назорат қилади.

Корхона активлари иккига бўлинади узоқ муддатли ва жорий активлар.

Хўжалик юритувчи субъект аниқ белгиланадиган операция циклидан фойдаланиб товарлар ва хизматларни етказиб берса, у ҳолда баланс ҳисоботидаги жорий ва узоқ муддатли активлар ҳамда мажбуриятларнинг алоҳида тасниф этилиши айланма маблағ сифатида доимо муомалада бўладиган соф активлар билан субъектнинг узоқ муддатли операцияларида фойдаланиладиган активлар ўртасидаги тафовутни фарқлаш йўли билан жуда фойдали ахборот бўлади.

Хўжалик маблағларининг ташкил топиш манбаларига кўра иккига бўлинади ўз маблағларининг манбаи ва мажбуриятларга. Ўз маблағларининг манбаи корхона таъсисчилар томонидан киритилган ва ишлаб топилган маблағларидан ташкил топади. Уларга қуйидагилар киради: устав капитали, қўшилган ва захира капиталидан, ҳамда тақсимланмаган фойда.

Жорий мажбуриятларга шунингдек банк овердрафтлари, тўланадиган дивидендлар, даромад солиқлари, савдо билан боғлиқ бўлмаган ўзга кредиторлик қарзлари, фоизларни тўлашни талаб қиладиган қисқа муддатли мажбуриятларнинг жорий қисми киради.

Хўжалик жараёнлари.

Корхона ўз фаолиятини узлуксиз олиб бориши учун маҳсулот ишлаб чиқариш, ишларни бажариш ва хизматларни кўрсатишда доимо товар-моддий қийматликларга эҳтиёж сезади. Ушбу эҳтиёжини қондириш учун корхона хўжалик жараёни 3та фаза: таъминот жараёни, ишлаб чиқариш жараёни ва сотиш (реализация) жараёни мунтазам равишда олиб боради.

Ҳамма жараёнлар таъминот, ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнлари айрим-айрим олинган хўжалик операциялар иборат бўлади.

²³ Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. USA, 2014. 25th Edition.

Хўжалик операциялари деганда, хўжалик жараёнларни амалга оширишда корхонада содир бўлаётган иқтисодий воқеа ва ҳодисалар тушунилади. Бу иқтисодий воқеа ва ҳодисалар корхона маблағи ва уларнинг ташкил топиш манбаларининг ҳолатига таъсир қилиб, уларни ҳаракатга келтиради.

Таъминот жараёни. Ҳар қандай корхона ўз хўжалик фаолиятини бошлашдан олдин аввал унга керак бўлган моддий бойликлар билан таъминланган бўлиши лозим. Корхона зарур бўлган бу моддий қийматликларни мол етказиб берувчилардан тузилган шартномага асосан олади. Шартномада муайян моддий қийматликнинг номи, сони, сифати, баҳоси, ассортимент ва қайси муддатда олиб келиниши кўрсатилган бўлади.

Ишлаб чиқариш жараёни. Ишлаб чиқаришни амалга ошириш учун корхона тегишли моддий қийматликларга эга бўлиши керак. Шу моддий қийматликлардан фойдаланиб ишлаб чиқариш жараёнида бухгалтерия ҳисобида ишлаб чиқаришга қилинган ҳаражатларни акс эттиради ҳамда ишлаб чиқаришдан олинган тайёр маҳсулотларни қайд қилади.

Сотиш (реализация) жараёни. Ишлаб чиқариш жараёнидан сўнг яратилган миллий даромадни тақсимлаш ва кейинги ишлаб чиқаришни амалга оширишдан маҳсулотларни сотиш фазасига келади. Корхона маблағининг айланишининг бошқа фазалари муомала сферасида амалга оширилади. Муомала сфераси корхонани моддий қийматликлар билан таъминлаш ва тайёр маҳсулотларни сотиш фазасидан иборат.

Ҳисобнинг усуллари ва унинг элементлари

Ҳисобнинг усуллари ва унинг элементлари: ҳужжатлаштириш ва инвентаризация, счетлар тизими (миллий стандартларга асосан) ва иккиёклама ёзув, баҳолаш ва калькуляция, бухгалтерия баланси ва ҳисобот.

Усул (метод юнонча «metodos») тушунчаси икки маънони билдиради: айрим воқеаларни билиш, ўрганиш усули ва алоҳида усул, ҳаракат усули ёки кўриниши.

Биринчи тушунча кенгроқ маънога эга бўлиб, ҳар бир фан каби бухгалтерия ҳисоби ўз усули билан таърифланади. Ҳисоб юритиш тартибини белгилаб берувчи таркибий қисм сифатида бухгалтерия ҳисобига хос бўлган қуйидаги усуллар маълум; ҳужжатлаштириш; инвентаризация; баҳолаш; калькуляция; бухгалтерия ҳисоби счётлари; иккиёклама ёзув; бухгалтерия баланси; ҳисобот. Ушбу тушунчалар усул элементлари ҳам дейилади.²⁴

Иккинчи маънода - алоҳида фойдаланиладиган усуллар маъносида - қўлланиладиган усуллар йиғиндиси ҳисобнинг услубиятини ташкил этади.

Методология бухгалтерия ҳисоби олдида турган мақсад ва вазифалар ҳам уларни ечиш имкониятлари, яъни мавжуд техник ва технологик база билан белгиланади. Усулнинг мазмуни - мазкур фаннинг предмети, вазифалари ва унинг олдида қўйиладиган талаблар хусусиятларига боғлиқ бўлади. Улар бухгалтерия ҳисоби усулининг таркибига кирадиган аниқ усулларни белгилаб беради.

²⁴ Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. USA, 2014. 25th Edition.

Энг аввал шунга эътибор бериш лозимки, бухгалтерия ҳисобида содир бўладиган барча хўжалик жараёнлари, унинг ихтиёридаги барча маблағларни акс эттирувчи ахборотларни шакллантиради. Ҳар хил жараёнларда содир бўладиган операциялар сони ҳамда корхона ихтиёрида жойлашган маблағлар тури ва манбалари жуда кўпдир. Ҳар бир хўжалик операцияси маблағлар ҳамда манбалар тури устидан зарурий бошқарув ахборотини умумлаштириш, шакллантириш, ҳужжатлаштириш ёрдамида кузатиб борилади.

Ҳужжатлаштириш бухгалтерия ҳисобининг объектлари устидан ёппасига ва узлуксиз кузатишни амалга ошириш имконини берадиган дастлабки акс эттириш усулидир. Бунинг учун ҳар бир алоҳида операция учун ёки уларнинг бир турдаги гуруҳи учун дастлабки ҳисоб ахборотини муайян моддий ташувчиси тузилади. Унда амалга оширилган операциянинг мазмуни қайд этилади.

Ҳужжатлаштириш ёрдамида содир бўлаётган хўжалик операциялари ҳақида мукамал маълумотлар олинади. Бу маълумотлар уларни кейинчалик иқтисодий жиҳатдан гуруҳлаш ва умумлаштириш учун асос бўлиб ҳисобланади. Ҳукуқий талабларга риоя қилинган ҳолда ҳужжатлардан фойдаланиш бухгалтерия ҳисобининг маълумотларига исботловчи куч бағишлайди.

Лекин хўжалик жараёнида бўлиб ўтаётган барча ҳодисаларни ҳам ҳужжатлаштириш ёрдамида қайд қилиб бўлавермайди. Жумладан, табиий йўқолиш, маблағларни қабул қилиш ва топшириш пайтидаги ноаниқликлар, ҳисобдаги хатолар ва қолаверса, ўтирликлар тегишли қийматликларнинг ҳақиқий миқдорини дастлабки ахборотни ташувчилар ҳамда ҳисобда акс эттирилганларидан четга оғишишига олиб келади. Бундай ҳодисаларни расмийлаштириш, улар содир бўлаётганда эмас, балки маълум бўлгандагина мумкин бўлади. Дастлабки ахборот ташувчилар томонидан қайд қилинмай қолган ҳодисалар, ҳужжатлаштиришга зарурий қўшимчалар, яъни қайта рўйхатга олиш ёрдамида аниқланади. Унинг маълумотлари юқорида келтирилган у ёки бошқа сабабларга кўра ўз вақтида ҳисобга олинмай қолган ҳисоб кўрсаткичларини ҳақиқатдагига мувофиқлаштириш учун хизмат қилади.

Шундай қилиб, ҳужжатлаштириш ва рўйхатга олиш бухгалтерия ҳисобининг объектларини дастлабки кузатишни амалга ошириш учун қўлланилади. Улардан фойдаланиш - мулкнинг бут сақланиши устидан назорат қилиш имконини беради. Ҳужжатлаштириш ва рўйхатга олишнинг маълумотлари моддий-жавобгар шахсларнинг ҳатти-ҳаракатлари, амалга оширилаётган муомалаларнинг қонунийлиги, маблағларнинг тўғри сақланиши, улардан мақсадга мувофиқ равишда фойдаланиш ва шу кабилар устидан кузатиш имконини беради.

Юқорида таъкидланганидек, хўжалик операциялари ва маблағлар жуда турли-тумандир. Лекин бухгалтерия ҳисоби улар ҳақида йиғма кўрсаткичларни бериши керак. Бу, йиғиладиган маълумотлар пул ўлчовларида ифодаланади. Бунинг учун бухгалтерия ҳисобида баҳолаш усули қўлланилади. Баҳолаш ёрдамида натура ва меҳнат кўрсаткичларини пул кўрсаткичларига

айлантирилади.

Хўжалик жараёнини бошқариш учун уни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган барча чиқимларни ҳисоблаб чиқиш, ҳар бир жараёнда ишлатилган ҳам жонли ҳам моддийлаштирилган меҳнатни ҳисоблаб чиқиш керак. Бунда ҳар бир чиқим турининг миқдоринигина эмас, балки аниқ бўлган, уларнинг объектига тегишли бўлган умумий суммасини топиш, яъни ҳисобга олинаётган маҳсулотларнинг таннархини аниқлаб топиш лозим бўлади. Маҳсулот таннархи - ишлаб чиқариш харажатларининг миқдори устидан назорат қилиш учун қўлланиладиган калькуляция ёрдамида ҳисоблаб топилади. У объектларнинг ҳақиқий таннархини аниқлаш имконини беради.

Шундай қилиб, калькуляция бухгалтерия ҳисоби объектларини қийматли ўлчаш учун хизмат қилади. Уларнинг қўлланилиши тижорат ҳисоб-китобини мустаҳкамлаш учун катта аҳамият касб этади. Маълумки, тижорат ҳисоб-китобига риоя қилиш корхона харажатлари билан унинг фаолият натижалари ўртасидаги мувофиқликни талаб қилади. Харажатлар билан натижаларни солиштириш ҳақиқий таннарх калькуляцияси маълумотларига асосланадиган пулдаги ифодалаш йўли билан эришилади.

Бухгалтерия ҳисобининг объектлари таркибидаги ва функцияларидаги фарқланишлар уларнинг устидан алоҳида гуруҳлар бўйича, масалан, меҳнат воситалари, буюмлари, пул маблағлари ва ҳоказоларни кузатиш зарурлигини тақозо этади. Ундан ташқари, ушбу гуруҳларнинг ичида маблағларнинг алоҳида турлари ва уларнинг жойлашган жойлари бўйича ташкил қилиш керак бўлади. Демак, ҳисоб билан алоҳида ажратилган ҳар бир меҳнат воситасининг тури - бинолар, машиналар, ускуналар; меҳнат буюмлари - асосий ва ёрдамчи материаллар, ёқилғи, ярим тайёр маҳсулот ва бошқалар; пул маблағлари уларнинг жойлашган жойлари бўйича ҳисоб-китоб, валюта ва банкдаги бошқа счётлар, корхонанинг кассасида қамраб олинган бўлиши керак. Шу билан бирга бундай гуруҳлаш кўпинча етарли деб ҳисобланмайди. Масалан, меҳнат буюмларининг ҳар хил турлари, айтайлик, асосий материаллар устидан кузатиш уларнинг ҳар бир тури, нави, катта-кичиклиги ва ҳоказолар тўғрисида маълумотлар олишни талаб қилади. Шунга ўхшаш гуруҳлаш бухгалтерия ҳисобида маблағлар манбалари ва хўжалик жараёнлари бўйича ҳам амалга оширилади.

Хўжалик маблағлари ва хўжалик операцияларини акс эттиришда, уларни бошқариш учун зарур бўлган маълумотларни олишда, бухгалтерия ҳисоби объектларини иқтисодий жиҳатдан гуруҳлашда счётлардан фойдаланилади.

Ахборотни дастлабки ташувчилардаги маълумотлар ҳисоб объектларига фақат тарқоқ бўлган тавсифни беради. Шу сабабли счётларга эҳтиёж туғилади. Бу маълумотларни умумлаштирган ҳолда гуруҳлаш ва суммалаштириш лозим бўлади. Бундай функцияни бухгалтерия ҳисобида счётлар бажаради.

Инвентаризация моддий қийматликларни бут сақланишини назорат қилишдир.²⁵

²⁵ Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. (ISBN 978-1-292-08057-4) London, 2015. 17 th Edition. 509 p.

2.3. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича қўмита(МХХСК)нинг мақсади ва унинг тавсифи.

Ҳисоб сиёсати. Молиявий ҳисобот.

Ҳисоб сиёсати - бухгалтерия ҳисобини такомиллаштиришнинг асосий хусусияти шундаки, давлат томонидан ҳисоб ишларини ташкил қилишга доир ҳужжатларда бухгалтерия ишларини уюштиришнинг асосий услубий принциплари билан биргаликда субъектга ҳисоб юритишда у ёки бу сиёсатни, бухгалтерия ҳисобининг шаклини, ҳисоб ахборотини ишлаш технологиясини, бухгалтерия ишларини ташкил қилиш усуллари танлаш ҳуқуқлари берилган. Шу муносабат билан кейинги йилларда ватанимиздаги ҳисоб назарияси ва амалиётида субъектнинг ҳисоб сиёсати деган тушунча пайдо бўлиб, у замонавий шароитдаги бухгалтерия ҳисобининг ривожланиш йуналишини акс эттиради.

Ҳисоб сиёсатини бухгалтерия ҳисобини юритиш субъектнинг маблағларини ҳисобот йилида баҳолашнинг услубий қоидаларининг йигиндиси деб таърифлаш мумкин.

Молиявий ҳисобот – хўжалик юритувчи субъектлар томонидан маҳсулот (иш ва хизмат)лар сотиш натижалари тўғрисидаги маълумотлар мажмуи бўлиб, у субъектнинг молиявий -хўжалик фаолиятининг ҳолатини маълум давр (чорақ, йиллик)га қиймат кўринишида акс этишидир. Ҳисобот ахборотлари сотилган маҳсулот (иш ва хизмат)лар, ишлаб чиқариш харажатлари, хўжалик маблағлари ва уларнинг ташкил топиш манбалари, ишларнинг молиявий натижалари, солиққа тортиш ҳамда дивидендлар тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олади.²⁶

Ҳисобот маълумотлари бўйича корхона раҳбари мулкдорлар, таъсисчилар, бошқарув ва назорат тизими, юқори ташкилотлар олдида ҳисобот берадилар.

Ташқи ҳисоботларда бухгалтердан нималарни ҳисобга олиш талаб этилади?

Бухгалтер ўзининг тажрибасига асосланиб, ташқи ҳисоботларни тузишда қонунга асосланган, мохирона, профессионал ва белгиланган талабларга мос иш юритиши лозим.²⁷

Корхонанинг йиллик бухгалтерия ҳисоботи тегишли ташкилотларга топширилишидан олдин таъсис ҳужжатларида белгиланган тартибда кўриб чиқилади ва тасдиқланади. Қонунга мувофиқ йиллик ҳисоботнинг қуйидаги шакллари тузиш назарда тутилган:

- 1- «Корхона баланси»;
- 2- «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот»;
- 4- «Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот»;
- 5- «Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот».

²⁶ Jo'rayev N. Abduvaxidov F. Sotivoldiyeva D. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik. –Т.: 2012, - 457 bet.

²⁷ Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. (ISBN 978-1-292-08057-4) London, 2015. 17 th Edition. 4 p.

2.4.Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва фойдаланиш имкониятлари.

Молиявий ҳисоботлар - тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳолати ва молиявий натижаларининг тартибга солинган ифодасидир. Молиявий ҳисоботларнинг мақсади турли фойдаланувчилар учун иқтисодий қарорларни қабул қилишда фойдали бўлган, тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳолати, молиявий натижалари ва пул оқимлари тўғрисидаги маълумотларни таъминлашдан иборатдир. Молиявий ҳисоботлар, шунингдек, раҳбарият томонидан унга ишониб топширилган ресурслар бошқарилишининг натижаларини акс эттиради. Ушбу мақсадга эришиш учун, молиявий ҳисоботлар тадбиркорлик субъектига тегишли бўлган қуйидаги жиҳатлар тўғрисидаги маълумотларни таъминлайди:

- (а) активлар;
- (б) мажбуриятлар;
- (в) капитал;
- (г) даромад ва харажатлар, жумладан фойда ва зарарлар;
- (д) мулк эгалари томонидан уларнинг мулк эгалари сифатида амал қилишидаги қилинган қўйилмалар ва уларга тақсимланадиган суммалар; ва
- (е) пул оқимлари.

Ушбу маълумотлар, изоҳлардаги бошқа маълумотлар билан бирга, молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчиларга тадбиркорлик субъектининг келгуси пул оқимларини ва, хусусан, уларнинг муддатини ва аниқлигини башорат қилишда ёрдам беради.

2.5.Молиявий ҳисоботни тайёрлашнинг концептуал асослари.

Молиявий ҳисоботларнинг тўлиқ тўплами қуйидагиларни қамраб олади:

- (а) давр охирига молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот;
- (б) давр учун фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисобот;
- (в) давр учун капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисобот;
- (г) давр учун пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот;
- (д) изоҳлар, яъни аҳамиятли ҳисоб сиёсатларининг ва бошқа тушунтириш маълумотларининг қисқа баёнини қамраб олган изоҳлар;
- (е) олдинги давр бошига молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот, қачонки тадбиркорлик субъекти ҳисоб сиёсатини ретроспектив тарзда қўлласа, ёки ўзининг молиявий ҳисоботларидаги моддаларни ретроспектив тарзда қайта

ҳисоблашни амалга оширса, ёки қачонки у 40А-40Г бандларга мувофиқ ўзининг молиявий ҳисоботларидаги моддаларни қайта таснифласа.

Тадбиркорлик субъекти мазкур Стандартда фойдаланилган ҳисобот номларидан ташқари номлардан фойдаланиши мумкин. Масалан, тадбиркорлик субъекти “фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисобот” ўрнига “умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисобот” номидан фойдаланиши мумкин.

Назорат саволлари:

1. Ўзбекистон Республикасининг ҳисоб тизими нима?
2. Ҳисоб ва ҳисобот турлари мазмунини очиб беринг?
3. Молиявий ҳисоботнинг миллий ва халқаро стандартларининг ўзаро боғлиқлигини ва фарқларини айтинг?
4. Ҳисобнинг вазифалари ҳақида тушунча беринг?
5. Ҳисобнинг предмети ва методлари ҳақидаги тушунчаларини баён қилинг?
6. Ҳисобнинг объекти ва тамойиллари тўғрисида фикрларни баён қилинг?
7. Ҳисоб сиёсатининг мазмунини ёритинг?
8. Молиявий ҳисобот шакллари тузиш ва тақдим этиш тартибини айтинг?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. London, 2015. 17 th Edition.
2. Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. USA, 2014. 25th Edition.
3. Thomas P. Edmonds, Frances M. McNair, Philip R. Olds, Edward E. Milam. Fundamental Financial Accounting Concepts. New York. 2013.
4. Howes, Environmental Cost Accounting: An introduction and practical guide, London: CIMA, 2012.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАР, ТОПШИРИҚЛАР ВА УЛАРНИ БАЖАРИШ БЎЙИЧА ТАВСИЯЛАР

1-амалий машғулот: Замонавий бухгалтерия ҳисобнинг назарий услубий асослари

1- масала.

Ишдан мақсад: ҳисоб турларини ўрганиш.

Масаланинг қуйилиши: келтирилган жараёнларни ҳисоб турлари бўйича гуруҳлаш. Ҳисоб турлари:

- Оператив(тезкор) ҳисоб;
- Статистик ҳисоб;
- Бухгалтерия ҳисоб.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

Корхона фаолияти вужудга келадиган жараёнлар:

1. Ишлаб чиқариш цехи бошлиғи таъминот бўлимига кейинги ойга хомашёни олиш учун буюртма берди.
2. Корхона раҳбари телефон орқали бир ҳафта ичида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳақидаги маълумотларни сўради.
3. Ходимлар бўлими бошлиғи корхона ходимлари билан сўровни ўтказилиши ҳақидаги топшириқни олган.
4. Корхона раҳбарга ҳар бир цех бошлиғи жорий ҳисобот даврида маҳсулотни ўртача ишлаб чиқарилиши ҳақидаги маълумотларни тақдим этдилар.
5. Омбор мудирини тайёр маҳсулотларни фактура асосида сақлашга қабул қилди.
6. Кассир корхона ходимига хизмат сафари учун ҳисобдорлик суммасини берди.
7. Корхона раҳбари ходимлари меҳнатига ҳақ тўланганлиги тўғрисида маълумотга эга бўлди.
8. Корхона кассасига харидорлардан сотиб олинган маҳсулот учун нақд пул топширилди.
9. Таъминот бўлими бошлиғи корхона раҳбарига бир ой ичида қилинган ишлар натижалари ҳақида ахборот берган.
10. Бош муҳандис корхона раҳбарига бир ой ичида электр-энергияси ресурсларидан фойдаланиш ҳақида ахборот берган.

Топшириқ. Хўжалик жараёнларини ҳисоб турлари бўйича гуруҳланг.

2- масала.

Мақсад - ҳисоби турлари ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш.

Вазифа - келтирилган вазиятларда ҳисобнинг қайси турларидан фойдаланилганлигини кўрсатиш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

Корхона фаолиятидаги жараёнлари :

1. Корхона кассасидан ходимларга иш ҳақи берилди.
 2. Бош иқтисодчи акционерлар кенгашига корхона томонидан ўтган йилда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ва ҳар бир тури бўйича ўртача сотиш нархи ҳақидаги ҳисоб-китобни тақдим этди.
 3. Бош механик моддий-техник таъминот бўлимига эҳтиёт қисмларини харид қилишга буюртма берди.
 4. Корхона раҳбари ходимлар бўлими бошлиғига ходимларнинг маълумоти ҳақидаги ахборот тайёрлаш ҳақида кўрсатма берди.
 5. Бухгалтер ўтган ойда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг ҳақиқий таннархини ҳисоб-китобини қилди.
 6. Ходимлар бўлими бошлиғи корхона раҳбарига ходимларнинг маълумоти ҳақида ахборот тақдим этди.
 7. Бухгалтер ходимларнинг иш ҳақларидан солиқларни ушлаб қолди ва бухгалтерия ёзувларида акс эттирди.
 8. Корхона молия бўлимининг бошлиғи акционерлар кенгашига кейинги йилдаги пул маблағлари ҳаракати бўйича сметани тақдим этган.
 9. Моддий – техника таъминоти бўлими бошлиғи корхона раҳбарига кейинги ойда материалларни харид қилиш бўйича буюртмани тасдиқлаш учун топширди.
 10. Кассир лимитдан ортиқча нақд пул маблағларини банкдаги ҳисоб-китоб счётига топширди.
- Топшириқ.** Келтирилган вазиятларда ҳисобнинг қайси турларидан фойдаланилганлигини кўрсатинг.

3-Масала.

Мақсад- корхоналар маблағларини баҳолашнинг олдида қуйилган талабларни ўрганиш.

Вазифа- шартда келтирилган вазиятларни кўриб чиқиш ва маблағларни баҳолашга қуйилган талабларга риоя қилиниши ёки бузилишини аниқлаш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

1. “Суғдиёна” МЧЖ га эҳтиёт қисмларни харид қилишда уларнинг қийматига транспорт тайёрлов харажатлари қўшилмаган.

2. Таъминот бўлими келиб тушган материаллар ҳақидаги маълумотларни аниқлангунга қадар, уларни харид нархлар бўйича эмас балки ўртача бозор нархларида баҳоланди.

3. “Тонг“ ОАЖ билан хом ашё етказиб бериш ҳақидаги, шартномани тузишнинг мақсадга мувофиқлигини баҳолаш учун таъминот бўлими бухгалтериядан олдинги партияларни харид қилинган хом ашё ўртача нархи ҳақидаги маълумотларни талаб қилган. Ўтган икки йил ичидаги маълумотлар бўйича ҳисоб -китобларни амалга оширинг.

4. “Суғдиёна” МЧЖ га ўтган йилнинг январь-март ойларида хом ашё “Лифо” усули бўйича, апрель-июн ойларида эса “Фифо” усули бўйича баҳоланган.

Назорат саволлари:

1. Бухгалтерия субъектларида ҳисоб тизими нима?
2. Бухгалтерия субъектларида ҳисоб ва ҳисобот турлари мазмунини очиб беринг?
3. Бухгалтерия субъектларида молиявий ҳисоботнинг миллий ва халқаро стандартларининг ўзаро боғлиқлигини ва фарқларини айтинг?
4. Ҳисобнинг вазифалари ҳақида тушунча беринг?
5. Ҳисобнинг предмети ва методлари ҳақидаги тушунчаларини баён қилинг?
6. Ҳисобнинг объекти ва тамойиллари тўғрисида фикрларни баён қилинг?
7. Ҳисоб сиёсатининг мазмунини ёритинг?
8. Молиявий ҳисобот шакллари тузиш ва тақдим этиш тартибини айтинг?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. London, 2015. 17 th Edition.
2. Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. USA, 2014. 25th Edition.
3. Thomas P. Edmonds, Frances M. McNair, Philip R. Olds, Edward E. Milam. Fundamental Financial Accounting Concepts. New York. 2013.
4. Howes, Environmental Cost Accounting: An introduction and practical guide, London: CIMA, 2012.

2-амалий машғулот. Замонавий бухгалтерия ҳисобнинг назарий услубий асослари

4-масала.

Мақсад - корхонанинг пул маблағлари ҳисобини ўрганиш.

Вазифа - хориж валюта бўйича операцияларни бухгалтерия ёзувларида акс эттириш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

“ABC” МЧЖ чет эллик мол етказиб берувчи билан 5000 долларлик суммага муҳофазаланган дискларни сотиб олишга шартнома тузди.

Конвертация учун блок-счётга 8 725000 сўм ўтказди. Ваколатли банкка буюртмада 1 доллар учун хориж валютасини сотиб олишнинг чегаравий курси - 2345 сўм деб кўрсатилган. Хориж валютаси 1 доллари 2340 сўм курс бўйича сотиб олинди. ЎзР МБнинг валюта сотиб олиш санасига доллар курси 2343 сўмни ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси валюта биржасининг валюта сотиб олиш учун комиссия мукофоти сотиб олинаётган валюта умумий суммасини 0,2 фоизини, банкники эса 2 фоизни ташкил этади.

Топшириқ. Қуйидаги жадвални тўлдилинг.

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Суммаси (минг сўмда)	Счётлар корреспонденцияси	
			дебет	кредит
1.	Хориж валютасини сотиб олиш учун ўтказиб берилган сўмлар акс эттирилди			
2.	ЎзР МБ курсидан юқори бўлган курс бўйича хориж валютасини сотиб олиш акс эттирилади			
3.	Курс фарқи акс эттирилди			
4.	ЎзР МБ ва банк воситачилик ҳақининг банк томонидан ушлаб қолиниши			
5.	Валюта маблағлари дискларни етказиб берувчига ўтказилди			

5-масала.

Мақсад - корхонанинг пул маблағлари ҳисобини ўрганиш.

Вазифа - пул маблағлари ва курс фарқини бўйича операцияларни бухгалтерия ёзувларида акс эттириш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

Корхона ходимни Москвага 10 кунга хизмат сафарига юбормоқда. Корхона банкка 2000 АҚШ долларини сотиб олишга зарур бўлган ҳужжатларни илова қилган ҳолда буюртма берди. 2013 йил 25 майда корхона кассасига 2000 АҚШ доллари келиб тушди ва ўша кунгек хизмат сафарига кетаётган ходимга кунлик харажатлар сифатида ва меҳмонхонага тўлаш учун ҳисоб бериш шарти билан берилди.

Валюта сотиб олиш учун корхона томонидан махсус ҳисоб счётига 1 500 минг сўм ўтказилди. Хориж валютаси 1 доллар учун 23 740 сўм курс бўйича харид қилинди. Валюта сотиб олинган санадаги ЎзР МБ доллар курси 1 доллар учун 2345 сўмни ташкил этган.

Топшириқ. Қуйидаги жадвални тўлдилинг.

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Суммаси (минг сўмда)	Счётлар корреспонденцияси	
			дебет	кредит
1.	Хориж валютасини сотиб олиш учун ўтказиб берилган сумма акс эттирилди			
2.	ЎзР МБ курсидан қуйи бўлган курс бўйича хориж валютасини сотиб олиш акс эттирилди			
3.	Курс фарқи акс эттирилди			
4.	Корхона кассасига валюта маблағлари кирим қилинди			
5.	Хизмат сафари харажатларига валюта маблағлари берилди			

6-масала.

Мақсад - корхонанинг пул маблағлари ҳисобини ўрганиш.

Вазифа - пул маблағлари бўйича операцияларни бухгалтерия ёзувларида акс эттириш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

Корхона хориж компаниясига маркетинг хизмат кўрсатди. Шартнома бўйича хизмат ҳақи ҚҚС ҳисобга олинган ҳолда 5 000 АҚШ долларини ташкил этди. Буюртмачи олдинги ойда АҚШ долларларида 100 фоиз олдиндан тўловни амалга оширди.

Доллар курси: пул келиб тушиш вақтига – 2340 сўмни;

Ой охирига – 2345 сўмни;

Хизматлар бажарилганлиги тўғрисидаги баённомани имзолаш вақтида– 2350 сўмни ташкил этди.

Топширик. Қуйидаги жадвални тўлдилинг.

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Суммаси (минг сўмда)	Счётлар корреспонденцияси	
			дебет	кредит
1.	Олдиндан тўловни олиш акс эттирилди			
2.	Ойнинг охирига санасига: кредиторлик қарзини қайта баҳолаш			
3.	Ойнинг охирида: валюта счётидаги маблағларни қайта баҳолаш			
4.	Қопланиш санасига: кредиторлик қарзини қайта баҳолаш			
5.	Валюта счётидаги маблағлар бўйича курсдаги фарқларни ҳисобдан чиқариш			
6.	Маркетинг хизматлари сотилиши акс эттирилди			
7.	Кўрсатилган хизматларга ҚҚС ҳисобланди			
8.	Авансинг ҳисобга олиниши			

7-масала.

Мақсад - омборидаги материалларни инвентаризация қилиш натижаларини қайдномаларда расмийлаштириш тартибини ўрганиш.

Вазифа - белгиланган тартибда балансдаги маблағлар рўйхатини тузиш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

“Тонг” ОАЖ нинг эҳтиёт қисмлари сақланадиган омборда бош муҳандис - В.А Пулатов, ҳисобчи- Т.П.Шарипов, механик - И.И. Расулов таркибидаги комиссия омбор мудири А.И. Маматов иштирокида омборда эҳтиёт қисмлар борлиги текширилган. Текшириш натижасида четга чиқишлар аниқланган (қиёслаш қайдномасига қаранг).

Маблағларнинг ҳақиқий мавжудлигини ҳисоб маълумотларидан фарқланиши қуйидаги сабабларга боғлиқ:

1) радиаторлар, шестерналар, фильтрлар ва ён томон ойналари ортиқчалиги ҳисобот ойдан корхона ходимлари томонидан харид қилинганлиги ҳақидаги ҳужжатлар ўз вақтида тақдим этилмаганлигидан келиб чиққан;

2) калодкаларнинг камомади, ҳали уларнинг ҳужжатларини тўлиқ расмийлаштирмасдан туриб берилганлигидан келиб чиққан;

3) омбор мудирлари томплер ва помпеларнинг камомади сабабларини изоҳлаб беролмаган.

Қиёслаш қайдномаси

Эҳтиёт қисмларнинг номи	Нарх	Мавжудлиги аниқланган		Ҳисоб маълумотлари бўйича мавжуд		Натижа			
		Сони	Сумма (сўмда)	Сони	Сумма (сўмда)	Сони	Сумма (сўмда)	Сони	Сумма (сўмда)
1. Коръбюраторлар	2300	5		5					
2. Ярим ўқлар	12000	3		4					
3. Радиаторлар	32000	2		3					
4. Тормоз калодкалари	8000	6		5					
5. Фаралар	11222	6		6					
6. Олдинги ойна	67900	3		3					
7. Шестерналар	39766	10		12					
8. Тамплерлар	38005	8		7					
9. Фильтрлар	46660	10		11					
10. Прокладкалар	2000	15		17					
11. Поршинлар	27008	10		9					
12. Ён томон ойналари	12060	7		9					

1-топширик. Амалга оширган рўйхатдан ўтказиш ҳужжатлари бўйича ОАЖ раҳбари қандай қарор қабул қилиш кераклигини кўрсатинг.

2-топширик. Инвентаризация натижаларини бухгалтерия ҳисоби ёзувида акс эттиринг.

8-масала.

Мақсад - асосий воситаларни баҳолаш усулларини ўрганиш.

Вазифа - асосий воситаларнинг қолдиқ баҳосини аниқлаш ва бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттириш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

Корхона капитал қўйилмалари ҳисобидан 2014 йил январь ойида МАН русумли юк автомашинасини сотиб олди. Автомашинанинг бошланғич баҳоси 54989050 сўм, ҳайдовчининг ойлик иш ҳақи 665490 сўм, эскириш меъёри 15 %. 2016 йил мартда ушбу юк автомашинаси бошқа корхонага қолдиқ баҳода

сотилди.

1-топширик. Берилган маълумотлар асосида юк автомашинасини қолдиқ баҳосини аниқланг.

2-топширик. Юк автомашинасини қолдиқ баҳосини аниқлаш бўйича жараёнларни бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттиринг.

9-масала.

Мақсад - номоддий активларни ҳисобга олиш тартибини ўрганиш.

Вазифа - номоддий активлар ҳаракатини бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттириш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

“Тонг” ишлаб чиқариш корхонаси жорий йилнинг январь ойида 6400000 сўмга икки йил муддатга “Ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқи”ни сотиб олди, устав капиталига улуш сифатида дастурий таъминот кирим қилинди (ҳақиқий қиймати 2300000 сўм, фойдаланиш муддати бир йил), ҳисобот йилининг охирида номоддий активларга амортизация ҳисобланди.

1-топширик. Номоддий активларнинг турлари бўйича ҳисобланган амортизация суммасини аниқланг.

2-топширик. Қуйидаги жадвални тўлдилинг.

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Суммаси (минг сўмда)	Счётлар корреспонденцияси	
			дебет	кредит
1.	Ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқи сотиб олинди			
2.	Устав капиталига улуш сифатида дастурий таъминот кирим қилинди			
3.	Сотиб олинган “Ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқи”ни пули ўтказиб берилди			
4.	“Ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқи”га амортизация ҳисобланди			
5.	Амортизация суммаси ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархига ўтказилди			
6.	Устав капиталига улуш сифатида қабул қилинган “Дастурий таъминот”га амортизация ҳисобланди			
7.	Ҳисобланган амортизация суммаси ҳисобдан чиқарилди			

10-масала.

Мақсад - иш ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар ҳисоби тартибини ўрганиш.

Вазифа - асосий иш ҳақини ҳисоблаш ва бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттириш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

2016 йил март ойида 24 иш куни. Тикувчилик цехини ишчи иш ҳақининг “Соатбай” шакли асосида ишлайди. Олти соатлик иш кунининг тариф ставкаси - 8 650 сўм. Болалар ассортименти буюмларини тикиш бўйича режанинг

базарганлиги учун иш ҳақидан 12 фоиз миқдорида мукофот, ортиғи билан бажаришнинг ҳар бир фоизи учун эса иш ҳақининг 0,7 фоиз тўланади. Лекин ишчи сабабсиз бир кун ишга келмаганини сабабли режа бажарилган. Ҳисобланган иш ҳақидан белгиланган тартибда даромад солиғи, пенсия фондига тўловлар ушланди ва қолган сумма 2 апрель куни ишчига берилади.

1-топшириқ. Тикувчининг март ойидаги иш ҳақини ҳисобланг.

2-топшириқ. Ҳисобланган иш ҳақидан мажбурий тўловлар ва ишчига бериладиган сумма аниқланг.

3-топшириқ. Иш ҳақи ҳисоблаш операцияларини бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттиринг.

11-масала.

Мақсад - молиявий қўйилмалар ҳисоби тартибини ўрганиш.

Вазифа - қимматли қоғозлар ҳаракатини бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттириш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

2016 йил январь ойида “КИМЁ” очик акционерлик жамияти устав фондига тенг миқдорда ҳар бирининг баҳоси 1200000 сўмга тенг 1000 дона акция чиқарди ва сотди. Акционерлар кенгашининг қарори билан дивиденд миқдори 20 фоиз қилиб белгиланди. 2013 йил ноябрь ойида акционерлар кенгашининг қарори билан дивиденд миқдори 15 фоиз қилиб белгиланди. 2012 йил якуни бўйича акционерлик жамиятининг фойдаси 866660000 сўмлиги аниқланди.

1-топшириқ. “КИМЁ” очик акционерлик жамияти устав фонди миқдорини аниқланг.

2-топшириқ. Дивиденд фоизини аниқланг.

3-топшириқ. Йил якунлари бўйича ҳар бир акция учун дивиденд суммасини аниқланг.

4-топшириқ. Қуйидаги жадвални тўлдиринг.

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Суммаси (минг сўм)	Счётлар корреспонденцияси	
			дебет	кредит
1.	Акция чиқарилди			
2.	Акция сотилди тўлиқ сотилди			
3.	Йил якунлари бўйича дивиденд ҳисобланди			
4.	Ҳисобланган дивиденд берилди			

12-масала.

Мақсад - капитал, фондлар ва молиявий натижалар ҳисоби устав капитали ҳисобини ўрганиш.

Вазифа - хўжалик юритувчи субъектлар устав капиталини шакллантириш тартиби ва уни бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттириш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

“Нур” акционерлик жамиятини ташкил этиш мақсадида устав капитали қуйидаги тартибда шакллантирилди:

1. Ахмедов К.М.- 230000000 сўм.

2. Турсунов Х.О.- 230000000 сўм.

3.Махмудов А.Ю. - 230000000 сўм.

4.Махкамов Т.С. - 230000000 сўм.

Шунингдек, Ҳакимов Ф.И. қолдиқ қиймати 230000500 сўмга тенг бино билан устав капиталига ўз улушини кўшди. Акционерлик жамияти кенгаши қарори билан устав капитали миқдорида 5000 дона оддий акция чиқарилди ва дивиденд миқдори 15 фоиз қилиб белгиланди.

1-топшириқ. “Нур” акционерлик жамияти устав капитали миқдорини аниқланг ва устав капиталини шакллантириш тартибини бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттиринг.

2-топшириқ. “Нур” акционерлик жамиятининг 1 дона оддий акцияси қийматини аниқланг ва бу жараёни бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттиринг.

13-масала.

Мақсад - капитал, фондлар ва молиявий натижалар ҳисоби устав капитали ҳисобини ўрганиш.

Вазифа - тақсимланмаган фойдани ҳисоблаш ва ҳисобга олиш тартибини бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттириш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

2015 йил якуни бўйича “Нур” акционерлик жамияти 120000000 сўм фойда олди. Ҳисобот даврида фойдадан бюджетга тўловлар 1200000 сўмни ташкил этади. 1150000000 сўм қийматли 5000 дона оддий акцияга 20 фоиз миқдорда дивиденд ҳисобланди. Акционерлик жамияти кенгашининг қарори асосан фойдани 10 фоизи келгусида кутилмаган харажатларни қоплаш мақсадида резерв фондига ўтказилди, 8 фоизи ишчи ва ходимларни моддий рағбатлантиришга ажратилди.

1-топшириқ. Тақсимланмаган фойда суммасини аниқланг.

2-топшириқ. Тақсимланмаган фойда суммасини аниқлаш билан боғлиқ бўлган хўжалик жараёнларини бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттиринг.

14-масала.

Мақсад – капитал, фондлар ва молиявий натижалар ҳисоби устав капитали ҳисобини ўрганиш.

Вазифа – молиявий натижани аниқлаш ва у билан боғлиқ бўлган хўжалик жараёнларини бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттириш.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

Корхона ҳисобот йилида 1440000000 сўмлик маҳсулот сотди, шу жумладан ҚҚС – 288000000 сўм.

Сотилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннархи 1223000000 сўмни ташкил қилган. Шундан иш ҳақи харажатлари 576000000 сўм.

Давр харажатлари 2900000 сўмни ташкил этган, улардан 900000 сўм даромад (фойда) солиғини ҳисоблаб чиқаришда солиқ солинадиган базадан чиқариб тўланади.

Ушбу йилда корхона мулкни ижарага беришдан 2400000 сўм миқдорида даромад олди, шу жумладан ҚҚС – 400000 сўм. Мулкни ижарага бериш корхона учун асосий фаолият тури ҳисобланмайди.

Ягона ижтимоий тўловга 25 фоиз ҳисобланди.

Даромад (фойда) солиғи 10 фоиз ҳисобланди.

Ўзбекистон ёшларининг «Камолот» ижтимоий ҳаракатини ривожлантириш жамғармасига 8 фоиз ўтказилади.

Ҳисобот йилининг 1 январь ҳолатига кўра, корхона тақсимланмаган фойдага эга бўлмаган.

1-топшириқ. Корхонанинг солиқ тўлагунга қадар даромадни (фойдасини) аниқланг.

2-топшириқ. Корхона томонидан тўланадиган даромад (фойда) солиғини аниқланг.

3-топшириқ. Корхонанинг ҳисобот давридаги молиявий натижасини ҳисобланг.

4-топшириқ. Молиявий натижани аниқлаш билан боғлиқ бўлган хўжалик жараёнларини бухгалтерия ҳисоби ёзувларида акс эттиринг.

Назорат саволлари

1. Пул маблағлари ҳисобини ташкил қилиниши ва уларнинг мақсад ҳамда вазифаларини ёритиб беринг?

2. Ўзаро ҳисоб-китоблар ҳисобининг аҳамияти?

3. Асосий воситаларнинг туркумланиши, кирими ва ҳаракатини ҳисобга олиш тартиби?

4. Асосий воситаларга амортизация ҳисоблаш усуллари?

5. Номоддий активларнинг таснифланиши ва ҳисобга олиниши?

6. Материалларнинг бухгалтерияда ҳисобга олиниши?

7. Меҳнат ва иш ҳақини ҳисоблаш ҳамда ҳужжатлаштириш тартиби?

8. Молиявий қўйилмалар ҳақида тушунча ва туркумланиши?

9. Молиявий қўйилмаларни бухгалтерияда ҳисобга олиниши?

10. Турли дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб-китоблар ҳисоби?

11. Харажатларнинг туркумланиши ва уларнинг ҳисоби?

12. Капитал ва фондларни ҳисобга олиш?

13. Молиявий натижаларни шаклланиши ва ҳисобга олиниши?

14. Мажбуриятларни ҳисобга олиш?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. London, 2015. 17 th Edition.

2. Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. USA, 2014. 25th Edition.

3. Thomas P. Edmonds, Frances M. McNair, Philip R. Olds, Edward E. Milam. Fundamental Financial Accounting Concepts. New York. 2013.

4. Howes, Environmental Cost Accounting: An introduction and practical guide, London: CIMA, 2012.

3-амалий машғулот.

Бошқарув ҳисоби ва унинг замонавий тизимлари.

15-масала.

Қуйидаги маълумотларга асосланган ҳолда:

a. Ишлаб чиқариш ҳажми 100% бўлса	Асосий ишлаб чиқаришдаги ишчиларнинг сарфлаган иш вақти 432000 соат.
в. Ердамчи ишлаб чиқариш ишчиларининг меҳнат ҳақи	Асосий ишлаб чиқаришдаги ишчиларнинг 1 соатига 20 сўм.
d. Материал сарфлари	Асосий ишлаб чиқаришдаги ишчиларнинг 1 соатига 100 сўм.
e. Доимий харажатлар	70000 сўм.
g. Ишлаб чиқариш ҳажми	65% 95%
f. Ярим ўзгарувчан харажатлар	60000 75000

Ишлаб чиқариш ҳажмига мувофиқ ишлаб чиқариш бўлими-нинг устама сарфлари бўйича смета тузинг.

- a. ишлаб чиқариш ҳажми 100%
- в. ишлаб чиқариш ҳажми 75%
- d. ишлаб чиқариш ҳажми 85%

16-масала.

Компаниянинг маркетинг бўлими бўйича фаолиятининг на-тижасини, ялпи фойданинг четланишини аниқланг.

Э с л а т м а: Маркетинг бўлими ҳар бир товар бўйича сотиш ҳажми ва бирлик маҳсулотнинг баҳоси бўйича жавобгар.

Сотилган маҳсулотларнинг ҳажми, таннархи, баҳоси ва ялпи фойда бўйича қуйидаги маълумотлар мавжуд.

№	К ў р с а т к и ч л а р	Ҳақиқатда	Режа	Фарқи
1	Бирлик маҳсулот бўйича ялпи фойда сўм	200	180	- 20
2	Сотилган маҳсулотнинг ҳажми, дона	15000	20000	- 5000
3	Сотишдан олинган ялпи фойда, сўм	30000000	39600000	- 9600000
4	Бирлик маҳсулотнинг сотиш баҳоси, сўм	2000	1980	200
5	Сотилган маҳсулотнинг таннархи, сўм	1800	1800	-

1. Қуйидаги омилларнинг ялпи фойданинг ҳажмига таъсирини таҳлил қилинг:

- a. Сотилган маҳсулотнинг ҳажми
- в. Маҳсулотнинг сотиш баҳоси
- d. Бирлик маҳсулотга тўғри келган фойда

2. Ялпи фойданинг ҳажми бўйича четга чиқишларнинг сабабларини ва маркетинг бўлимининг жавобгарлик даражасини аниқланг.

Назорат саволлари

1. Бошқарув ҳисоби, турлари ва унинг ташкил этилиши?
2. Бошқарув ҳисобининг замонавий тизимлари?
2. Бошқарув қарорларини қабул қилиши?
3. Зарарсизлик нуқтасини аниқлаш тартиби?
4. Бюджетлаштириш ва харажатларни назорат қилиш тартиби?

4-амалий машғулот.
Молиявий ҳисоб ва ҳисоботни ташкил этишда
ҳалқаро стандарлардан фойдаланиш

Хўжалик юритувчи субъектнинг ҳисоб юритиш сиёсатига мувофиқ автомобиллар 5 йил ичида амортизация қилинади. Хўжалик юритувчи субъект 30 000 шартли бирликка янги автомобиль сотиб олди. Илгари 5 йил мобайнида фойдаланишда бўлган шунга ўхшаш автомобилнинг жорий бозор нархи 5 000 шартли бирликни ташкил қилади.

3 йил ўтганидан кейин тугатиш қиймати 7 000 шартли бирликка тенг деб олинади, чунки ушбу автомобилнинг ўртача йўл босиши аввалгига қараганда паст эканлиги аниқ бўлиб қолди.

5 йиллик муддат тугаганидан кейин хўжалик юритувчи субъект автомобилни 6 000 шартли бирликка сотади.

БҲМС ва МҲХС талабларига мувофиқ йиллар бўйича автомобиль қийматининг ўзгариши тартибини акс эттиринг. 5 йиллик муддат тугаганидан кейин асосий воситалар объектини сотишдан кўрилган молиявий натижани аниқланг.

Ечиш:

Амортизацияни ҳисоблашда ва фойдали фойдаланилиш муддатини қайта кўриб чиқишда бундай қайта кўриб чиқиш у амалга оширилган даврдан бошлаб перспектив акс эттирилади.

Йил	БҲМС		МҲХС		МҲХС ва БҲМС ўртасида фойдадаги фарқ
	Харажатлар (амортизация)	Объектнинг қолдиқ қиймати	Харажатлар (амортизация)	Объектнинг қолдиқ қиймати	
1	6 000	24 000	5 000	25 000	+1 000
2	6 000	18 000	5 000	20 000	+1 000
3	6 000	12 000	5 000	15 000	+1 000
4	6 000	6 000	4 000	11 000	+2 000
5	6 000	0	4 000	7 000	+2 000
Сотиш	Фойда +6 000		Зарар (-1 000)		-7 000

3-вазифа:

Хўжалик юритувчи субъект ўз балансида дастлабки қиймати 11 000 шартли бирликка тенг бўлган автомобилга эга. Автомобилнинг фойдали фойдаланилиш муддати хўжалик юритувчи субъект томонидан 300 минг км йўл босиш деб баҳоланмоқда.

Автомобиль двигатель билан жиҳозланган бўлиб, унинг бозор нархи автомобилни харид қилиш санаси ҳолатига кўра 1 000 шартли бирликни ташкил қилди. Корхона ушбу двигателда узоғи билан 150 минг км йўл босиши мумкин.

Агар фойдали фойдаланилиш муддати тугаганидан кейин автомобилнинг тугатиш қиймати 0 шартли бирликка тенг бўлишини ҳисобга олсак, босиб ўтилган масофа 75 минг кмни ташкил қилганидан кейин асосий воситаларнинг бухгалтерия балансидаги умумий баҳоси қанақа бўлади.

Ечиш:

Объектлар фойдали фойдаланилишнинг турли муддатига эга бўлиб, бундан ташқари двигатель автомобиль қийматининг катта қисмини ташкил қилганлиги боис, тегишлича, объектлар, ҳатто улар бир объект сифатида ҳисобга олинган тақдирда ҳам, бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда амортизация қилиниши керак. Бунда:

Автомобилнинг амортизация қилинаётган қиймати двигателсиз – 10 000 ш.б.;

Двигателнинг амортизация қилинаётган қиймати – 1 000ш.б.

У ҳолда, босиб ўтилган масофа 75 000 кмга етганида, тўпланган амортизация суммаси қуйидагини ташкил этиши лозим:

а) автомобиль бўйича = $10000 * 75000 / 300000 = 2500$;

б) двигатель бўйича = $1\ 000 * 75\ 000 / 150\ 000 = 500$.

Демак, объектнинг бухгалтерия балансидаги умумий баҳоси қуйидагини ташкил қилади:

Умумий қиймат = $11\ 000 - 3\ 000 = 8\ 000 = 7\ 500 + 500$.

4-вазифа:

Хўжалик юритувчи субъект ўз балансида дастлабки қиймати 15 000 шартли бирликка тенг бўлган автомобилга эга. Автомобилнинг фойдали фойдаланилиш муддати хўжалик юритувчи субъект томонидан 300 минг км йўл босиш деб баҳоланмоқда.

Босиб ўтилган масофа 100 минг кмни ташкил қилганидан кейин, автомобилнинг фойдали фойдаланилиш муддати 350 минг кмга тенг деб олинади.

Амортизация автомобиль босиб ўтган масофага мутаносиб равишда ҳисобланишини ҳисобга олган ҳолда 100 минг кмдан 200 минг кмгача йўл босганлик учун қанча амортизация суммаси ҳисобдан чиқарилади.

Ечиш:

Босиб ўтилган масофа 100 минг кмга етганидан кейин автомобилнинг қолдиқ қиймати 10 000 Шартли бирликка тенг бўлади, чунки ҳисобланган амортизация қуйидагини ташкил қилади:

Амортизация = $5\ 000ш.б = 15\ 000ш.б * 100\ 000\ км / 300\ 000\ км$.

Фойдали фойдаланилиш муддати (мазкур ҳолатда бу баҳоланаётган фойдали йўл босиш) 350 000 кмгача ўзгарганлиги боис, бухгалтерия баҳоларининг ушбу ўзгариши перспектив тарзда амалга оширилиши керак, яъни аввалги 100 000 км босиб ўтилган масофа учун амортизация коррективировка (тузатиш) қилинмаслиги керак ва аввалги 5 000 шартли бирлик даражасида қолади.

Мос равишда, қолган 250 минг км босиб ўтилган масофа учун объектнинг 10 000 шартли бирлик миқдоридagi қолдиқ қийматини амортизация қилиш керак бўлади. Шундан келиб чиққан ҳолда, 1 000 км босиб ўтилган масофа учун амортизация нормаси қуйидагини ташкил қилади:

$$\text{Норма}_{1000 \text{ км йўл босиш}} = 10\,000 \text{ ш.б.} / 250 \text{ минг км} = 40 \text{ ш.б.} / \text{минг км.}$$

Тегишлича 100-200 минг км ўртасидаги кейинги 100 минг км учун амортизация кўринишида ҳисобдан чиқарилиши лозим.

$$\text{Амортизация} = 100 \text{ минг км.} * 40 \text{ ш.б./минг км} = 4\,000 \text{ ш.б.}$$

5-вазифа:

Асосий воситанинг дастлабки қиймати 10 000 шартли бирликни ташкил қилади. Объектнинг фойдали фойдаланилиш муддати у ишга туширилаётганда 4 йилга тенг деб белгиланди.

Объектнинг тугатиш қиймати уни харид қилиш вақтида 2 000 Шартли бирликга баҳоланди.

Объектдан фойдаланиш бошланганидан кейин икки йил ўтгач унинг фойдали фойдаланилиш муддати 6 йилгача оширилди (фойдаланиш бошланган вақтдан эътиборан). Асосий воситалар объектнинг тугатиш қиймати 1 000 шартли бирликгача қисқартирилди.

Агар амортизация тўғри чизикли усул билан ҳисобланишини ҳисобга олсак, объектдан фойдаланишнинг охириги тўрт йилида амортизациянинг ҳар йиллик суммаси қанақа бўлади.

Ечиш:

Ишга тушириш вақтида амортизация қилинаётган қиймат қуйидагини ташкил қилди:

$$\text{Амортизация қиймати} = 10\,000 \text{ ш.б.} - 2\,000 \text{ ш.б.} = 8\,000 \text{ ш.б.}$$

Объектдан фойдаланишнинг дастлабки икки йили мобайнида 4 000 шартли бирлик ҳисобдан чиқарилади, чунки амортизациянинг йиллик нормаси 25 фоизни ташкил қилади.

Фойдаланишнинг иккинчи йили ниҳоясига етган вақтда объектнинг қолдиқ қиймати қуйидагини ташкил қилади:

$$\text{Қолдиқ қиймат } 2_{\text{йил}} = 6\,000 \text{ ш.б.} = 10\,000 \text{ ш.б.} - 4\,000 \text{ ш.б.}$$

Иккинчи йил ниҳоясига етгач амортизация қилинаётган қиймат қуйидагини ташкил қилади:

$$4\,000 \text{ ш.б.} = 10\,000 \text{ ш.б.} - 4\,000 \text{ ш.б.} - 2\,000 \text{ ш.б.}$$

Баҳолар ўзгартирилганидан кейин амортизация қилинаётган қиймат $5\,000 \text{ ш.б.} = 10\,000 \text{ ш.б.} - 4\,000 \text{ ш.б.} - 1\,000 \text{ ш.б.}$ ни ташкил қилади. У 4 йил ичида ҳисобдан чиқарилиши лозим.

Мос равишда ҳар йили **1 250** шартли бирлик ҳисобдан чиқарилиши керак.

6-вазифа:

Асосий воситалар объекти 50 000 ш.б. дастлабки қийматга эга. 4 йилдан кейин уни сотиш учун ҳисобга қўйиш вақтида 12 000 ш.б. даромад олиш режалаштирилган. Бунда объектни сотишга тайёрлаш харажатлари 2 000 ш.б.ни ташкил қилиши керак.

1 йилдан кейин фойдали фойдаланилиш муддати 6 йилгача ошади, чунки объектдан кутилганидек интенсив тарзда фойдаланилмади.

Фойдаланиш бошланганидан кейин икки йил ўтгач автомобил тугатиш қийматининг пасайиши ойдинлашади – тушум 9 000 ш.б.ни ташкил қилиши мумкин, объектни сотишга тайёрлаш харажатлари эса 3 000 ш.б.гача ошади. Муддат бошқа қайта кўриб чиқилмайди.

Фойдаланиш бошланганидан кейин уч йил ўтгач хўжалик юритувчи субъект объектдан у тўлиқ жисмоний эскиргунга қадар фойдаланиш тўғрисида қарор қабул қилади. Охириги 3 йил мобайнида ҳар йили ҳисобланадиган амортизация суммасини аниқланг.

Ечиш:

Амортизация қиймати (АҚ), амортизация суммаси (А) ва асосий воситалар объекти қолдиқ қиймати (ҚҚ)нинг фойдаланиш йиллари бўйича ўзгариш графигини тузамиз:

$$АҚ_{1 \text{ йил}} = 40\,000 \text{ ш.б.} \quad А_{1 \text{ йил}} = 10\,000 \quad ҚҚ_{1 \text{ йилга}} = 40\,000 \text{ ш.б.}$$

$$АҚ_{2 \text{ йил}} = 30\,000 \text{ ш.б.} \quad А_{2 \text{ йил}} = 6\,000 \text{ ш.б.} \quad ҚҚ_{2 \text{ йилга}} = 34\,000 \text{ ш.б.}$$

$$АҚ_{3 \text{ йил}} = 28\,000 \text{ ш.б.} \quad А_{3 \text{ йил}} = 7\,000 \text{ ш.б.} \quad ҚҚ_{3 \text{ йилга}} = 27\,000 \text{ ш.б.}$$

Объектдан фойдаланишнинг 4-6-йиллари мобайнида амортизация миқдори қуйидагини ташкил қилади:

$$\text{Амортизация}_{4-6\text{-йиллар}} = 27 / 3 = 9 \text{ минг ш.б.}$$

7-вазифа:

Асосий воситалар объекти хўжалик юритувчи субъектга 2005 йил 10 сентябрда келиб тушади. Объект фойдаланиш учун тўлиқ тайёр ҳолатда келтирилади ва у харид қилинган кунидан фойдаланила бошлайди. Етказиб берувчининг ҳисобига кўра объектнинг қиймати 5 000 Шартли бирликни ташкил қилади.

Объект келиб тушган вақтда харидор пул маблағлари билан боғлиқ қийинчиликларни бршдан кечира бошлади ва унинг нарҳини фақат 2005 йил 30 ноябрда тўлади. Етказиб берувчи билан тузилган шартномада объектнинг нарҳини тўлаш муддати ҳам, тўлов муддатини чўзиш шартлари ҳам кўрсатилмаган. Иқтисодиётда фоизнинг нормал даражаси бир йилда 20 фоизни ташкил қилишини ҳисобга олган ҳолда операцияни ҳисобда 10 сентябрь ва 30 ноябрь ҳолатига кўра акс эттиринг.

Ечиш:

10 сентябрда хўжалик юритувчи субъект асосий воситалар объектини қабул қилиб олди ва унинг нарҳини кредитлашнинг нормал шартларидан ортиқ вақт ўтганидан кейин тўлашини тахмин ҳам қила олмади. Мос равишда, 10 сентябрда асосий воситалар объекти 5 000 шартли бирлик қиймати бўйича ҳисобга олиниши лозим эди.

30 ноябрда объектнинг нарҳи тўланганидан кейин харидор нарҳни тўлаш муддатини чўзиш кредитлашнинг нормал шартларидан ошиб кетганлигини тушунмаслиги мумкин эмас. Мос равишда ушбу вақтга келиб асосий воситанинг баҳоси ҳам ўзгарган бўлиши керак.

Тўлов муддати кредитлашнинг нормал шартларидан ортиқ муддатга чўзилган давр учун дисконтлаш ставкасини ҳисоблаб чиқамиз:

$$\text{Коэффициент}_{2 \text{ ой}} = 1,2^{2/12} = 1,0308533$$

У ҳолда келгуси пул киримининг дисконтланган қиймати қуйидагини ташкил қилиши лозим:

$$\text{Дисконтланган қиймат} = 5\,000 \text{ ш.б} / 1,0308533 = 4\,850,35 \text{ ш.б.}$$

Бу асосий воситалар объектнинг баҳоси бўлади, айти пайтда тўлов муддатини кечиктирганлик учун фоизлар тўлаш харажатлари 149,65 шартли бирликни ташкил қилади.

Мазмуннинг шаклдан устуворлиги тамойилининг амал қилиши натижасида шартномада фоизлар кўрсатилмаганлигини умуман эътиборга олмаслик даркор.

Объект устидан назоратни кўлга киритиш вақти билан унинг нарҳини тўлаш вақти ўртасидаги ўтган ойлари эмас, балки ўтган кунларни ҳисобга олган ҳолда янада аниқ ҳисоб-китобни амалга ошириш мумкин.

У ҳолда дисконтлаш ставкасини қуйидагини ташкил қилади:

$$\text{Коэффициент}_{80 \text{ кун}} = 1,2^{80/365} = 1,040770$$

Ушбу ҳолатда келгуси пул киримининг дисконтланган қиймати 4850,35 Шартли бирликни эмас, балки қуйидагини ташкил қилади

$$\text{Дисконтланган қиймат} = 5\,000 / 1,040770 = 4\,804,14 \text{ ш.б}$$

Мос равишда, фоизли харажатлар миқдори 195,86 шартли бирликни ташкил қилади, яъни тўлов умумий суммасининг тўланган фоизлар фойдасига муайян тарзда қайта тақсимланиши юз беради.

Бундай қайта тақсимланиш фоиз ставкасини ҳисоблаш вақтида қўлланиладиган даражанинг турли кўрсаткичлари туфайли юзага келади. Масалан, биринчи ҳолатда 2/12 даража бу 0,1(6), айти пайтда 80/365 даража бу 0,2192, яъни қийматлар ўртасидаги фарқ 0,0525 ни ташкил қилади, бу мазкур қийматлардаги ҳатонинг жуда катта кўрсаткичи ҳисобланади.

7-вазифа:

Автомобилнинг дастлабки қиймати 30 000 шартли бирликни ташкил қилади. Ишга тушириш вақтида фойдали фойдаланилиш муддати 400 минг км йўл босиш қилиб белгиланди. Ишга тушириш вақтида тугатиш қиймати 2 000 шартли бирлик миқдорида белгиланди.

Босиб ўтилган масофа 40 минг км.ни ташкил қилганидан кейин автомобилнинг баланс қийматини аниқланг.

Ечиш:

Ушбу асосий воситалар объектининг уни ишга тушириш вақтида шаклланган амортизация қийматини аниқлаймиз:

$$\text{Амортизация қиймати} = 30\,000 \text{ ш.б} - 2\,000 \text{ ш.б} = 28\,000 \text{ ш.б.}$$

Бунда 40 минг км босиб ўтилган масофа учун амортизация миқдорини ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмига мутаносиб равишда амортизацияни ҳисоблаш усулидан келиб чиқиб ҳисоблаймиз:

$$\text{Амортизация}_{40 \text{ минг км}} = 28\,000 \text{ ш.б} / 40\,000 \text{ км} * 400\,000 \text{ км} = 2\,800 \text{ ш.б}$$

У ҳолда асосий воситалар объектининг қолдиқ қиймати босиб ўтилган масофа 40 000 км.га етганидан кейин қуйидагини ташкил қилади:

$$\text{Қолдиқ қиймати}_{40 \text{ минг км}} = 30\,000 \text{ ш.б} - 2\,800 \text{ ш.б} = 27\,200 \text{ ш.б}$$

Фойдаланилган адабиётлар

1. Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. London, 2015. 17 th Edition.
2. Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. USA, 2014. 25th Edition.
3. Thomas P. Edmonds, Frances M. McNair, Philip R. Olds, Edward E. Milam. Fundamental Financial Accounting Concepts. New York. 2013.
4. Howes, Environmental Cost Accounting: An introduction and practical guide, London: CIMA, 2012.

V. БИТИРУВ ИШЛАРИ УЧУН МАВЗУЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси ва ривожланган мамлакатларда ҳисоб тизими, унинг таркибий тузилиши ва ҳисоб турлари.
2. Молиявий ҳисоботнинг халқаро ва миллий стандартлари.
3. Ҳисобнинг вазифалари, предмети, объекти ва тамойиллари.
4. Хўжалик маблағлари ва унинг ташкил топиш манбалари, уларнинг туркумланиши.
5. Ҳисобнинг усуллари ва унинг элементлари.
6. Ҳисоб сиёсати.
7. Молиявий ҳисобот.
8. Пул маблағлари ва ҳисоб-китоблар ҳисоби.
9. Асосий воситалар ва номоддий активлар ҳисоби.
10. Материаллар ҳисоби.
11. Меҳнат ва иш ҳақи ҳисоби.
12. Молиявий қўйилмалар ҳисоби.
13. Турли дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб-китоблар ҳисоби.
14. Харажатлар ва уларнинг ҳисоби.
15. Ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш, хизматлар) таннархини калькуляция қилиш усуллари ва ҳисоби.
16. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларни (иш ва хизматларни) сотиш ҳисоби.
17. Капитал, фондлар, молиявий натижалар ва мажбуриятлар ҳисоби.
18. Бошқарув қарорларини қабул қилиши.
19. Зарарсизлик нуқтасини аниқлаш.
20. Бюджетлаштириш ва харажатларни назорат қилиш.
21. Молия органлари, ғазначилик ва унинг ҳудудий бўлинмалари, давлат мақсадли жамғармаларни тақсимловчи органларда бюджетлар ижроси ҳисобини ташкил этиш асослари.
22. Бюджет ташкилотларида бюджет ҳисобини ташкил этишнинг назарий-услубий асослари.
23. Банкларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритиш.
24. Банкларда кредит, лизинг ва факторинг операциялар ҳисоби.
25. Банкларда молиявий ҳисобот
26. Хусусий капитал ҳисоби.
27. Инвестициялар ҳисоби.
28. Узоқ муддатли активлар ҳисоби.
29. Жорий активлар ҳисоби.
30. Мажбуриятлар ҳисоби.

VI. КЕЙСЛАР БАНКИ

1-Кейс.

Мақсад- Бухгалтерия ҳисоби объектларини ўрганиш.

Вазифа- Хўжалик маблағлари ва уларни ташкил бўлиш манбаларини келтирилган шакл бўйича гуруҳларга ажратиш.

Турлари ва жойлаштирилиши бўйича корхона маблағлари	Сумма (минг сўм ҳисобида)	Ташкил бўлиш манбалари	Сумма (минг сўм ҳисобида)
1. Ишлаб чиқаришга патент ва хоказо.	2503	1 Устав капитали ва хоказо. Жами	29591
Жами			

Масалани бажариш учун маълумотлар.

Жорий йилнинг 1-январида. “Метал газ” маъсулияти чекланган жамиятнинг маблағларнинг мавжудлиги ва манбалари.

Хўжалик маблағлари ва манбаларининг номи.	Сумма (минг сўм ҳисобида)
1. Ишлаб чиқаришни амалга ошириш учун патент	2303
2. Устав капитали	29591
3. Юк автомобиллари	2796
4. Мол етказиб берувчилар ва пудратчилар билан ҳисоб-китоблар	425
5. Тракторлар	1522
6. Автомашиналар учун гараж	2332
7. Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағлари	1988
8. Фрезерли дастгоҳлар	157
9. Кўп йиллик дарахтлар	973
10. Хўжаликка тегишли бўлган асбоблар-ускуналар	253
11. Таъмирлаш устахонасининг биноси	500
12. Компютерлар	1
13. Кассадаги пул маблағлари	198
14. Ёқилғи	445
15. Идора биноси	3438
16. Иссиқхона мўрилари	265
17. Пўлат тунука	886
18. Валюта счёти	895
19. Том ёпадиган туника	355
20. Тайёр махсулотлар	245
21. Корхонанинг солиқлар ва йиғимлар бўйича қарзи	802
22. Идишлар	853
23. Қурулиш материаллари	672
24. Нефт махсулотлари	1742
25. Цех биноси	827
27. Буёқлар	285

28. Кредиторлар билан ҳисоб-китоблар	822
29. Эҳтиёт қисмлар	7356
30. Бошқа ишлаб чиқариш бинолари	368
31. Материаллар	8
32. Ҳисобдор шахслар томонидан қарздорлик суммаси	177
33. Қисқа муддатли молиявий қўйилмалар	150
35. Банкларнинг қисқа муддатли кредитлари	3324
36. Тайёрлаш ташкилотларининг қарздорлиги	597
37. Ходимлар билан иш ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар	4100
38. Фойда	4276
39. Корхонанинг суғурта ва таъминот бўйича қарздорлиги	75
	525
40. Бошқа ишлаб чиқариш захиралари	4174
41. Акционерлардан харид қилинган шахсий акциялар	517
42. Резерв капитали	112
43. Бошқа дебиторлар билан ҳисоб-китоблар	781
44. Қўшимча капиталлар	828
45. Асосий ишлаб чиқариш	3254

2-Кейс.

АЖ «ДУНЁ» кассачисининг 2015 йил сентябрь оyi учун ҳисобот маълумотлари бўйича хўжалик операциялари ҳисоби журналини тузиш, 1-сонли журнал-ордер ва 1-сонли қайднома

2015 йил сентябрь оyi учун кассирнинг ҳисоботларидан кўчирма

Ҳуж жат №	Кимдан олинган ва кимга берилган (операцияларнинг мазмуни)	Кўчирма бўйича қиймати	
		Кирим	Чиким
2015 йил 6 октябрь учун касса 34 варақ			
	Кун бошидаги қолдик	24500	
231	116421 сонли чек бўйича (август учун иш ҳақи бериш учун – 135450 сўм, хўжалик харажатлари учун – 30000 сўм, хизмат сафари харажатлари учун – 17000 сўм)	182 450	-
232	П. Ахмедовадан ҳисобот ости қийматлари қолдиғи	360	-
471	Л.В. Лутфуллаевга ҳисобот остида хўжалик харажатлари	-	30000
472	К.В. Каримовга ҳисобот остида иш сафари харажатларига	-	17000
473	В.Н. Бахромовга 17-сонли бўнак ҳисоботи бўйича ортиқча харажат учун берилди.	-	290
233	С.В. Сафиевдан материаллар етишмаслиги бўйича қарздорликни қоплашга олинди.	197	-
234	О.В. Ориповдан асбобларнинг ишдан чиққанлиги учун қарзларни қоплашга олинди.	118	-
474	226-227-сонли тўлов қайдномалари бўйича август оyi учун иш ҳақи		73180

475	213146-сонли квитанция бўйича келиб тушган дебиторлик қарзни ҳисоб рақамига тўлови амалга оширилди		3000
	Бур кун учун жами	?	
	Кун охирига қолдиқ	?	
2015 йил 9 сентябрь учун касса 35 варағи			
	Кун бошидаги қолдиқ	?	
235	116422 –сонли чек бўйича олинган: - хўжалик харажатлари учун – 20100 сўм - иш сафари харажатлари – 65000 сўм	85100	
236	Л.В. Лутфуллаевдан ҳисобот ости қиймати қолдиғи	12000	
237	Ф.В. Фармоновдан материаллар етишмаслиги бўйича қарздорликни қоплаш	47000	
476	С.В. Сайдалиевга ҳисобот остида иш сафари харажатлари учун		65000
477	С.О. Сулаймоновга ҳисобот остида хўжалик харажатларига		20100
478	228-231 –сонли тшлов қайдномалари бўйича август ойи учун иш ҳақи		58000
479	213710–сонли квитанция бўйича берилмаган иш ҳақини ҳисоб рақамига тўлов		1250
	Кун учун қолдиқ:	?	
	Кун охиридаги қолдиқ	?	
2013 йил 21 сентябрь учун касса 36 варағи			
	Кун бошидаги қолдиқ	?	
238	116423 –сонли чек бўйича (иш ҳақи бериш учун)	11 20100	
239	Т. Тошпўлатовдан етишмовчилик бўйича қарзни қоплашга	350	
480	232-239-сонли қайднома бўйича сентябрь ойи учун иш ҳақи счётига режали бўнақ		101 5000
481	9214230-сонли квитанция бўйича берилмаган иш ҳақининг ҳисоб рақамига тўлов		9500
482	С.О. Сулаймоновга бўнақ ҳисоботи бўйича ортиқча харажат		450
	Кун учун қолдиқ:	?	
	Кун охиридаги қолдиқ	?	?

3-Кейс.

“Диёр-барака” АЖ нинг қуйида келтирилган операциялари бўйича хўжалик операциялари ҳисоби журнали, 2-сонли журнал-ордер ва 2-сонли қайднома тузиш.

“Диёр-барака” АЖ операциялари бўйича ҳужжатлардан кўчирма 2015 йил январь ҳолати

№	Операцияларнинг мазмуни	Қиймати	
		Хусусий	Умумий
	1-8 январь ҳолати учун ҳисоб рақамидан кўчирма 1 январь ҳолатидаги қолдиқ	53 300	
1	Ҳисоб рақамига қўшилган: харидорлардан ортилган маҳсулот учун ижарачидан қарзни қоплашга банкнинг қисқа муддатли кредити		
2	Ҳисоб рақамидан чиқариш: материаллар учун таъминотчиларнинг счётлари бўйича декабрда маошни бериш учун чек бўйича телефон учун қарзни қоплашга тўлов топшириқномалари бўйича		
3	9-18 январдаги ҳисоб рақамидан кўчирма Ҳисоб рақамига киритилган: декабрь ойи учун берилмаган ойлик маоши тўловлари хона ижараси учун қарзни қоплашга турли дебиторлардан харидорлардан юкланган маҳсулот учун қисқа муддатли кредит	2700 1500 72 800 25 000	102 000
4	Ҳисоб рақамидан чиқарилган: телефон учун қарздорликни қоплашга тўлов топшириқномалари бўйича хўжалик харажатларига чек бўйича материаллар учун таъминотчиларнинг счётлари бўйича қисқа муддатли кредитни қоплашга	900 300 7010 39 000	47 210
5	19-31 январь учун ҳисоб рақамидан кўчирма Ҳисоб рақамига қўшилган: харидорлардан ортилган маҳсулот учун хизматлар учун қарзларни қоплашга турли дебиторлардан ижарага олинган турли воситалар учун кассадан нақд тўловлар	61 2010 2400 20100	65 600
6	Ҳисоб рақамидан чиқарилган: Банкнинг қисқа муддатли кредити бўйича қарзни қоплашга материаллар учун таъминотчиларнинг счётлари бўйича банк хизмати учун қарзни қоплашга тўлов топшириқномалари бўйича	2600 4770 500	7870
	1 февраль ҳолатидаги жами қолдиқ	?	

4-Кейс.

1. Январь ойи учун хўжалик операциялари бухгалтерия ҳисоби счётларида ва операциялар журнаliga ёзилсин.

2. Ишлаб чиқаришга чиқарилган материалларнинг қиймати ва 1- феврал қолдиғини чиқариш:

- ФИФО усули бўйича;
- ўртача таннархи бўйича

Дастлабки маълумотлар

Январь ҳолатидаги асосий материаллар қолдиғи: 240 сўмдан 50 кг, умумий қиймати 12 000 сўм.

Январь учун хўжалик операциялар

№	Хужжат ва операцияларнинг мазмуни	Умумий қиймати, сўм
1	“Янтарь” АЖ 123-сонли счёт-фактураси (биринчи партия) Келтирилган материаллар учун таъминотчининг счёти акцептланган: - харид баҳоси бўйича (440 сўм 30 кг) - ҚҚС счёт бўйича жами	13 200 ? ?
2	“Янтарь” АЖ 169-сонли счёт-фактура (иккинчи партия) Материаллар учун таъминотчининг счёти акцептланган: -харид баҳоси бўйича (500 сўмдан 55 кг) - ҚҚС счёт бўйича жами:	30 250 ? ?
3	“ОМОН” АЖ 75-сонли счёт-фактураси (учинчи партия) таъминотчининг материаллар учун счёти акцептланган: -харид баҳоси бўйича (400 сўмдан 80 кг) -ҚҚС Счёт бўйича жами:	32 000 ? ?
4	банкдаги ҳисоб рақамидан кўчирма 6010счёт бўйича материаллар учун пул ўтказилган	?
5	Бухгалтерия ҳисоб-китоби Тўланган ҚҚС копланиш учун тақдим этилган	?
6	Лимитли-давозна карталари Маҳсулот ишлаб чиқаришга материаллар чиқарилган, 180 кг	?

5-Кейс. 1) масалани бажариш учун маълумотлар асосида механик йиғиш цехининг янги биносини вабул қилиш-топшириш хужжатини тузиш (№ ОС-1 намунавий шакли).

2. № ОС-6 намунавий шаклининг инвентарли карточкасини очиш.

Дастлабки маълумотлар

“Орион” АЖ директорининг 2013 йил 10 мартдаги 12-сонли буйруғи асосида 1- механика йиғиш корпусининг бошлиғи О.И. Косимов, ОКС а бошлиғи А.Н. Наумов ва корхонанинг бош ҳисобчиси Л.П. Эшмирзаевлардан

ташқил топган комиссия, 1021/4-сонли лойиҳа бўйича завод ҳудудида қурилган 1- механик йиғиш корпусининг янги биносини фойдаланишга қабул қилдилар. Бинонинг майдони – 5468 кв.м, бирламчи қиймат – 3 084 000 сўм. Бино гиштдан, пойдавери шлакаблокдан, томи темирдан, электр токи ўтказилган. Нормал фойдаланиш талабларига тўлиқ жавоб беради. Бинони қабул қилиш тўғрисида 2010 йил 12 мартда 17-сонли акт тузилган. Объектга 012-сонли инвентар карточкасида рўйхатга олинган 10012 инвентар рақами берилган. Яроқли фойдаланиш муддати – 40 йил.

6-Кейс. 1) масалани бажариш маълумотлари асосида 20-сонли бурама миҳ кесувчи дастгоҳ қабул-қилиш – топшириш далолатнома тузилган (ОС-1 намунавий шакли).

2) ОС-6 шаклдаги инвентар карточкани очиш.

Дастлабки маълумотлар

“Орион” АЖ директорининг 2010 йил 15 майдаги 45-сонли буйруғи асосида 1-механика йиғиш корпуси бошлиғи О.И. Косимов, катта муҳандис Н.И. Панжиев ва техник В.И. Толмасовлардан ташқил топган комиссия метал асбоб билан ишловчи чиланганрлик –бурама миҳ ясовчидастгоҳни кўздан кечирдилар. Дастгоҳнинг массаси – 14,5 тонна. Дастгоҳ “Оксой” АЖ дан тўлов асосида сотиб олинган. Объектнинг қабул қилиниши “Фотон” АЖ ҳудудида амалга оширилади. Дастгоҳнинг чиқиш муддати – 2013 йил 20 январь, 668-сонли техник паспорти, объектнинг дастлабки қиймати – 375 355 м.с. Объектни ҳисобга олишда яроқли фойдаланиш муддати 12 йил деб белгиланган. Объект техник шароитларга мос келади. Хулоса: объект фойдаланишга қабул қилинди. Хужжатга техник паспорт ва 162-сонли сёт илова қилинади. 567-сонли инвентар карточкада рўйхатга олинган 40567 инвентар рақами берилган. Қабул қилиш- топшириш хужжати “Орион” АЖ директори Р.А. Воҳидов томонидан 2013 йил 18 майда тасдиқланган.

7-Кейс.

Масалани бажариш учун маълумотлар асосида :

- номоддий активларни чиқаришни ҳисобда акс эттириш бўйича бухгалтерия ўтказмаларини тузиш;
- амортизация ажратмаларининг ҳар ойлик қийматини ҳисоблаш.

Дастлабки маълумотлар.

а. “Варта” МЧЖнинг балансида “Иш ҳақи ҳисоби”компьютерда ўқитиш дастурига қатъий муаллифлик ҳуқуқи киритилган. Дастурнинг дастлабки қиймати – 25 000 мингсўм, ҳисобланган амортизация қиймати – 21 950 мингсўм. Комиссиянинг қарорига кўра, дастурдан фойдаланишни давом эттириш мақсадга мувофиқ эмас деб белгиланди. Чунки у эскирган. Комиссиянинг хулосаси баённома билан расмийлаштирилди.

б. “Комби” МЧЖ баласида китоб нашр этишга қатъий муаммлифлик ҳуқуқи мавжуд. Унинг дастлабки қиймати – 24 000 мингсўм. Бу ҳуқуқдан фойдаланиш муддати – 10 йил. Мазкур муддат 2013 йилнинг январь ойида

яқунланади. Бу вақтда ушбу НМА бутунлай самортизацияланган. НМА нинг ҳисобдан чиқарилишини акс эттириш.

с. “Гений” МЧЖ балансида инсоннинг интеллектуал имкониятларини белгиловчи асбобларни кашф этиш патенти мавжуд. Патентнинг дастлабки қиймати – 45 000 мингсўм. Ушуб активга ҳисобланган амортизация 14 200 минг сўмни ташкил этади. 2008 йилнинг мар ойида “Гений” МЧЖ кашфиётларга патент “Умелие руки (Моҳир қўллар)” ишлаб чиқариш бирлашмасига ўтказилиши тўғрисидаги шартнома имзоланди. “Гений” МЧЖ бунинг учун 70 800 мингсўм (шу жумладан ҚҚС – 10 800 мингсўм) олди. Патентни бериш шартномасини рўйхатга олиш учун 200 АҚШ доллари эквивалентида бож ундирилади. Божни тўлаш кунида АҚШ доллари курси 1890 сўм.

d. 2015 йилнинг январь ойида “Сириус” МЧЖ 23 600 мингсўм эвазига компьютер дастурига қатъий ҳуқуққа (шу жумладан, ҚҚС -3600 мингсўм) эга бўлди. 2015 йил апрелда бу ҳуқуқлар бошқа ташкилотнинг устав капиталига қўйилма ҳисобига берилган. Шартномага кўра, ушбу хисса 30 000 мингсўм миқдорида баҳоланган. “Сириус” МЧЖнинг амортизацияси тўғридан-тўғри ҳисобланади. Компьютер дастури қатъий ҳуқуқидан фойдаланиш муддати 10 йил деб белгиланган.

Хўжалик операциялари:

1. Дастурга қатъий ҳуқуқларни харид қилиш харажатлари акс эттирилган –
2. Харид қилинган НМА учун сотувчига тўлов ?
3. Харид қилинган НМА фойдаланишга топширилган -?
4. ҚҚС бюджетан қопланган -?
5. Таъсис ҳужжатида белгиланган баҳода бошқа ташкилотнинг устав капиталига қўйилма ҳисобига НМА бериш акс эттирилган -?
6. Устав капиталига қўйилма ҳисобига берилган НМА баланسدан чиқарилиши акс эттирилган -?
7. Бошқа ташкилотнинг устав капиталига қўйилма ҳисобига берилган НМА бўйича бюджетдан қопланган ҚҚС қиймати сторнацияланган $(3600 - (3600 : 10 \text{ йил} : 12 \text{ ой} * 2 \text{ ой})) -?$
8. Шахсий маблағлар ҳисобига НМА беришда ҚҚС қиймати ҳисобдан чиқарилган ?
9. Мазкур операциядан молиявий натижа акс эттирилган – 7

8-Кейс.

Дастлабки маълумотлар асосида вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлиги варағи бўйича иш ҳақини ҳисоблаш, ҳар йиллик таътил тўловини ҳисоблаб чиқиш, жисмоний шахслар даромад солиғини ушлаб қолиш, бухгалтерия ўтказма (проводка)ларини тузиш.

Дастлабки маълумотлар

“Горизонт” АЖ ишчиси Б.А. Шариповга 2015 йил учун ишбай меҳнат ҳақи шартда қуйидагилар ҳисобланган:

январь – 256000 сўм;

июль – 670000 сўм

февраль – 640000 сўм;

март – 266000 сўм;

апрель – 368000 сўм;

май – 463000 сўм;

июнь – 265000 сўм;

август – 660000 сўм;

сентябрь – 620000 сўм;

октябрь – 306000 сўм;

ноябрь – 224000 сўм;

декабрь – 607000 сўм.

Ўтган 12 ой учун ишланган кунлар сони – 242.

2015 йил 3 дан 16 январгача бўлган даврда ишчи бетоб бўлган.

Суғурта стажи – 3 йил.

18 январдан Б.А. Шариповга буйруққа кўра, 28 календар кунидан иборат ҳар йиллик меҳнता таътили белгиланган.

9-Кейс.

Дастлабки маълумотлар асосида қимматли қоғозларни харид қилиш, даромадлар тушуми ва уларни сотиш бўйича бухгалтерия ҳисоб-китоби ва ўтказмаларини тузиш.

Дастлабки маълумотлар

“Шарм” АЖ март ойида фонд биржасида “Скат” АЖ нинг бир донасига 7500 сўмдан 1000 акция харид қилинди, уларнинг номинал қиймати 7000сўм.

Тўлов ҳисоб рақамидан 7000 минг сўм қисман ўтказиш йўли билан амалга оширилган, 5000 минг сўми “Шарм” АЖ кассасидан ҳисобот остида белгиланган қийматни олган ҳисобдор шахс нақд шаклда тўлаган.

Июлда “Шарм” АЖ ҳисоб рақамига 9000 минг сўм келиб тушган – 2 чорак учун “Скат” АЖ акциялари бўйича ҳисобланган фоизлар.

Октябрь ойида “Шарм” АЖ ҳисоб рақамига 3-чорак учун “Скат” АЖ акциялари бўйича 12000 минг сўм фоизлар келиб тушди.

Декабрь ойида “Шарм” АЖ фонд бозорида “Скат” АЖ га 1000 та акцияни 7300 сўмдан сотган, умумий қиймати – 7300 минг сўм ҳисоб рақамига келиб тушган.

Бухгалтерия томонидан молиявий операциялар бўйича молиявий натижа белгиланган, унинг қиймати -----? сўм

10-Кейс.

Масалани бажариш учун маълумотлар.

2015 йил якуни бўйича АЖ 12 000 минг сўм фойда олди. Ҳисобот даврида фойдадан бюджетга тўловлар 1 200 минг сўмни ташкил қилади. Ҳисобот йилининг тақсимланмаган фойдасини тақсимлаш Масаласи бўйича акциядорларни умумий йиғилишида фойданинг қолган қисмини қуйидагича йўналтириш тўғрисида қарор қабул қилинди: соф фойданинг 60 %и дивиденд тарикасида, шундан $\frac{3}{4}$ қисми юридик шахсларга, қолган қисми жамиятнинг ходимларига берилиши, соф фойданинг қолган қисми резерв фондини шакллантиришга йўналтирилиши белгилаб қўйилди.

Топшириқ:

АЖ нинг 2015 йилдаги соф фойдасини аниқланг;

Тўланадиган дивидент миқдорини аниқланг (юридик шахс ҳамда жисмоний шахслар учун);

Тўланадиган дивидентдан 10 % даромад солиғи ҳисоблансин;

Резерв фондига ўтказиладиган миқдорни ҳисобланг;

Қуйдаги амалларни акс эттиринг:

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Сумма м.с		
			дебет	кредит
1	Акциядорларга (жисмоний ва юридик шахслар)га дивидент ҳисобланди			
2	Дивидентлар суммасидан даромад солиғи ҳисобланди			
3	Дивидендлардан ушлаб қолинган солиқ суммаси бюджетга ўтказилди			
4	Акциядорларга дивидентларни тўлаш акс эттирилди			
5	Тақсимланмаган фойданинг қолган қисми резерв фондини шакллантиришга йўналтириш акс эттирилди			

11-Кейс

Компания ўзининг фаолиятида асосан икки турдаги (А ва В) маҳсулот ишлаб чиқаради. Ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмининг 50% А маҳсулот ва 25% В маҳсулот ташкил қилади ва А маҳсулотнинг йиллик ҳажми 1000 дона ва В маҳсулотнинг йиллик ҳажми эса 500 донани ташкил қилади. Ҳар бир маҳсулот бирлиги-нинг тасдиқланган меъёрлари бўйича ҳисобланган таннархи бўйича қуйидаги кўрсаткичлар мавжуд:

№	Харажатларнинг моддалари	А	В	Жами
1	Хом ашё ва материал сарфлари	1800	1200	3000
2	Ўзида ишлаб чиқарилган яримфабрикатлар, трансферт баҳода	3100	600	3700
3	Ишлаб чиқаришдаги ишчиларнинг меҳнат ҳақи	700	1300	2000
4	Ижтимоий муҳофаза жамғармасига ажратма	280	520	800
5	Ишлаб чиқаришнинг устама харажатлари	1500	2800	4300
6	Меъёрий харажатларнинг жами	7380	6420	13800
7	Сотиш баҳоси (қ.қ.с. қўшилмаган ҳолда)	8000	6800	14800
8	Ишлаб чиқаришдан олинган фойда (бирлик маҳсулот бўйича)	620	380	1000

Т а л а б қ и л и н а д и:

А. Режада кўрсатилган ҳажмда маҳсулот ишлаб чиқариш ва ишлаб чиқариш билан сотиш ҳажмининг тенг бўлиши шarti асосида ишлаб чиқаришдан кутилаётган фойда ҳажмини ҳисоблаб чиқинг.

В. Қуйидагиларга:

а. жами меъёрий харажатлар

в. сотилган маҳсулотнинг баҳосига нисбатан харажатларнинг ай-рим моддалари бўйича ва маҳсулотларнинг айрим тури бўйича бирлик маҳсулотнинг меъёрий таннархини таҳлил қилинг.

Д. Компаниянинг умумий фойдасига маҳсулот турларининг улуши бўйича ва юқорида келтирилган шартларга асосан маҳсулот ҳаж-мининг меъёрий таннархининг таъсирини таҳлил қилинг.

Е. А ва В маҳсулот бўйича фойда даражасини ошириш учун компаниянинг раҳбарига таклиф билдиришнома ёзинг. Ушбу таклифда муаммони ечишнинг ҳар хил усулларини:

а. ўтган йилга нисбатан материалларни сотиб олиш баҳосининг ўзгариши

в. келгусида материалларни сотиб олиш сиёсатини белгилаш ва бошқаларга асосан исботланг ва кўрсатиб беринг.

12-Кейс

Компаниянинг сопол идишларини ишлаб чиқарувчи цехи икки турдаги (А ва В) маҳсулот ишлаб чиқаради. Ушбу цехда 50 та ишчи ҳафтасига 40 соатдан ишлайди. А маҳсулоти учун тас-диқланган меъёрий меҳнат ҳақи донасига 20 сўм ва В маҳсулоти учун 30 сўм. Меъёр бўйича цехнинг ишчиларига соатига 6 сўм ҳи-собланади. Белгиланган соатдан ортиқча ишлагани учун биринчи икки соатига 1,5 баробар ва ишсиз туриб қолганлиги учун эса тас-диқланган таъриф даражасининг $\frac{2}{3}$ қисми тўланади. Компания фаолиятининг уч ойи ичида қуйидаги кўрсаткичлар мавжуд:

№	К ў р с а т к и ч л а р	Ойлар		
		I	II	III
1	Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ҳажми, минг дона - А маҳсулот - В маҳсулот	30.0	30.5	40.0
		20.0	19.5	20.5
2	Ишлаб чиқаришдаги ишчиларга тўланган меҳнат ҳақи, минг сўм	1317.0	1238.0	1596.0
3	Асосий ишлаб чиқаришда ишчиларнинг ишлаган иш вақти, соат	200000	198000	236000
4	Ишлаб чиқаришдаги ишчиларга тўланган вақтларнинг миқдори, соат: - асосий ишлаб чиқаришдаги - ортиқча ишлаган вақти - ишсиз турган вақти	190000	180000	206000
		5000	3000	10000
		5000	15000	20000

Талаб қилинади:

А. а. Иккинчи ва учинчи ойларда биринчи ойга нисбатан меҳнат сарфлари бўйича четга чиқиш ҳисоблансин.

в. Биринчи, иккинчи ва учинчи ойлардаги меъёрга нисбатан четга чиқишлар ҳисоблансин.

д. Умумий четга чиқиш ва унинг сметадаги фойдага таъсирини шархланг.

В. Меҳнат ҳақининг даражаси бўйича четга чиқиш, унинг кўпа-йиши, бекор вақтига тўловлар ва ортиқча ишлаган соатига тўлов-ларни ҳисоблаб чиқинг.

Д. Меҳнат унумдорлиги бўйича четга чиқишни ҳисобланг. Ушбу четга чиқишнинг сабабларини кўрсатинг. Меҳнат унумдорлиги бўйича четга чиқишнинг сметадаги фойданинг ҳажмига таъсирини аниқланг.

13-Кейс. ТИДУ академик лицейнинг кассасидаги нақд пул ва қийматликларнинг мавжудлигини текшириш бош бухгалтер Ш.Фозилов томонидан, бухгалтер С.Имомов ва кассир Н.Нарзуллаев иштирокида 14.02.2015 йил ҳолатида амалга оширилди.

Кассир Н.Нарзуллаев қуйидаги пул купюра (билет)ларини тақдим этди: 200 сўмлик 2 дона, 100 сўмлик 1 дона, 25 сўмлик 1 дона, 10 сўмлик 7 дона, 5 сўмлик 12 дона, 3 сўмлик 21 дона, 1 сўмлик 16 дона ва тангалар 7 сўм 20 тийин; кассир томонидан касса кирим ва чиқим ҳужжатлари тақдим қилинмади.

Бухгалтерия ва касса дафтарига биноан кассадаги қолдиқ 14.02.2015 йил ҳолатида 19-сонли касса кирим ордери ва 28-касса чиқим ордерлари билан 721 сўм 10 тийинни ташкил қилган.

Бундан ташқари, кассада товар-транспорт накладной (юкхати) (170та пачка, ҳар бирида 100 тадан накладной) 3400 сўмга сақланмоқда. Ушбу қийматликлар тўғрисидаги маълумотлар бухгалтерия маълумотлари билан солиштирилганда уларнинг ортиқчаси ва камомади аниқланмади.

Юқорида келтирилган маълумотлар асосида қуйидагиларни бажаринг:

1. Академик лицейнинг кассасидаги мавжуд пул маблағларнинг инвентаризация далолатномасини тузинг ва кассани текшириш натижаларини аниқланг.

2. Текшириш натижалари бўйича бухгалтерия проводкаларини беринг.

14-Кейс. Ходимнинг меҳнат стажи 1 йил 2 ой, 21 ёшга етмаган сағир етим, иш ҳақи 45 000 сўм, вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлиги туфайли 1800 сўм нафақа ҳисобланган. Ходимга бериладиган нафақа суммасини аниқланг, ходимнинг барча даромадидан ушлаб қолинадиган ушланмаларни ҳисобланг ва бухгалтерия проводкасини беринг.

15-Кейс. Ходим 126 календар кунга ҳомиладорлик ва туғиш нафақасини ҳисоблаш учун вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлиги варақасини тақдим қилди. Ходимнинг бир кунлик ўртача даромади 235,50 сўмни ташкил қилади. Ходимнинг меҳнат стажи 2 йил 3 ой. Ходимга вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлиги туфайли тўланадиган нафақа миқдорини ҳисобланг ва ушлаб қолинадиган барча ушланмаларни ушлаб қолинг ва бухгалтерия ҳисоби счетларида акс эттиринг.

16-Кейс.

«Агробанк» акциядорлик тижорат банки Жиззах вилояти филиали буйича жорий йилнинг 1 февраль ҳолатига қуйидаги маълумотлар келтирилган:

*1-жадвал
(минг сўмда)*

№	Баланс ҳисобварақларининг номи	Ҳисобварақ рақами	Суммаси
1.	"Спот" битими бўйича хорижий валюталардаги фойда		2000
2.	Айланма кассадаги нақд пуллар		1200000
3.	Акциядорлардан қайта сотиб олинган ўз акциялари - Оддий		12500
4.	Банк асосий воситаларининг ижараси бўйича даромадлар		2000000
5.	Банк биноси ва бошқа иморатларнинг эскириш суммаси		845000
6.	Банк томонидан ўрнатилган банкоматлар		1
7.	Банк томонидан ўрнатилган терминаллар, банкоматлар ва инфокиоскалар бўйича контр-ҳисобварақ		1
8.	Банкнинг иморатлари - Бинолар ва бошқа қурилган иморатлар		5000000
9.	Банкнинг қимматли қоғозлари бланкалари		3
10.	Банкнинг қимматли қоғозлари бўйича контр-ҳисобварақ		4
11.	Банкнинг сотиб олинган қимматли қоғозлари		1
12.	Банкоматлардаги нақд пуллар		100000
13.	Бинолар ва бошқа иморатларнинг йиғилган эскириш суммаси		1115000
14.	Бош банк/филиаллардан филиаллар ва банклараро ҳисоб-китоблар бўйича олинадиган маблағлар		13 400000
15.	Бошқаларга операцион ижарага берилган асосий воситалар		228000
16.	Давлат корхона ташкилот ва муассасаларига берилган муддати ўтган кредитлар		350000
17.	Давлат корхона, ташкилот ва муассасаларига берилган қисқа муддатли кредитлар		2550000
18.	Давлат корхона, ташкилот ва муассасаларига берилган қисқа		900000

	муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	
19.	Давлат корхона, ташкилот ва муассасаларининг муддатли депозитлари	1200000
20.	Давлат корхона, ташкилот ва муассасаларининг муддатли депозитлари бўйича фоизли харажатлар	50000
21.	Давлат корхона, ташкилот ва муассасаларининг талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлари	2220000
22.	Давлат корхоналарига берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарларни қоплаш захираси	85000
23.	Жамғарма депозитлар бўйича тўлаш учун ҳисобланган фоизлар	50000
24.	Жисмоний шахсларга берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	298500
25.	Жисмоний шахсларнинг жамғарма депозитлари	604000
26.	Жисмоний шахсларнинг жамғарма депозитлари бўйича фоизли харажатлар	360000
27.	Жисмоний шахсларнинг муддатли депозитлари	500000
28.	Жисмоний шахсларнинг талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлари	120000
29.	Инвестиция қилинган хусусий капитал бўйича олинган дивидендлар	950000
30.	Кредитлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарларни баҳолаш	40000
31.	Кредитлар бўйича олиш учун ҳисобланган фоизлар	22000
32.	Қўшимча капитал	50000
33.	Мижозларнинг аккредитивлари бўйича депозитлари	0
34.	Мижозларнинг бошқа депозитлари бўйича мажбуриятлари	26000
35.	Муддатида тўланмаган ҳисоб-китоб ҳужжатлари	5000
36.	Муддатида тўланмаган ҳисоб-китоб ҳужжатлари бўйича контр-ҳисобварақ	5000
37.	Муддатли депозитлар бўйича тўлаш учун ҳисобланган фоизлар	350000
38.	Нақд пуллар захираси	200000
39.	Олди-сотди қимматли қоғозлари-Корхоналарнинг улушли қимматли қоғозлари	10952100
40.	Сотиб олинган дебиторлик қарзлари - Факторинг	2500000
41.	Сотишга мўлжалланган қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар-Корхоналарнинг улушли қимматли қоғозлари	0
42.	Тақсимланмаган фойда	9712100
43.	Тўлов муддатини кутаётган ҳисоб-китоб ҳужжатлари	400
44.	Тўлов муддатини кутаётган ҳисоб-китоб ҳужжатлари бўйича контр-ҳисобварақ	400
45.	Умумий захира фонди	1 850000
46.	Фойда солиғини баҳолаш	200000
47.	Хизмат сафари харажатлари	5000
48.	Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган қисқа муддатли кредитлар	5400000
49.	Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарларни қоплаш захираси	40000
50.	Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	622000
51.	Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга	220000

	берилган узоқ муддатли кредитлар		
52.	Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларнинг жамғарма депозитлари бўйича фоизли харажатлар		360000
53.	Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларнинг муддатли депозитлари		800000
54.	Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларнинг талаб қилиб олинганча сақланадиган депозитлари		3600000
55.	Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларнинг муддатли депозитлари бўйича фоизли харажатлар		1000000
56.	Чиқарилган устав капитали - Имтиёзли		15 400000
57.	Чиқарилган устав капитали - Оддий		1500000
58.	Якка тартибдаги тадбиркорларнинг талаб қилиб олинганча сақланадиган депозитлари		1000000

Топшириқ:

1. Ҳисобварақлар режасидан фойдаланиб баланс ҳисобварақлари рақамини аниқланг.
2. 1-жадвалмаълумотлар асосида банкнинг кунлик балансини тузинг.

АТ «Агробанк» банки XXXXXX филиали

Кунлик баланс

(20__ йил 1 феврал ҳолатига)

№	х/в рақами	Ҳисобварақлар номи	Актив қолдиқ (Д-т қолдиқ)	Пассив қолдиқ (К-т қолдиқ)
Активлар				
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
11				
12				
13				
14				
15				
16				
17				
жами				
Мажбуриятлар				
18				
19				

20				
21				
22				
23				
24				
25				
26				
27				
28				
29				
жами				
Капитал				
30				
31				
32				
33				
34				
35				
жами				
Даромадлар				
36				
37				
38				
39				
40				
41				
жами				
Харажатлар				
42				
43				
44				
45				
46				
47				
48				
49				
жами				
Баланс				
Кўзда тутилмаган ҳолатлар бўйича ҳисобварақлар				
50				
51				
52				
53				
54				

55				
56				
57				
58				
Жами				
Баланс				

Изох: баланс суммаси 43747505 минг сўмга тенг бўлиши керак

17-Кейс.

“Камолон” хусусий корхонасининг банкдаги талаб қилиб олингунча сақланадиган ҳисобварағи очилган бўлиб, унда 20 март ҳолатига 31000,00 минг сўм, банкнинг ҳисоб рақамида 4200.00 минг сўм пул маблағи мавжуд. 20 март куни “Камолон” хусусий корхонасининг талаб қилиб олингунча сақланадиган депозит ҳисобварағи бўйича қуйидаги операциялар ўтказилди:

Масаланинг ечилиши:

№	Банк операцияларининг мазмуни	Қанақа ҳужжатга асосан	Суммаси (минг сўм)	Проводка	
				Д-т	К-т
1	Тошкент асбобсозлик заводидан олинган асбоблар учун тўлов тўланди	Счет-фактура	2500	20208	16103
2	Юнусобод солиқ назорати органига даромад солиғи ҳисобланди	Ҳисоб-китоб	1200	20208	22502
3	Сотилган товарлар учун “Осиё” хусусий фирмасидан пул келиб тушди	Счет-фактура	1800	16103	20208
4	Корхона ўз ишчи-хизматчиларига иш ҳақи тўлаш учун банкдан нақд пул олди	Чек дафтари	2000	20208	10101
5	Даромад солиғи давлат солиқ органлари ҳисобварағига ўтказилди	Иш ҳақи ҳисоблаш китоби	1200	22502	16103
6	Корхонанинг фирма дўконидан нақд пул тушуми келиб тушди	Счет-фактура	3700	10101	20208

Топшириқ:

1. Юқоридаги жадвал маълумотлари асосланиб, амалга оширилган операциялар бўйича бухгалтерия ёзувлари (проводка)ни беринг.

2. Кун давомида амалга оширилган операциялар натижасида ҳар бир баланс ҳисобварақлари бўйича дебет ва кредит айланмалари суммаларини Т-чизмаси орқали аниқланг.

ДТ	20208	КТ
<u>О.б.к: 31000</u>		
	1) 2500	
	2) 1200	
	3) 1800	
	4) 2000	
	6) 3700	

ДТ об: 11200 КТ об: 0
О.о.к: 20800

ДТ	10101	КТ
<u>О.б.к: 0</u>		
	6) 3700	4) 2000

ДТ об: 3700 КТ об: 2000
О.о.к: 1700

ДТ	16103	КТ
<u>О.б.к: 4200</u>		
	3) 1800	1) 2500
		5) 1200

ДТ об: 1800 КТ об: 3700
О.о.к: 2300

ДТ	22502	КТ
<u>О.б.к: 0</u>		
	5) 1200	2) 1200

ДТ об: 1200 КТ об: 1200
О.о.к: 0

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Актив	маълум бир санага пул кўрсаткичида корхонанинг маблағлари, уларнинг таркиби ва жойлашишини акс эттирувчи бухгалтерия балансининг қисми. Бухгалтерия баланси активдан ташқари пассивга ҳам эга. Актив ва пассив бўлим ва моддалардан иборат. Балансининг актив томонининг жами пассив томонининг жамига тенг бўлиши керак. Актив фаол деган маънони ҳам англатади	Resources a business owns or controls that are expected to provide current and future benefits to the business
Асосий воситалар	корхона томонидан узоқ муддат давомида хўжалик фаолиятини юритишда маҳсулот ишлаб чиқариш, ишларни бажариш ёки хизматлар кўрсатиш жараёнида ёхуд маъмурий ва ижтимоий-маданий вазифаларни амалга ошириш мақсадида фойдаланиш учун тутиб туриладиган моддий активлар	Part of the work equipment used by the organization in the production of goods (works, services) for the management needs for a period exceeding 12 months
Баланс	тенглик деган маънони англатади, актив ва пассивга бўлинади	Equality means, is divided into active and passive
Банк капитали	банкларга жалб қилинган ва улар томонидан кредит ҳисоб-китоб ва бошқа операциялар учун фойдаланадиган пулли капиталлар йиғиндиси, яъни банкнинг ресурслари; 2) банк капиталининг бир қисмини ташкил этувчи банкларнинг ўз капитали	Funds invested in a firm by the owners for use in conducting the business
Банк кредити	банклар пулни унинг соҳибларига фоиз тўлаш шарти билан ўз қўлида жамлайдилар ва ўз номидан қарзга бериб, фоиз олишдир	Includes Term Loans, Cash Credit, Overdrafts, Bills purchased & discounted, Bank Guarantees, Letters of Guarantee, Letters of credit
Банк	тўлов ва кредитларга воситачилик қилувчи муассаса. Банклар бўш пул маблағларини йиғади ва уларни тадбиркорларга фоиз ҳисобида берадиган муассаса	payments and loans to intermediary institutions
Баҳо	товар қийматининг пул кўринишида ифодаланиши	rating the value of the goods referred to in the form of money
Брутто	товарларнинг идиши ёки ўрови билан биргаликдаги оғирлиги. Товарларнинг бундай оғирлиги баъзи ҳолларда зарур бўлсада, лекин товарнинг соф оғирлиги ҳақида аниқ	the weight of the goods with the bottle or package

	маълумот беролмайди. Бунинг учун товарнинг соф оғирлиги (нетто)ни аниқлаш лозим	
Валюта	бу халқаро ҳисоб-китобларда ишлатиладиган у ёки бу мамлакат миллий пул бирлигида ифодаланган тўлов ҳужжатлари ва пул мажбуриятларидир	Various instruments used to settle payments for transactions between individuals or organizations using different currencies (e.g. notes, cheques, etc.)
Валюта интервенцияси	Марказий банк томонидан миллий валюта курсига таъсир этиш мақсадида чет эл валютани сотиш ва сотиб олиш операцияларидир	A monetary tool applied by central banks. It occurs when a government buys or sells foreign currency to push the exchange rate of its own currency away from equilibrium value or to prevent the exchange rate from moving toward its equilibrium value
Валюта курси	валюта бозоридаги чет эл валютасига эга бўлган талаб ва таклифдан келиб чиқади	The rate at which one currency may be exchanged for another
Дивиденд	деб аталувчи даромад акционерларга уларнинг қўлидаги акциялар сонига мувофиқ тўланади	Company earnings that may be paid out to shareholders according to the number of shares or stocks they hold. Dividends can be earned on stocks as also units of mutual funds
Депозит сертификатлари	жамгармачининг банка куйган пул маблағини ифодаловчи ва муомла муддати тугаганидан кейин куйган пул маблағини ҳамда фойда сифатида устама фоизини ҳуқуқ ва имкониятини берувчи кимматли коғоздир. Депозит сертификати банк томонидан берилади	A negotiable instrument issued by a bank evidencing time deposit
Дисконт сиёсати	Марказий банкнинг учёт ставкасини ўзгартириш йўли билан миллий валюта курсига ва тўлов баланснинг ҳолатига таъсир этиш сиёсатидир	The amount by which a bond or preferred stock sells below its par or face value. In foreign exchange market, it is the amount by which forward price is less than the spot price. In general, it means an extent of reduction in the price / value of the asset/ product which is given when it is sold
Инфляция	мамлакат иқтисодиётида истеъмол товарлари ва хизматлари нархлари умумий даражасининг ўсиши	A percentage rate of change in the price level

Облигациялар	заём олувчиларни (эммитентини)ва кредитларни (инвесторни) муносабатларини расмийлаштирувчи кимматли коғоз булиб, эммитентини белгилаб пул суммасини келишилган вақтда тулаш шартини ифода килади	A negotiable instrument evidencing debt, under which the issuer promises to pay the holder its face value plus interest as agreed
Факторинг	бу хўжалик юритувчи субъектлар – мол етказиб берувчиларни (бундан кейинги матнда - миждоз) улар томонидан банк - молия агентига тўловчилардан (бундан кейинги матнда -тўловчи) жўнатилган товарлар, бажарилган ишлар ёки кўрсатилган хизматлар учун улар томонидан акцептланган, лекин ҳали тўланмаган тўлов талабномалари бўйича пул тўловини олиш ҳуқуқини ўтиб беришлари эвазига, регрес ҳуқуқисиз, молиялаштириш борасидаги банк хизмати туридир	Sale of receivables to a financial institution usually on a 'non-recourse' basis

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги 2019 йил 27 августдаги ПФ-5789-сонли Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сонли қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Т.: “Халқ сўзи” 28.12.2018.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ” Фармони.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълимдан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 2017 йил 16 февралдаги № 4958-сонли Фармони.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 20 апрелдаги № 2909 -сонли Қарори.

8. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълим вазирлигининг «Янги ўқув услубий мажмуаларни тайёрлаш бўйича услубий кўрсатмани тавсия этиш тўғрисида»ги 2017 йил 1 мартдаги №107-сонли буйруғи.

9. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълим вазирлигининг «Олий таълим муассасалари кафедралари Кенгашларини ташкил этиш тўғрисида»ги 2017 йил 13 мартдаги №138-сонли буйруғи.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ташқи савдо соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. - // Халқ сўзи, 2017 йил 15 апрель, № 75 (6769).

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси хусусийлаштирилган корхоналарга кўмаклашиш ва рақобатни ривожлантириш Давлат кўмитасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони. - // Халқ сўзи, 2017 йил 19 апрель, № 77 (6771).

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний

манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакили институтини таъсис этиш тўғрисида”ги Фармони. - // Халқ сўзи, 2017 йил 5 май, № 90 (6784).

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори. - // Халқ сўзи, 2017 йил, 21 апрель, № 79 (6773).

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 майдаги "Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори. - // Халқ сўзи, 2017 йил, 2 май, №86 (6780).

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маҳаллий экспорт қилувчи ташкилотларни янада кўллаб – қувватлаш ва ташқи иқтисодий фаолиятни такомиллаштириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги қарори Халқ сўзи, 2017 йил 22 июнь, №123.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 октябрдаги ПФ-5564-сонли “Товар бозорларида савдони янада эркинлаштириш ва рақобатни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. -// Халқ сўзи, 2018 йил 31 октябрь, № 225 (7183).

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида” ги ПФ-5264-сон Фармони. 2017 йил 29 ноябрь.- lex.uz.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 мартдаги “Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3698-сонли қарори. – Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.13.2018 й.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги ПҚ-4022-сонли “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида рақамли инфратузилмани янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. – Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.11.2018 й.

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 январдаги “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури” ПФ-5635-сон [Фармони](#). 17.01.2019 й.

21. Мирзиёев Ш.М. Халққа хизмат қилиш, одамларнинг манфаатларини таъминлаш-раҳбарлар фаолиятининг асосий мезонидир. - // Халқ сўзи, 2017 йил 13 апрель, №73 (6767).

22. Мирзиёев Ш.М. Асосий мақсадимиз – мамлакатимизни янада тараққий эттириш ва халқимиз фаровонлигини юксалтиришдир. - // Халқ сўзи, 2017 йил 28 апрель, №84 (6778).

II. Махсус адабиётлар.

1. Jo'rayev N. Abduvaxidov F. Sotivoldiyeva D. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik. –Т.: 2012, - 480 bet.
2. Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. (ISBN: - 13: 978-1-133-60760-1) USA, 2014. 25th Edition.
3. Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. (ISBN 978-1-292-08057-4) London, 2015. 17 th Edition.
4. Thomas P. Edmonds, Frances M. McNair, Philip R. Olds, Edward E. Milam. Fundamental Financial Accounting Concepts. (SBN 978-0-07-802536-5) , New York. 2013.
5. Howes, Environmental Cost Accounting: An introduction and practical guide, London: CIMA, 2012.
6. Mehmonov S. U. va Ubaydullaev D. Yu. Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi. Darslik. – Т.: “Sano - standart”. 2013. 454 b.
7. Абдувахидов Ф.Т. Тижорат банкларда бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. –Т.: “Иқтисод-молия” нашриёти. 2012. 315 б.
8. Каримов Н ва бошқалар. Банкларда бухгалтерия ҳисоби ва операцион техникаси. Ўқув қўлланма.-Т.: ТДИУ, 2011, 403бет.
9. Ибрагимов А. Марпатов М, Ризаев Н. Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари асосида банкларда бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. –Т.: Молия, 2010, 272 бет.
10. Хасанов Б.А. Бошқарув ҳисоби. Дарслик –Т.: Янги нашр, 2011. -312 бет.
11. Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik.-Т.: “Cho'lpon”, 2011.- 200 b.
12. Ш.Т.Эргашева, Р.Б.Хасанова. Чет мамлакатларда бухгалтерия ҳисоби. (Монография). -Т.: “Fan va texnologiya”, 2017, 147 бет.
13. Sh. Ergasheva, A.K.Ibragimov, N.K.Rizaev, I.R.Ibragimova Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. O'quv qo'llanma.// -Т.: Iqtisodiyot, 2019. -227 бет.

Интернет ресурслари

1. www.gov.uz
2. www.mf.uz
3. www.lex.uz
4. www.ziyonet.uz
5. www.edu.uz
6. www.cb.uz